

प्रकाशक :

ना. था. तुंगार,

४०८ नारायण पेठ,

मुजासचा बौळ, पुणे २

[सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन]

पुस्तकें मिळण्याचा पत्ता —

लेखक अगर पूना ओरिएंटल बुक एजन्सी,
१५ शुक्रवार, पुणे व इतर प्रसिद्ध बुकसेल्स याचेकडे

मुद्रक :

स. रा. मरदेसाई, बी, ए., एल्एल, बी.,
नवीन समर्थ विद्यालयाचा ' समर्थ भारत ' छापाखाना
४१ बुधवार, पुणे

पुरस्कार

मुम्बई विद्यापीठात गौड्याच्या पालीभाषेच्या अभ्ययन अध्यापनाला मुक्यात होऊन सुमारे २५ वर्षे होऊन गेली. एवढ्या काळात अनेक अडचणीतून वाट काढीत ह्या भाषेने मुम्बई विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या परीक्षांकरिता नेमलेल्या, दुस्यम म्हणून गणलेल्या, अभिजात याज्ञिकांच्या प्राचीन भाषामधील आपले स्थान टिकविले आहे एवढेच नव्हे, तर जनाचे धर्मग्रंथ अर्धमागधी वगैरेसारख्या ज्या प्राचीन प्राकृत भाषांमधून प्रथित केलेले आहेत त्या भाषांच्या अभ्यासालाहि विद्यापीठात स्थान मिळवून देण्याला कारणीभूत झाली आहे आद्य बौद्धधर्माचे बंधार्थ ज्ञान करून देणारे, उपलब्ध असलेले, सर्वात प्राचीन याज्ञिक जर कोठे असेल तर ते पालीभाषेतच आढळते, तेव्हा बौद्धधर्माचा संपूर्णपणे अभ्यास करू इच्छिणाऱ्यास ह्या भाषेच्या अभ्यासाची गरज आहे एवढेच नव्हे, तर बौद्धधर्माचा हिंदुस्थानातील जनतेवर काय परिणाम झाला व त्यामुळे सबंध हिंदी धार्मिक कल्पनावर व संस्कृतीवर कोणते परिणाम झाले हे जाणणान्यासहि पालीभाषेच्या शानाची आवश्यकता आहे. तसेच समाजशास्त्राच्या अभ्यासकास व हिंदुस्थानात इत्थी प्रचलित असलेल्या जायंभाषांच्या अभ्यासकांनाहि ह्या भाषेचे महत्त्व विसरून चालणार नाही.

वैदिक भाषेला सर्वात जवळ असलेली अशी कोणची प्राकृतभाषा असेल तर ती पालीभाषा होय. आर्य व अनार्य ह्यांच्या परस्पर संघट्टनामुळे उत्पन्न झालेल्या परिस्थितीत आर्यांच्या वैदिकभाषेला इ० स० पूर्वीच्या सातव्या शतकाच्या सुमारास जे प्रथम अपभ्रष्ट स्वरूप प्राप्त झाले ते स्वरूप, किंवा त्याच्याशी अत्यंत सलग असलेले असे स्वरूप, जर कोठे आढळत असेल तर ते इत्थी 'पाली' ह्या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या भाषेमध्येच आढळते. 'पाली' हे नावहि वार

प्रकाशक

ना वा. तुंगार,

४०८ नारायण पेठ,

मुजासचा बोल, पुणे २

[सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन]

पुस्तकें मिळण्याचा पत्ता —

लेखक अगर पूना जोरिएटल बुक एजन्सी,

१७ शुक्रवार, पुणे व इतर प्रसिद्ध बुकसेल्स याचेकड

मुद्रक

स रा सरदेसाई, बी, ए, एलएल बी,

नवीन समर्थ विद्यालयाचा ' समर्थ भारत ' छापखाना,

४१ शुक्रवार, पुणे २

पुरस्कार

मुम्बई विद्यापीठात ग्रीकाच्या पालीभाषेच्या अभ्ययन अध्यापनाला मुक्तात होऊन सुमारे २५ वर्षे होऊन गेली. एवढ्या काळात अनेक अडचणीतून वाट काढीत ह्या भाषेने मुम्बई विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या परीक्षाकरिता नेमलेल्या, दुय्यम म्हणून गणलेल्या, अभिजात वाङ्मयाच्या प्राचीन भाषामधील आपले स्थान टिकविले आहे. एवढेच नव्हे, तर जनाचे धर्मग्रंथ अर्धमागधी वगैरेसारख्या ज्या प्राचीन प्राकृत भाषांमधून ग्रंथित केलेले आहेत त्या भाषांच्या अभ्यासालाहि विद्यापीठात स्थान मिळवून देण्याला कारणीभूत झाली आहे. आद्य बौद्धधर्माचे यथार्थ ज्ञान कसून देणारे, उपलब्ध असलेले, सर्वात प्राचीन वाङ्मय जर कोठे असेल तर ते पाली-भाषेतच आढळते. तेव्हा बौद्धधर्माचा सपूर्णपण अभ्यास करू इच्छिणाऱ्यास ह्या भाषेच्या अभ्यासाची जरूरी आहे. एवढेच नव्हे, तर बौद्धधर्माचा हिंदुस्थानातील जनतेवर काय परिणाम झाला व त्यामुळे सध्या हिंदी धार्मिक कल्पनावर व संहृतीवर कोणते परिणाम झाले हे जाणणाऱ्यासहि पालीभाषेच्या ज्ञानाची आवश्यकता आहे. तसेच समाजशास्त्राच्या अभ्यासकांस व हिंदुस्थानात इस्वी प्रचलित असलेल्या आर्यभाषांच्या अभ्यासकांनाहि ह्या भाषेचे महत्त्व विसरून चालणार नाही.

वैदिक भाषेला सर्वात जवळ असलेली अशी कोणची प्राकृतभाषा असेल तर ती पालीभाषा होय. आर्य व अनार्य ह्यांच्या परस्पर सघट्टनामुळे उत्पन्न झालेल्या परिस्थितीत आर्यांच्या वैदिकभाषेला इ० स० पूर्वीच्या सातव्या शतकाच्या सुमारास जे प्रथम अपभ्रंश स्वरूप प्राप्त झाले ते स्वरूप, किंवा त्याच्याशी अत्यंत सलग असलेले असे स्वरूप, जर कोठे आढळत असेल तर ते इस्वी 'पाली' ह्या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या भाषेमध्येच आढळते. 'पाली' हे नावहि पार

प्राचीन नाही ३ स ५ व्या शतकात होऊन गेलेल् बुद्धघोष नावाचा एक सुप्रसिद्ध विद्वान् भाष्यकार ह्या भाषेस ' मागधी ' असे म्हणतो

' पाली ' ह्या शब्दाचा मूळ अर्थ पत्ति (ओळ), नंतर क्रमाक्रमाने धर्मग्रथांताल ओळ किंवा उतारा, धर्मग्रंथ, धर्मग्रंथाची भाषा, असा अर्थ बदलत गला असे दिसते

पालीभाषेच्या अभ्यासकाला आधुनिक पद्धतीने लिहिलेल्या छोट्याशा, सुटसुटात, पण व्यवहारोपयोगी, अशा व्याकरणाची अत्यंत गरज भासत असे पालीभाषा अध्यापक चिं वि जोशी, एम् ए, बडोदा कॉलेज, ह्याचे Manual of Pali हें पुस्तक बरेचसे उपयोगी पडत असे पण अलीकडे मुम्बई विद्यापीठाने मद्रिकच्या परीक्षेत पालीभाषेतील प्रश्न पत्रिकाची उत्तरे प्रचलित प्रातिक भाषातूनहि देण्याची सवलत ठेवल्याने साहजिकच मराठीतून उत्तरे लिहिणाऱ्या विद्यार्थ्यांस उपयुक्त होईल अशा एखाद्या प्राथमिक स्वरूपाच्या ' पालीभाषा प्रवेश ' यासारख्या पुस्तकाची उणीव भासू लागला हेरती आनंदाची गोष्ट आहे की ही उणीव त्वकरच श्री ना वा तुंगार, काव्यतीर्थ, पालीतीर्थ, सङ्कत व पाली भाषांचे शिक्षक, न्यू इ स्कूल, पुणे, ह्यांनी भरून काढली श्री तुंगार ह्यांनी गेली ६ वर्षे ह्या भाषेचे अध्यापन केलेले आहे, त्यामुळे आलेल्या अनुभवाचा फायदा घेऊन व हें पुस्तक विद्यार्थ्यांस उपयुक्त कसे होईल हें ध्येय डोळ्यापुढे ठेवून ह्या पुस्तकाची रचना केली आहे ह्या पुस्तकातील व्याकरणा सर्वांच्या मजबुरावावतचे पाठाचे अनुक्रमावहल किंचित् मतभेद होण्याचा संभव आहे. श्री तुंगार यांनी ' प्रास्ताविक ' सामर्थ्ये लिहिल्याप्रमाणे पुस्तकात नजरचुकीने, किंवा अशा शीतीचे पुस्तक लिहिण्याचा त्याचा हा पहिलाच उपक्रम आहे म्हणून, जी प्रमादस्खलिते झाली असतील ती घाचकवर्ग व अधिकारीवर्ग त्यांचे नजरेस आणून देईल तर ते पुढील आवृत्तीत दुरुस्त करतील.

१. पण ही मागधी व नंतरच्या व्याकरणकारांनी उल्लेखिलेली ' मागधी ' यांत महदतर आहे

ह्या पुस्तकातील एक विशेष जो मला आवडला तो हा की, ह्यात निवडलेले उतारे पालीवाङ्मयातील निरनिराळ्या अथातून घेतलेले असून त्यापैकी बरेचसे समर्पक व चटकदार आहेत त्यामुळे त्याच्या भाषातरांचे काम कटाळवाणें होण्याची मुळीच भीति नाहीं. हे पुस्तक अभ्यासकापुढें ठेवलें जात आहे. सुश वाचक योग्य तो परामर्श घेतीलच.

फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे }
१-८-३९

पुरुषोत्तम विश्वनाथ बापट,
एम.ए., पीएच.डी.
पालीभाषा प्रोफेसर, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे.

पालिभाषा-प्रवेश ।

अनुक्रमणिका

पाठांक	विषय	पृष्ठ
	पालीवर्णमाला,	१-२
	भाषानियम, स्वरपरिवर्तन,	२-४
	भाषानियम, व्यंजनपरिवर्तन,	५
	भाषानियम, संयुक्तव्यंजनपरिवर्तन.	५-११
	क्रियापदपरिचय (काल व अर्थ, गणार्ची विरुद्ध, कालान्ते व अर्थान्ते प्रत्यय).	११-१६
१	विभक्त्याचा अर्थ, प्रयोग, वुद्ध, अम्ह, तुम्ह, शब्द; अकारान्त पुल्लिङ्गी शब्द.	१६-२१
२	द्वितीयगण-वर्तमानकाल. अकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द फल.	२२-२७
३	तृतीयगण-आजार्थाचा उपयोग. तृतीयेचा उपयोग. इकारान्त व उकारान्त पुल्लिङ्गी शब्द. अग्नि, भिक्षु.	२८-३६
४	चतुर्थगण-भूतकाल. चतुर्थीचा उपयोग. आकारान्त व इकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द. पूजा, भूमि.	३६-४६
५	पंचमगण-विध्यर्थाचा उपयोग. पंचमीचा उपयोग. ईकारान्त व उकारान्त पुल्लिङ्गी शब्द. दण्डी, पितु, मातु.	४७-५८
६	षष्ठगण-भविष्यकालाचा उपयोग. षष्ठीचा उपयोग, इ-ईकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द. दासी, नदी.	५८-६९

- ७ सतमगण-सकेतार्थाचा उपयोग. सतमीचा उपयोग.
उकारान्त-ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द. धेनु, वधू. ६९-८०
- ८ अष्टमगण-उपसर्गाचा उपयोग. उकारान्त स्त्रीलिङ्गी
शब्द. मातु, धीतु. मद्बुण्डलिवत्यु. ८१-९१
- ९ नवमगण-इकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द रत्ति, जाति.
किसागोतमियावत्यु. ९२-१००
- १० दशमगण-विशेषणाचा उपयोग अकारान्त नपुसकलिङ्गी
शब्द कम्म, मन. ' किं सुपिन नाम ? ' १००-१०८
- ११ अव्यय. इकारान्त व उकारान्त नपुसकलिङ्गी शब्द.
अम्रिप्त, धनु. पुल्लिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुसकलिङ्गी
'त' शब्द. ' जत्थि अकाले मरण ? ' १०८-११७
- १२ कर्मणि प्रयोग. द्विकर्मक धातु पुल्लिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी,
नपुसकलिङ्गी 'थ' शब्द. अकारान्त, पुल्लिङ्गी
'भगवन्त', 'भवन्त' शब्द. ११७-१२६
- १३ भावे प्रयोग. सधिनियम. पुल्लिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुसक-
लिङ्गी 'क' शब्द. 'राज' शब्द गिरिदन्तजातक. १२६-१३६
- १४ 'वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग.' पुल्लिङ्गी,
स्त्रीलिङ्गी, नपुसकलिङ्गी 'गच्छन्त' शब्द. पु, स्त्री.
न. 'एस' शब्द सीहकोट्टक जातक. १३६-१४८
- १५ 'भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग.' उकारान्त
पुल्लिङ्गी 'गुणवन्तु' शब्द. ईकारान्त स्त्रीलिङ्गी 'गुणवती'
शब्द. पु., स्त्री., न. 'इम' शब्द. मित्तामित्तजातक. १४८-१५७
- १६ 'कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग'
पुल्लिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुसकलिङ्गी. 'अमु' शब्द.
'गो' शब्द. १५७-१६६

- १७ पुष्टिगी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी. 'सर्व' शब्द. 'तम'
शब्द 'कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधिताच्चा उपयोग.'

त्वान्त अव्यय. तुमन्त अव्यय.

१६७-१७७

- १८ 'युम' शब्द. सख्यावाचक शब्द. एक, द्वि, ति, चतु,
पंच, छ, सप्त, अष्ट, नव, दश, एकनवींशति, बींशति, १७७-१९४

- १९ 'सा' (अन) अत्त, युव, शब्द. प्रयोजकाच्चा उपयोग.
नामवातु, इच्छार्थक, तर, तम, अपत्यार्थक, समूह-
वाचक, यांचा उपयोग. ' तथागतस्य आचरिषा, '
' महाप्रजापति गोतमि या पम्भज्जा '

१९४-२०७

- २० ब्रह्म, अरहन्त, अद्द शब्द. उमाठ.-इन्द्र, संपुण्य,
कर्मधारय, द्विगु, नमस्तत्पुरुष, अतुस्तत्पुरुष, उग्रद-
त्तपुरुष, शुक्रोद्दि, मायमरदलोरी, आर्यमाह,
' नमस्मिन्तया छ दिक्क. '

२०७-२०९

सधेव यं निहं

२२३-२२५

पारिषिष्ट

२२६-२२७

शिक्षकांस सूचना

१. प्रथम शिक्षकार्मी विद्यार्थ्यांस 'पालिभाषा-परिचय' व 'पालिभाषा-व्याकरण' या दोन निबंधांच्या साहाय्याने पालिभाषेची माहिती सागावी, म्हणजे विद्यार्थी पालिभाषेच्या अभ्यासाकडल उत्सुक होतील.

२. नंतर विद्यार्थ्यांकडून 'पालिभाषानियम' वाचून घेऊन समजून घ्यावेत.

३. प्रत्येक धड्याच्या आरम्भी 'पूर्वतयारी' या सदरात जे शब्द दिलेले असतील ते शब्द तो धडा शिकविण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांच्याकडून तोंडपाठ करून घ्यावेत त्यासारखे धड्यातील शब्द वर्गात चालवून घ्यावेत व दुसऱ्या दिवशी 'गृहपाठा'चे वहीत काही शब्द घेऊन लिहून आणण्यास सागावे. तद्वत् धातूहि लिहून घेणे, शेवटी धातूचे परिशिष्ट जोडलें आहे त्याप्रमाणे प्रत्येक धातू चालवून घेणे.

४. धडा शिकल्यानंतर त्याचे सस्कार मनावर घेवावेत म्हणून धड्याच्या शेवटी प्रश्नसंग्रह दिला आहे. तो विद्यार्थ्यांच्याकडून सोडवून घ्यावा.

५. प्रत्येक धड्याच्या शेवटी 'गाथा' दिल्या आहेत. त्या विद्यार्थ्यांकडून तोंडपाठ करून घ्याव्यात.

६. (अ) मराठीची पाली वाक्ये विद्यार्थ्यांच्याकडूनच करवून घ्यावीत. व ही कॉम्पोजिशन (Composition Book) वहीत.

पठमो पाठो । दुतियो पाठो । ततियो पाठो । अशी लिहून घ्यावीत.

(आ) कॉम्पोजिशन वहीतमधे लिहिलेल्या वाक्यांसारखी निराळी ५ वाक्ये विद्यार्थ्यांना गृहपाठांतल्या वहीत लिहून आणण्यास सागावे, यामुळे मराठीची पालीवाक्ये बनविण्याची विद्यार्थ्यांना सवय होईल.

६. मॅन्युअल ऑफ पाली, प्रो. चि. वि. जोगी कृत (*Manual of Pali* by Prof. C. V. Joshi).

७. दि न्यू पालीकोर्स-ए. पी. बुद्धदत्तथेर कृत (*The New Pali Course* by A. P. Buddhaddattather).

८. 'पालीप्रकाश' (बंगालीत)-महामहोपाध्याय प. विधुशेखर भट्टाचार्य-कृत.

९. 'पालीप्रवेश' (हिंदीत)-पं. आद्यादत्त ठाकूर, एम. ए., काव्यतीर्थ, कृत.

बरील लेखकानीं, हमजी, बंगाली, हिंदी, जाणण्याच्या लोकानीं पालिभाषा शिकावी या हेतूनें जो प्रयत्न केला तो अत्यंत स्तुत्य असा आहे. मराठी भाषेव्यतिरिक्त दुसऱ्या भाषा न जाणण्याच्या लोकानीं पालिभाषा शिकावी या हेतूनें मी 'पालिभाषा प्रवेश' हें पुस्तक प्रथमच मराठीतून प्रसिद्ध केलें. यानंतर लवकरच गुजराथी व हिंदी या भाषातून हें पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचें ठरविलें आहे.

गेडी आठ वर्षे हायस्कूलमध्ये पालि व संस्कृत या भाषांच्या अध्यापना-मुळे व गेडी दोन वर्षे हायस्कूलमधील पदवीपर दंड शिक्षकासाठीं मोफत 'पालिभाषा-वर्ग' चालविल्यामुळे आलेला अनुभव जमेल धरून पालिवाङ्मयातील अमौलिक रत्नभांडाराची पद्धतशीर मांडणी विद्यार्थ्यांच्या पुढें ठेवित्यास त्याचे मनात पालिभाषेच्या अध्ययनाविषयी प्रेम उत्पन्न होईल अशा रीतीनें विषयाची मांडणी या पुस्तकात केली अनून विद्यार्थ्यांचा मार्ग सुलभ रहावा असा या पुस्तकाचा उद्देश आहे.

प्रत्येक धड्यात ज्याच्या योगानें मनाचा विकास होऊन त्यांत मनुष्याच्या उत्तरीचीं नीतितत्त्वे, श्रद्धा, याचें प्रतिबिंब पडेल आणि विद्या, आई-वडील, गुरू, समाज, यांच्याविषयी आदर वाळगण्याची वृत्ति विद्यार्थ्यांच्या टिकाणी उत्पन्न होईल या हेतूनें पालि वाङ्मयातील मूळ उत्कृष्ट उतारे घेतले आहेत. वाक्ये, गायान, याची निवड मोठ्या फाळजीपूर्वक केली आहे.

पुस्तकांतील विशेष - १. पालिभाषेचें महत्त्व व आवश्यकता विद्यार्थ्यांस पटावी व त्याच्या ठिकाणी पालिभाषेचें अध्ययन करण्याची इच्छा उत्पन्न व्हावी म्हणून ' पालिभाषा परिचय ' दिला आहे.

२. पालिभाषेचे नियम देताना शक्य तों सस्कृत, पालि, मराठी, या भाषांतील शब्दांचें परस्पर साम्य कसें आहे तें दाखवून नियम लक्षात राहिल अशी मांडणी केली आहे.

३. प्रथम कर्ता, कर्म, क्रियापद, याची बरोबर कल्पना यावी याकरिता पहिला व दुसरा धडा यांची मांडणी केली आहे. नंतर विभक्ति, गण, निरनिराळे काळ, अर्थ, याचा उपयोग चांगल्या रीतीनें करता यावा म्हणून सुद्धा प्रत्येक विभक्ति, गण, काळ, अर्थ, याचा स्वतंत्र धडा दनविला आहे. उदाहरण - तिसरा धडा प्या. यात ३ गण, तृतीया विभक्ति व आशार्थ, याची माहिती दिली आहे आणि ही माहिती विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिनावी म्हणून पालीची मराठी वाक्ये व मराठीची पाली वाक्ये याची रचना केली आहे.

४. पालि वाक्याचें मराठींत भाषांतर करताना किंवा मराठी वाक्यांचें पालींत भाषांतर करताना कंटाळा येऊ नये म्हणून शक्य तों परस्परसमर्थ असलेली वाक्ये दिली आहेत.

५. पाली ग्रंथापैकी धम्मपद, दीघनिकाय, मज्झिमनिकाय, सुत्तनिपात, उदान, मिलिन्दपण्ह, जातक, महावग्ग, पातिमोक्ख, सयुत्तनिकाय, थेरगाथा, धम्मपद अष्टकथा, यांतील प्रसंग व गाथा ठिकठिकाणी दिल्यामुळे भूतिमत्त पालिभाषेचें वातावरण उत्पन्न होऊन अभ्यापक व विद्यार्थी रंगून जाताल अशी मांडणी केली आहे.

६. व्याकरण व वाक्य पुस्तकांत एकत्र दिल्यानें पालिभाषेचें विद्यार्थी साहित्यच प्रविष्ट होतील

७. धडा शिकल्यावर त्याचे सस्कार मनावर कायम राहावेत म्हणून प्रत्येक धड्याचे शेवटी प्रश्नप्रश्न दिले आहेत.

आभारप्रदर्शन

(अ) हे पुस्तक लिहिण्यापूर्वी संस्कृत व पालीभाषाच्या पुस्तकांचा मला प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष उपयोग झाला. म्हणून त्या त्या पुस्तकांच्या लेखकांचा मी फार ऋणी आहे.

(आ) ज्याच्याजवळ मी पालिभाषेचे अध्ययन करून कलकत्तेची ' पालीतीर्थ ' पदवी परीक्षा पास झाली व ज्याच्या प्रोत्साहनाने हे पुस्तक लिहू शकलों त्या वर्य गुरुवर्य डॉ. पुरुषोत्तम विश्वनाथ बापट, एम्. ए., पीएच. डी., पालीभाषाप्रार्थ्यापक, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे, यांनी स्वतःची महत्वाची कामे असतानाहि ह्या पुस्तकाची प्रुपे वाचून त्यात दुरुस्त्या करून मजवर फार मोठे उपकार करून ठेविले आहेत. त्याची पेड आभाराने होणार नाही. तथापि ध्यावहारिक दृष्ट्या त्यांचे मजबरील उपकार येथे नमूद करणे हे मी माझे कर्तव्य समजतो.

(इ) पुस्तक लिहिण्यापूर्वी मी प्रसिद्ध पालिभाषापंडित श्री प्रो. धर्मानंद कोसरी यांच्याजवळ पालीभाषेतील ' अभिधम्मसंगह ' नावाचे पुस्तक वाचले, त्यामुळे पालि-वाक्य व व्याकरण यांचे अध्ययन व अध्यापन कसे करावे याची कल्पना आली त्या कल्पनेचा फायदा हे पुस्तक लिहिताना झाला याबद्दल प्रो. कोसरी यांचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

(ई) तद्वत् जनाचार्य न्यायतीर्थ न्यायविजयजी यांच्याजवळ अर्धमागधीचे हेमचंद्रव्याकरण व इतर अर्धमागधीचे ग्रंथ वाचून असताना प्राकृत भाषांचे अध्ययन व अध्यापन कसे करावे ही दृष्टि आली त्या दृष्टीचा फायदा हे पुस्तक लिहिताना झाला त्याबद्दल गु. न्यायविजयजींचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

(उ) या पुस्तकाच्यापूर्वी ज्यांनी माझ्याकडून, पालीभाषेत प्रवेश करू इच्छितान्या विद्यार्थ्यांच्याकरिता सोपे असे ' वाचनपुस्तक ' - ' जातकसंग्रह ' व ' पालीसदरूपावलि ' लिहून घेऊन स्वतः घापून मला चेळोवेळी प्रोत्साहन दिले त्या डॉ. नरहर गोपाळ सगदेसाई, व्यवस्थापक ऑरिएण्टल बुक एजन्सी, पुणे, यांचा मी अत्यंत ऋणी आहे तद्वत् डॉ. पी. एन्. वैद्य, एम्. ए., पीएच. डी., वाडिया कॉलेज, पुणे,

प्रो. आर. डी. वाडेकर, डॉ. वा. वि. गोखले, पीएच्. डी., फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे, श्री. द. प्र. साहिलकर, काव्यतीर्थ, संस्कृतप्रधानाध्यापक न्यू इंग्लिश स्कूल, पुणे, श्री. डी. टी. देशपांडे, एम्. ए., बी. टी., न्यू इ. स्कूल, पुणे, श्री. एस्. व्ही. ठकार, एम. ए., बी. टी., माजी सुपरिंटेंडेंट, भारत हायस्कूल, पुणे, श्री. एस्. के. एक्सोटे, पुणे, यांनी वेळोवेळीं निरनिराळ्या सूचना देऊन अमूल्य साहाय्य केले याबद्दल त्यांचे आभार मानतो.

(क) माझे पालीभाषेचे विद्यार्थी श्री. खांदे, बी. ए., बी. टी., संस्कृत शिक्षक, दिवाजी मराठा हायस्कूल, पुणे, श्री. जी. आर. भिडे, एस्. टी. सी. न्यू इंग्लिश स्कूल, सातारा, श्री. श्री. रा. सातपुते, संस्कृत व पालीभाषाशिक्षक, भारत हायस्कूल, पुणे श्री. ज्य. अ. कटे, इंग्लिश स्कूल वर्जंत, श्री. वि. ग. निमकर, ' साहित्यप्राह, ' पुणे, एम्. टी. सी., यांनी केलेल्या मदतीचा उल्लेख केला पाहिजे. तद्गत भाष्या पालिभाषेच्या विद्यार्थिनी कुमारी गीता गाडगीळ, बी. ए. (ऑनर्स), यांनी या पुस्तकातील शब्दार्थसंग्रहाच्या कामाला बरीच मदत केली याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे.

(क३) या पुस्तकाच्यापूर्वी सदावीर पालीभाषेकरिता माझे ' जातकउग्रद ' या नावाचे पुस्तक आपापल्या हायरकुलांत लागून मला ऋणी केले याबद्दल श्री. नी. बा. किंकर, एम्. ए., एस्. टी. सी., सुपरिंटेंडेंट, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे, श्री. वि. के. गायनीथ, श्री. एजी., एच. टी. सी., अगिस्ट सुपरिंटेंडेंट, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे, श्री. एम्. डी. माऊलकर, एम्. ए., बी. टी., सुपरिंटेंडेंट, पुना इंग्लिश स्कूल, पुणे, श्री. टी. एम्. जोराळेकर, बी. ए., एम्. टी. सी., सुपरिंटेंडेंट, पुना नार्थ हायस्कूल, श्री. टी. ए. पु. कर्णी, बी. ए., बी. एस्. सी., बी. टी., सुपरिंटेंडेंट भारत हायस्कूल पुणे, यांचे मी आभार मानतो.

(४) विशेषत आमच्या न्यू इंग्लिश स्कूलचे सुपरिंटेंडेंट प्रो. वि. ना. कुंभारे, एम्. ए., एम्. टी. सी. डी., यांनी या पुस्तकापूर्वी माझे ' जातकउग्रद ' नावाचे पुस्तक आपल्या शाळेत मंडावीर पालीभाषे-

करिता नेमून तें मला शिकवण्याची मुधि देऊन प्रोत्साहन दिलें त्वामुळें माझे हानून प्रस्तुतचें पालीव्याकरणाचें व वाङ्मयाचें मराठींतील पहिलें पुस्तक लिहिलें गेलें याबद्दल प्रो. कुमारे याचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

(ए) श्री. स. रा. सरदेसाई, बी. ए., एल्.एल्. बी., व्यवस्थापक, समर्थ भारत प्रेस, पुणें, यांनी पुस्तकाचें छापण्याचें काम सुबक व वेळेवर करून दिलें याबद्दल त्याचे आभार मानतो.

(ऐ) या पुस्तकात चांगले जे गुण असतील त्याचें सर्व श्रेय माझ्या गुरूकडे आहे. मात्र दोषाबद्दल मीच जबाबदार आहे. तरी हें पुस्तक शिकविताना येणाऱ्या अडचणी किंवा दोष मला कळविण्यास मी सुधारण्याचा अवश्यमेव प्रयत्न करीन. एवढें सांगून हा 'पालिभाषा-प्रवेश' अध्ययन करणाऱ्यांच्या हातीं देतो.

४०८ नारायण पेठ, पुणें.
मुजाराचा बोल,
१५ ऑगस्ट १९३९.

नारायण यासुदेव तुंगार.

अभिप्राय

'*Paṭibhaṣha Praveśha*' is a manual of both Pāli Grammar and Composition, published by N V Tungar, Paṭivṛtha, of the New English School, Poona. It is written in Marāṭhi and eminently serves the needs of students learning Pāli through the medium of that language.

The exercises in translation are well graded and vocabulary is copious. The book shows the wide knowledge and scholarship of Mr. Tungar.

Sd/-R G Bhadkamkar, M A

Professor of Sanskrit,

Islam College, Jogeshwari.

Author of Pāli-pāṭh malā

20th July 1939

Dear Mr. Tungar,

I have gone through the pages of your book and I am glad to assert that your attempt to write a guide to Pāli Translation and Grammar through the medium of Marāṭhi has proved a complete success. The standard to be expected from students of your book will naturally be high. Especially your exercises for translation are very happy and I have no hesitation in recommending the book to the Teachers and pupils who have to work with Marāṭhi as medium. The grammar portion is based on the assumption that Pāli writers are top sticklers to rules of declension and conjugation, but they take too much liberty with rules of grammar. All the same grammarians must be exact and accurate.

Sd/-C V Joshi, M A

12-7-39

Prof of Pāli, Baroda College, Baroda

Author Manual of Pāli

I have read a portion of the 'Palibhasha Pravesh' by Mr N V Tungar, the Pali teacher, Poona, and been much impressed with the useful purpose the book is likely to serve. There was a great want of such a book as it is written in an easy style and is free from dullness.

I congratulate him on his ability in the acquisition of such an excellent publication.

I have nothing but admiration for his production, which, I feel assured will find a wide circulation amongst the Pali students.

Sd/-S K Deshpande, s t c

14 th July 1939

Pali Teacher

The M C High School Baroda

श्री वेङ्कटेश प्रसन्न

रा रा नारायण वामुदेव तुंगार, काव्यतीर्थ व पालीतीर्थ, यांचे 'पालि-भाषा प्रवेश' हे पुस्तक वाचून पाहिले या पुस्तकात संपत्त पालीभाषेचे व्याकरण, पाली शब्दसंग्रह व वाक्यसंग्रह याची निवड व योजना पाठीभाषेत प्रवेश करू इच्छिणाऱ्यांमध्युपयुक्त होईल अशी केली आहे या पुस्तकाशी दृढपरिचय झाला अमुता पालीभाषेत प्रवेश व प्रगति होईल असे म्हणण्यास हरकत नाही हे पुस्तक मराठात कसे असल्यामुळे महाराष्ट्रातील ज्ञानालुकांना ते उपयुक्त असे झाले आहे.

इसवी सनापूर्वी पाचशे वर्षांपासून इसवी सनानंतर पाचशे वर्षांपर्यंत सौंदर्याच्या प्रचार भरतगुहात सुरू होता बुद्धाच्या कथा व धर्मापदेश, अश्वघोषासारखे अभिजात कवी, दिग्गजासारखे दिग्गज विद्वत् पंडित, जयोबासारखे सम्राट् नृपति यांचे काळात झाले त्यामुळे या काळास धार्मिक, शास्त्रीय व राजकीय दृष्ट्या विशेष महत्त्व जाले या कारणास्तव अर्वाचीन विद्वान या काळाचा धार्मिक, शास्त्रीय व लौकिक इतिहास जाणण्याविषयी विविध प्रयत्न करीत आहेत हे त्याचे प्रयत्न सफल होण्यास

पालीभाषेचें ज्ञान असणें हें विशेष महत्वाचें कारण आहे. अशा वेळीं रा. तुंगार यांनी 'पालिभाषा प्रवेश' हें उपयुक्त पुस्तक प्रसिद्ध करून त्यांनी पालीभाषाजिज्ञासूवर विशेष उपकार केले आहेत. यापुढे तज्ज्ञ लोक त्याचे आभार मानतील. रा. तुंगार याजकडून पालीभाषे-संबंधानें अशाच सेवा घेऊन सर्व पालीवाङ्मय मुलम होवो, असें आम्ही मनापासून इच्छितों.

रंगाचार्य बाळकृष्णाचार्य रड्डी, 'विद्याभूषण'
'रिटायर्ड शास्त्री', डॅक्कन कॉलेज, पुणे.

२३।७।१९३९

काव्यतीर्थ व पालीतीर्थ ना. वा. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हे पुस्तक लिहून महाराष्ट्रातील पालीभाषा व बाह्मय याच्या अभ्ययनास मोठी चालना दिली आहे. आजपर्यंत मराठीत व्यवस्थित व शास्त्रीय शैलीने पालि व्याकरण नसल्यामुळे पालीभाषा शिकणाराची मोठी धुचवणा झालेली होती. श्री तुंगार यांना संस्कृत व पाली या दोन्ही भाषांचें उत्तम ज्ञान असल्यामुळे व त्यांनी या पुस्तकात तालनिक दृष्टि सर्वत्र ठेविली असल्यामुळे या पुस्तकाचें महत्त्व पारच वाढलेलें आहे. पुस्तकाची रचना व मांडणी पारच चांगल्या शैलीने केलेली आहे. त्यात व्याकरण व पालीग्रन्थ (Composition) एकरूप असल्यामुळे विद्यार्थ्यांची सोय झाली आहे. पुस्तकातील उदाहरणें तिपिटकातून घेतली असल्यामुळे अनायासेच पाली-भाषा व वाङ्मय सहजगत्या विद्यार्थ्यांस सुरोद्धत होण्याला मदत होते. पाठाचे शेवटी प्रश्नप्रश्न दिलेले आहेत. श्री. तुंगार यांचा हा उपक्रम अत्यंत अभिनवनीय होय व ह्याच्या ह्या कार्यात मी त्यांना उत्तरोत्तर भव्य यश चिंतितों. याच्या पुस्तकानें पालीभाषेचा अभ्यास आमच्या दुसऱ्या शाळा-तून जोरानें झाल्याशिवाय राहणार नाही.

ना. वे. भागवत, एम. ए.,

ता. २३।७।३९

पालीभाषा-अभ्यापक, सेंट शेवियर कॉलेज, मुंबई.

पेलो मुवई युनिव्हर्सिटी व ऑनररी सपादक-देवनागरी लिपी,

पाली ग्रंथमाला-मुवई युनिव्हर्सिटी.

सर्वदर्शनसंग्रह व इतर संस्कृतग्रंथातून बौद्धाच्या तत्त्वज्ञानासमर्फी नेहमी उल्लेख येतात. त्याची बरोबर कल्पना यावी म्हणून बौद्धाचे मूळचे पाली-तील ग्रंथांचे अध्ययन करणेच आवश्यक आहे. यापूर्वी 'पालिभाषा-प्रवेश' यागारलें मराठीतून पुस्तक नव्हतें. म्हणून जुन्या पद्धतीनें संस्कृत शिकणाऱ्यांना पालीभाषेचें अध्ययन करता आलें नाहीं. यापुढें रा. तुंगार याच्या या पुस्तकामुळे जुन्या पद्धतीचें शास्त्री लोक व नव्या पद्धतीचे लोक पालिभाषेचें जखर अध्ययन करताल.

नारायणशास्त्री अनंत चाड्डीकर

ता. २५।७।१९३९

'न्यायरत्न', अहमदाबाद.

पालिभाषेच्या वादत्या प्रसाराकडे लक्ष दिल्यास असें दिसून येईल कीं, विद्यार्थिदगांचा पालिभाषेकडे बराच ओढा आहे व गेल्या दोनचार वर्षांत प्रवेश परीक्षेला पालि विषय घेऊन बसणाऱ्या मुलांच्या वादत्या सख्येकडे पाहिलें तर असें दिसून येईल कीं, किती तरी विद्यार्थी पालिभाषेचा मराठीतून अभ्यास करीत आहेत. परंतु त्यांना मार्गदर्शक असे पालिभाषेचें व्याकरण मराठीत नव्हतें. ती उणीव श्री. तुंगार याच्या 'पालिभाषा-प्रवेशा'ने भरून काढिली आहे. श्री. तुंगार हें पालिभाषा-शिक्षकाचें काम बरेच दिवस करीत असल्याने विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीनें पुस्तक जास्त उप-युक्त ठरेल. 'पालिभाषा-परिचय' हें प्रकरण देखील पालि-अध्ययनाच्या उप-युक्ततेच्या दृष्टीनें महत्वाचें आहे. ह्या पुस्तकांने पालिभाषा-अध्यापनाचा मार्ग सुगम झाला आहे.

ज. कृ. काटे, बी. ए.,

'पालि-शिक्षक', बडोदें हायस्कूल, बडोदें.

ता. २४।७।१९३९

श्री. तुंगार हे संस्कृत व पाली वाङ्मयाचे उत्तम विद्वान् आहेत. ते गेलीं आठ वर्षे हायस्कुलात पाली व संस्कृत या भाषांच्या अध्यापनाचें कार्य करीत आहेत. याशिवाय त्यांनीं गेलीं दोन वर्षे 'शिक्षकाकरिता मोफत पालीभाषा-वर्ग' चालून हायस्कुलातील पचवीस पदवीधर ट्रेड शिक्षकांना पालिभाषा शिकविली. श्री. तुंगाराच्या या अध्यापनाचें फल म्हणजे मराठीतील पहिलें 'पालिभाषा प्रवेश' हें पुस्तक होय. यात विद्यार्थ्यांना पालीभाषेचें अध्ययन वित्तार्पक, आनंदानें, शकारहित करिता येईल या दृष्टीनें व्याकरणाचो व वाङ्मयाची, मांडणी केली आहे. इतर भाषेप्रमाणे पाली भाषेच्या अध्ययनाची काय जरूरी आहे, ते 'पालिभाषा परिचय' या प्रकरणात स्पष्ट दारबिलें आहे. या पुस्तकाचे द्वारे सर्वांना पालीभाषेचा अभ्यास करण्याचा मार्ग सुगम होईल यात शक नाही. हायस्कुलात हें पुस्तक चातू होण्याची शिफारस करण्यात आम्हाला आनंद वाटतो.

सदाशिव मोरेश्वर फडके, बी. ए., एस. टी. सी.,

पालिभाषा शिक्षक, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे.

सदाशिव यशवंत भागवत, बी. ए., एल्एल्. बी ,

ता. २४।७।३९ 'पालिभाषा शिक्षक', पूना नाइट हायस्कूल, पुणे.

पुण्योत्तम यशवंत जांशी, बी. ए. (ऑनर्स),

'पालिभाषा-शिक्षक', पूना इंग्लिश स्कूल (सरस्वती मंदिर), पुणे.

श्रीशिव. शरणम्

श्रीयुत पालीतीर्थ व काव्यतीर्थ नारायण वामुदेव तुंगार हे पालीभाषेचे तज्ज्ञ अमून त्यांनीं 'पालिभाषा प्रवेश' लिहून मराठीत एका उपयुक्त पुस्तकाची भर घातली आहे, याबद्दल ते निःसंशय धन्यवादाई आहेत. मुम्बई विश्वविद्यालयानें इ. स. १९१० पासून प्रवेशपरीक्षा व प्रदील परीक्षा यांसाठीं घ्यावयाच्या ऐच्छिक भाषाविद्ययांमध्ये पालीभाषेचा

समावेश केला आहे. तेव्हा पालीभाषेचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांस मराठीतून पालीभाषेच्या व्याकरणाचे ज्ञान करून देणाऱ्या एखाद्या पुस्तकाची उणीव भासत होती ती या 'प्रवेशाने' दूर होईल. यातील व्याकरणविषय तुलनात्मक पद्धतीने सांगितला आहे. व्याकरणाच्या नियमाबरोबरच त्या नियमाना आधारभूत असलेली कच्चायन (काल्पायन) व्याकरणाची मूळेहि ठिकठिकाणी दिली असल्यामुळे या पुस्तकाचा दर्जा वाढला आहे.

पालीचे ज्ञान अनेक दृष्टींनी कसे आवश्यक आहे, याचे श्री. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-परिचय' या निरघात विवेचन केलेच आहे. तेव्हा स्वतः अभ्यासकासहि हे पुस्तक उपयुक्त होईल.

पालीभाषेच्या अभ्यासकास आवश्यक असा पाली-मराठी कोश तयार करण्याचा श्रीधुत तुंगार यांचा विचार असून त्या दृष्टीने त्याचे प्रयत्नहि चालू आहेत. तुंगाराचा हा उपनम सरोवर आतिशय प्रशंसनीय असून याहि कार्यात त्यांना पूर्ण यश येवो, अशी ईश्वरचरणीं प्रार्थना करितों.

भा. व. १ १८६१ भौमवार }
(ता. १-८-१९३९)

पुरुषोत्तमशास्त्री रानडे,
आनंदाश्रम. पुणे.

पण्डित ना. वा. तुंगार, काव्यतीर्थ, पालीतीर्थ, यांच्या 'पालिभाषा-प्रवेश' या पुस्तकाची पुके वाचून पाहिली. पुस्तकाची रचना चांगली असल्यामुळे ते अभ्यासकांना चांगले उपयुक्त होईल यात शंका नाही. अनेक दृष्टींनी जिचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे अशा पालीभाषेचे अध्ययन करण्याकडे नवे व जुने संस्कृत पण्डित वळले नाहीत त्याची पुढील कारणे आहेत.

१. पालिची देवनागरी लिपीत पुस्तके नसणे. २. त्या त्या प्रांतातल्या भाषातून पालीचे शास्त्रशुद्ध असे व्याकरणाचे प्राथमिक पुस्तक नसणे. ३. पालीकोश नसणे. (मि. व्हिस् डेव्हिड व मि. विल्यमस्टेड या युरोपीयन पालीभाषापण्डितांची ७५ व. किंमतीची 'पाली-इन्स्ट्रक्शन्स इन पाली' आहे.)

परंतु गेल्या पाच वर्षांपासून मुंबई युनिव्हर्सिटीने इंग्लिश, सयामी, ब्रम्ही, या लिप्यातून असलेली पालीभाषेची पुस्तके पालीभाषापण्डितांकडून

देवनागरी लिपीत छापण्याचा अभिनव व स्तुत्य असा उपक्रम मुरु केला आहे. तद्वत् श्री. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हे पुस्तक प्रथमच मराठीतून प्रसिद्ध वेल्यामुळे मराठीतून शिकणाऱ्या पालीभाषाजिज्ञासूना ऋणी केले आहे. तद्वत् श्री. तुंगार हे स्वकरच गुजराथी, हिंदी, बगैरे मातृभाषा असलेल्या पालीभाषाजिज्ञासूना ऋणी करतील अशी आशा आहे.

लक्ष्मणशास्त्री मोरेश्वर मुर्गुडकर

६ जुलै १९३९

'व्याकरणरत्न'

प्रधान संस्कृताध्यापक,

संस्कृत पाठशाळा, सस्थान इचलकरंजी.

श्रीयुत रा. रा. तुंगार, पार्लतीर्थ व काव्यतीर्थ, यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हे पुस्तक लिहून ज्यांना इमजी येत नाही अशा पालीभाषाजिज्ञासूवर फार उपकार केले आहेत. वस्तुतः संस्कृत भाषेच्या अध्ययनावरोधरच पाली, अर्धमागधी, बगैरे भाषांचे आपल्याकडील प्राचीन परंपरेतील लोकानी अध्ययन करावयास पाहिजे होतें. परंतु ते न झाल्यामुळे पाली, बगैरे प्राकृत भाषा जिज्ञासूना इमजी बगैरे परदेशी भाषांच्या द्वारा या भाषांचें ज्ञान संपादावें लागत असे. ही अव्यत लाजिरबाणी स्थिति होती. ती या पुस्तकानें दूर होईल. त्याचप्रमाणें श्री. तुंगार यांना अशी विनंति आहे की, त्यांनीं यानंतर पाली-मराठी कोश तयार करून या भाषेच्या पूर्ण अध्ययनाची सोय करावी. कारण व्याकरण व कोश ही भाषेच्या अध्ययनाचीं दोन मोठीं साधनें आहेत.

पांडुरंग विठ्ठल देव,

३-८-१९३९

संस्कृत व हिंदी शिक्षक,

महिलाथम हायस्कूल, हिंगणें बुद्रुक, पुणे.

श्री. तुगार यानीं रचिलेले 'पालिभाषा-प्रवेश' हें पुस्तक माझ्या मते पालीभाषेच्या अध्ययनास अत्यंत उपकारक होईल यात शका नाही. श्री. तुगार यानीं हें पुस्तक मराठीत लिहिल्याने अनेक महाराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांचे लक्ष या भाषेच्या अभ्यासाकडे लागेल आणि हें पुस्तक त्यांच्या अध्ययनास साहाय्यक होईल. अध्यापकांसहि याचा उपयोग होईल हें उघड आहे.

या पुस्तकाची रचना श्री. तुगार यानीं विचारपूर्वक केली आहे असें दिसून येईल. भाषेचे अध्ययन करता करता बुद्ध व त्याचे तत्त्वज्ञान याची मारिती विद्यार्थ्यांस सहजासहजी होईल असा प्रयत्न कर्त्याने केला आहे तो रचित अभिनंदनीय आहे, असे कथनीय विशेष कर्त्याच्या परिश्रमाची व चातुर्याची साक्ष देत आहेत.

आपल्या भाषिक शिक्षणाची माझणी जितक्या त्वरेने बदलेल तितके उत्तम, निरनिराळ्या भाषांचे अध्ययन त्या त्या भाषेचा जीवनाशी सगळ्यात घेऊनच ठरविला पाहिजे. कृत्रिमता येथे नको ! मल्ल्याच परपरेचा याकडि नको. आपली मातृभाषा आपल्या जीवनाचा मुख्य आधार होय. म्हणून तिची काळजी प्रथम घेतली पाहिजे. व तिची जागाहि पहिलीच पाहिजे मग हिंदुस्थानी, इंग्रजी, यांचे जसे प्रयोजन तसे अध्ययन आवश्यक केले पाहिजे. याशिवाय आणखी फ्रेंचादी चालू देशी भाषा आली तरी उत्तम जपानी, चिनी वगैरे पौराण्य भाषांचे अध्ययन आपल्या इकडे अवश्य झाले पाहिजे युरोपात रशियन भाषेचे महत्त्व साग्रत वाढत आहे म्हणून तीहि भाषा येथे शिकविली पाहिजे. प्राचीन भाषांत तुस्तें संस्कृतच तेथडे ठेवून कार्यभाग होणार नाही. प्राकृत भाषांचे अध्ययन अवश्य व्हायलास पाहिजे. याप्रमाणे निरनिराळ्या भाषा शाळातून व संस्कृत पाठशाळातून पार्ला वगैरे प्राकृत भाषा शिकवल्या व शिकविल्या गेल्या पाहिजेत.

ध्वनिमुद्रिकाच्या साहाय्याने सर्वभारतीय देशी भाषा विद्यार्थ्यांच्या कानावरून तरी जातील अशी व्यवस्था व्हावयास पाहिजे. यामुळे परकीयपणाची भावना सुसह्य व सहकारी रूप धारण करील. पाली वगैरे प्राकृत भाषांचा व विद्यमान देशी भाषांचा सगळ्यात फार निकट

आहे. (फारसी भाषेचाहि सगळीं थोडा थोडसा नाही,) यापुढील पिढींत निरनिराळ्या भाषा जाणणारे असे निदान शक्य चारदोन चारदोन तरी विद्यार्थी सर्व प्राप्तातून आढळले पाहिजेत. यासाठीं सर्व पटेल, पण तो अनाटायीं खाय जाणार नाही. इतर देशाच्या अपेक्षेने हिंदुस्थानची (पसतीस कोटी जनाची) अवस्था व गरज निराळी आहे, म्हणून आपलें भाषाविषयक चोरण जामूलाय बदललें पाहिजे. लोटे अभिमान टाकले पाहिजेत. पुष्कळदां शिक्षक भलताच संवृचित दुराग्रह दर्शवितात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांस निरनिराळ्या भाषा शिकण्यास प्रोत्साहन देण्याऐवजी ते परावृत्तच करतात. तो काळ बदलत आहे. आणखी बदलला पाहिजे या बदलत्या काळाचें एक शुभ चिन्ह म्हणून धी, तुंगार मास्तर यांच्या प्रथाचें मी स्वागत करतो.

ता. १-८-१९३९

दत्तो वामन पोतगर,
सेवानिवृत्त प्रापेसर,
सर परशुरामभाऊ कॉलेज, पुणे,
मुमसिद्ध इतिहाससंशोधक

पालिभाषा-परिचय

पालिभाषा ही अमूल्य ज्ञान प्राचीन वाङ्मयाची एक मोठी साणच आहे म्हणून या भाषेचा अभ्यास (१) भाषाविज्ञान, (२) इतिहाससंशोधन, (३) बौद्धधर्म, (४) गौडतत्त्वज्ञान, बंगरे निरनिराळ्या दृष्टींनी सर्व जगास हिताय आहे म्हणूनच पाली वाङ्मय सुधारलेल्या देशास आश्चर्यकारक वाटल्यामुळे युरोपातील अमेरिका बंगरे देशातील नामांकित युनिव्हर्सिटीतून पाली भाषेचा अभ्यास मोठ्या आस्थापूर्वक केला जातो. सिंहल, ब्रह्मदेश, स्याम, काबोज, तिबेट, चीन, जपान, या ठिकाणच्या लोकांनी पाली वाङ्मयाचे अध्ययन, अध्यापन, संशोधन, मोठ्या भक्तीने सुरू केले.

असे आहे तर महत्त्वपूर्ण अशा पाली भाषेच्या अध्ययन, अध्यापन, संशोधन, बंगरे वास्तवीत हिंदुस्थानातील लोकांची उत्सुकता वाढावी हे अगदी स्वाभाविकच आहे.

(१) भाषाविज्ञान — आपल्या जंत करणातील अभिप्राय दुसऱ्या माणसाला समजून देण्याकरिता उच्चारला जाणारा जो ध्वनि त्याला भाषा असे म्हणतात. भाषा-बोलणे या धातूपासून 'भाषा' हा शब्द बनला. जर ही भाषा नसती तर माणसाला आपल्या जंत करणातील विचार प्रकट करता आले नसते. माणसाप्रमाणे पशुपदयादिकांचीहि भाषा आहे.

हल्ली मराठीचे १ पुणेरी, २ कोंकणी, ३ चित्पावनी, ४ वहाडी, ५ नागपुरी, ६ रानदेशी, ७ कारवारी बंगरे जसे प्रकार आहेत. तसेच पूर्वी प्राकृत भाषेचे — १ महाराष्ट्री, २ शौरसेनी, ३ प्राची, ४ अवन्ती, ५ मागधी (पाली व अर्धमागधी), ६ शाकरी, ७ चांडाली, ८ शायरी, ९ आभीरिका, १० टाकी, ११ नागर, १२ वाचड, १३ उपनागर, १४ कैवेयी, १५ पैशाची, १६ पाचाली, असे सोळा प्रकार होते. मागधी भाषेत बौद्धधर्माचे सर्व ग्रंथ लिहिलेले आहेत. मागधी भाषेस बुद्ध-पोद्दाचार्यानंतर पाचव्या शतकात 'पाली' हे नाव द्यावे लागले आहे.

(पाली, पालि, असा न्हस्व व दीर्घ शब्द आहे.) या भाषेचा काळ इसवी सनापूर्वी तिसरें शतक होय.

संस्कृत भाषा व हल्लींच्या देशी भाषा यांना जोडणाऱ्या दुव्यांपैकी एक दुवा पाली भाषा आहे, जसे:—

संस्कृत	पाली	मराठी	हिंदी
(१) चक्र	चक्क	चाक	+
(२) कर्म	कम्म	काम	+
(३) मृत्तिका	मत्तिका	माती	मट्टी
(४) बुद्ध	उद्ध	+	बुद्धा
(५) कुब्ज	कुब्ज	खुजा	
(६) सोढश	सोळस	सोळा	सोल्ह
(७) पश्चात्	पच्छा	+	पीछे
(८) ऊष्ण	उण्ह	ऊन्ह	
(९) मस्तक	माथक	माथे	
(१०) शिक्षा	सिक्खा	शिक्षणें	सिखना
(११) पानीय	पानीय	पानी, पाणी	
(१२) नवनीत	नोनीत	लोनी, लोणी	
(१३) शय	सय	यसा	
(१४) केश	कैस	केश	

(१) त्या वाटेनें काटे पार आहेत, (२) हातास पोड आला आहे, (३) लोख्याला जखम झाली इत्यादि उदाहरणांत वाटेनें, हातास, शेक्याला, हीं सर्व अधिकरणें आहेत. तेन्हां अधिकरणाचीं सप्तमी मानली, तर या सर्व रूपांचा उलगाटा वगळ होणार अशी शक्य येते. त्याचें उत्तर मराठी व्याकरणांत समाधानकारक सांपडत नाहीं. ' त्या वाटेनें काटे पार आहेत ' या उदाहरणांत ' वाटेनें ' या तृतीयेचा अर्थ ' वाटेंत ' असा अधिकरणाचीं (सप्तमी) केल्याशिवाय वाक्याचा बोध होत नाहीं. मराठीत सप्तमीच्या अर्था नुहांदा जी वापरतात त्याला पालीभाषेच्या व्याकरणाचा पुढीलप्रमाणें आधार सापडतो. कश्चापन व्याकरणादीन् विभञ्जया (विभक्तयर्गाः)

या प्रकरणांत 'सत्संग्यत्वे च' असे सूत्र आहे. त्याचा अर्थ 'सत्संग्यत्वे तृतीया विभक्ति होई,' सप्तमीच्या अर्थी तृतीया होते. उदाहरणार्थ—तेन कालेन, (या काळीं,) तेन मंगेन सप्ता होन्ति (त्या वाटेत साप आहेत). यावरून पाली, अभंगागर्भा बगैरे प्राप्त भाषांच्या व्याकरणातील 'सत्संग्य-विचार' प्रकरण मराठीच्या वानयविचारागला पुष्कळ पोषक होईल.

(२) इतिहाससंशोधन—भगवान् गौतमबुद्धानें बौद्ध धर्माची स्थापना केली व त्याचे शिष्य आनंद, सारिपुत्त, मोगलान, राहुल, जीवक, बगैरेनी आपल्या शक्तीप्रमाणें बौद्धधर्माचा प्रचार केला. तथापि सम्राट् अशोकान आपल्या कारकीर्दीत बौद्ध धर्माला ज्येष्ठ उत्तेजन दिलें. चौहीरुढे धर्माच्या प्रचारासाठीं प्रचारकाना द्रव्याची मदत करून त्यांच्याकडून धर्मप्रचार करविला. ठिकठिकाणीं बौद्धमिश्ररुक्तां विहार (मठ), धर्मशाळा बांधल्या. तेव्हांपामून सिद्ध, ब्रह्मदेव, स्वाम, कारोच, तिरेट, जाव्हा, चीन, जपान, या देशांतील लोकांभी लोक बुद्धधर्माचे अनुयायी बनले. म्हणून बौद्धधर्माच्या इतिहासांत सत्कालीन लोकांची बुद्धि, नीति, आचार, विचार, जीवन, राजकारण, कला, बगैरे गोष्टीनि शिबि इष्टीय पडत असल्यामुळे तेव्हा अडीच हजार वर्षांत बौद्धधर्मांमुळे मानव जातीची सुधारणा कशी झाली व हिंदु धर्माच्या आचारांत विचारांत बुद्धधर्माची कांही वारतांत साप कशी पडली ते बुद्धधर्माच्या इतिहासामुळे कळेल. हा इतिहास काहीं संस्कृत व पाली ग्रंथांवरून, कांहीं शिलालेख, नाणीं, ताम्रपत्र, जपस्तभांवरील लेख, लोकांचा आचार यांवरून समजतो. या सर्वोपायें ज्ञान करणें येथे अशक्य आहे.

(३) बौद्धधर्म—दक्षिण आशियांत (हिंदुस्थानांत) १ हिंदुधर्म, २ जैनधर्म (मत), ३ बौद्धधर्म (मत), ४ शीनधर्म (मत), पूर्वे आशियांत (चीन जपान), ५ कानफ्यूशिअन धर्म, ६ टाओ धर्म (चीनधर्मचा दुसरा धर्म), ७ शिंटोधर्म (जपानचा जुना धर्म); पश्चिम आशियांत (पलेस्टाइन, इराक, अरबस्थान), ८ यहूदीधर्म, ९ ख्रिस्तियून धर्म (पारसी) धर्म, १० इस्लाम धर्म (मुसलमानी धर्म), ११ गिस्ली धर्म. इतके धर्मा जगांत धर्म आहेत. आत्मोन्नति करून घेणें, बहुजन समाजाची उत्पत्ति करणें हे दोन मुख्य उद्देश

सर्व धर्मांचे सारलेख आहेत. परंतु एकाच रेल्वेने परगावी जाणारी माणसे जशी त्या रेल्वे स्टेशनवर जाण्यासाठी मोटार, बर्गी, टागा, बॅल्गाडी, सायकल, इत्यादि निरनिराळी वाहने असतानामुद्धा आपल्या सामर्थ्याप्रमाणे एखाद्या वाहनानून येतात, त्याप्रमाणे या धर्माची स्थिति आहे. माणसांनी आत्मोन्नति व समाजोन्नति करताना इतर धर्मांतील लोकाना कोणत्याही रीतीने प्रास होता कामा नये याविषयी अत्यंत काळजी घेतली पाहिजे.

वैदिक धर्माचे सर्व धर्मप्रथ वैदिक मार्पेतून व संस्कृतानून असल्याने व संस्कृत भाषा बहुजनसमाजाला सहज समजण्यासारखा नसल्याने वैदिक धर्माच्या आशावद्दल सामान्य लोक अज्ञानी होते. या गोष्टीकडे त्या वेळच्या वर्णाश्रम ब्राह्मणांचे जावे तसे लक्ष न घेव्याने भगवान् महावीर व भगवान् गौतमबुद्ध यांना सामान्य लोकाना सुशिक्षित करण्याची संधि मिळाली. त्यामुळे त्यांच्या हातून बहुजनसमाजोन्नतीचे कार्य बघले.

(४) बौद्धधर्माची विशेष अंगे—है जग ईश्वराने केव्हा निर्माण केले, त्या ईश्वराचा साक्षात्कार कोणाला केव्हा कसा होतो, आत्मा अमर कसा आहे, वेद ईश्वराने केले का पुराणाने केले, ब्रह्म सत्य की जग मिथ्या, यज्ञ करून पुढील जन्मांत स्वर्ग मिळतो की मिळत नाही वगैरे गोष्टांविषयी बुद्ध आपल्या बुद्धधर्मात चर्चा न करिता समाजातील निरनिराळ्या प्रकाराच्या दुःखाच्या प्रसंगाचे चित्र पाहावयास मिळाल्याने दुःखापासून आराम करून दुःखनाशाच्या मार्गाचे ज्ञान करून घेण्याच्या शेवटच्या स्थितीपर्यंत भगवान् बुद्धाने आपल्या बुद्धीचा प्रभाव दाखविला आहे.

या जगात प्रत्येकजण कोणत्याही कार्याकडे (शत्रूशी युद्ध करणे, व्यापार करणे, देणेंघेणें, घर याचणें, परीक्षा पास होणे, वगैरे) प्रवृत्त होण्यापूर्वी त्या कार्यात येणाऱ्या अडचणी, दुःखाचे निरनिराळे प्रसंग, वसे टाळता येतील यासवर्षांचाच प्रथम विचार करतो आणि शक्य तों तसा प्रयत्नहि करतो. ही गोष्ट भगवान् बुद्धाने सांगितली.

मूळच्या बौद्धधर्मात अवघडदेला जागा नसून मनुष्याच्या बुद्धीला प्राधान्य आहे. बुद्धाने अमुक पद्धतीने माणसाने वागावे असे सांगितले म्हणूनच त्यावर

विश्वास ठेवावा असे नसून मनुष्याच्या बुद्धीला बुद्धाचें सांगणें पटेल तर त्यानें तसें यागावें व त्यावर विश्वास ठेवावा

दुःखमोचन (चार आर्यसत्ये) — दुःखापामून मुक्त होणें हेंच बौद्ध-धर्माचें ध्येय आहे. चार आर्य सत्याचा पाली वाङ्मयात अनेक वेळा उद्देश्य येतो.

दुःख — दुःख नावाचें पहिलें आर्यसत्य. जन्म, म्हातारपण, मरण, अप्रिय माणसाशी (वस्तूशी) सर्वघ येणें, प्रिय माणसाची ताटानूट होणें, ज्या बस्तूचा किंवा ज्या गोष्टीची इच्छा करावी ती न मिळणें इत्यादि दुःख-कारक होय. थोडक्यात पंच उपादानस्कंध दुःखकारक आहे.

जन्मदुःख जरादुःख नित्यदुःख पुन पुन ।

ससारसागरे दुःख तस्माज्जायहि जायहि ॥

टीका — जन्म अवघा दुःखमूळ । लागती दुःखाचे विंगळ । म्हणोनिया तारकाळ । स्वदित करावें ॥ (धीदासबोध शतक ३, समास ५)

देहेंद्रियमन प्राण. सुख दुःख यदाप्यते ।

इम आध्यात्मिक ताप विजानीयात् हि देहिनाम् ॥

टीका — देह इन्द्रिये आणि प्राण । यांचेनि योगें आपण । सुखदुःखें शिणें जाण । या नाव आध्यात्मिक ॥ राहज, देवी, कोड, धव रोग, द्विस्ताप, हगवण, दमा, लज्जक भरणें, वगैर रोग होणें हें आध्यात्मिक-दुःख होय.

सर्वभूतैर्द्रव्ययोगात्सुख दुःख यदाप्यते ।

द्वितीयं त विजानीयात्सताप चाधिभौतिकम् ॥

टीका — सर्वभूताचेनि संयोगें । ताप होता मन भगे । सुखदुःख उपजों लागे । या नाव आधिभौतिक ॥ काटा मोडणें, दास, रिसा, देवूण, विंचू, साप, वगैरेंनीं चावणें, कड्यावहन पडणें, झाडावहन पडणें, हें आधिभौतिक दुःख होय. (दासबोध शतक ७, समास ७)

शुभाशुभः कर्मभिस्तेर्देहान्ते यमयातना ।

स्वर्नरकादिभौनव्यभिर्दं विद्वद्याधिर्दविकम् ॥

टीका—शुभाशुभ कर्मानें जनां । देहार्ता यमयातना । स्वर्ग नरक भोग नाना । या नाव आधिर्दविक ॥ चोरी पेली असतां शिखा होणें वगरे.

दुःखसमुदाय—‘दुःखसमुदाय’ नांवाचें दुखें आर्यसत्य होय. तृणा (अतृति) ही दुःखाची कारण आहे.

कामतृणा, भवतृणा, विभवतृणा, अर्था तीन प्रकारची तृणा आहे. चैनीच्या घराची, सपत्नीची अतृति असणें, ही कामतृणा होय. कामतृण-मुळें नेहमीं भाडणें होतात. भवतृणा म्हणजे जीविततृणा, मेल्यावर मुरा मिळवें म्हणून उपवास, व्रतवैवल्यें, यज्ञ करणें, धर्गरे शक्तींत शक्तीच्या वाहें रत्नं कल्प प्राप्त कल्प घेणारे लोळ दिसतात. विभवतृणा म्हणजे विनाशतृणा, आत्महत्या करण्याची प्रवृत्ति.

दुःखनिरोध—‘दुःखनिरोध’ नांवाचें तिसरें आर्यसत्य होय. दुःखनिरोध म्हणजे दुःखाचा नाश. घरील तीन तृणाचा नाश केला म्हणजे दुःखनाश होईल.

दुःखनिरोधगाभिर्नापटिपदा—‘दुःखनिरोधगाभिर्नापटिपदा’ नांवाचें चौथें आर्यसत्य होय. दुःखनिरोधगाभिर्नापटिपदा म्हणजे दुःखाचा नाश करण्याचा उपाय म्हणजेच आर्यअष्टांगिक मार्ग होय.

१. सम्मादिट्ठि (सम्यक् दृष्टि)—दुःख, दुःखाचें कारण, दुःखनिरोध, दुःखनाशाचा उपाय, याचें योग्य ज्ञान असणे यास सम्यक्दृष्टि असें म्हणतात. तद्गत ससारात पुष्कळ प्रसंग दुःखमय आहेत. धर्गरेचें योग्य ज्ञान असणे.

२. सम्मासकल्प (सम्यक्संकल्प)—गालील तीन संकल्पांना सम्यक्संकल्प असें म्हणतात. नैष्कर्म्यसंकल्प—एकादवासात राहण्यापासून मिळणाऱ्या मुखावद्दल प्रेम. अभ्यापादसंकल्प—सर्व प्राणिमात्रावर प्रेम. अविहिंसासंकल्प—दुसऱ्यांना न स्वतःला त्रास होऊ नये अशी इच्छा.

३. सम्मावाचा (सम्यक्वाचा)—रोटें न बोलणें, चहाडी न करणें, कठोर वाणी न बोलणें, व्यर्थ बडबड न करणें (वाचिक पाप न करणें).

४. सम्माकम्मन्त (सम्यक्कम्मन्त)—प्राणघात न करणें, चोरी, परस्त्रीगमन न करणें (कायिक पाप न करणें).

५. सम्माधाजीव (सम्यक् आजीव) — योग्य मार्गांनी उपजीविका करणे.

६. सम्मावायाम (सम्यक् व्यायाम) :— १ मनात वाईट विचार उत्पन्न होऊ न देणे, जर वाईट विचार मनात येऊ लागले तर त्याचा नाश करणे, २ मुविचार मनात आणणे, ३ मनातील मुविचारांची वाढ करणे, या चार मानसिक प्रयत्नांना सम्यक् व्यायाम म्हणतात.

७. सम्मासत्ति (सम्यक् स्मृति) :— पुढील प्रकारांनी मन जागृत ठेवणे यास सम्यक् स्मृति म्हणतात.

१ शरीर अपवित्र पदार्थांनी घनले ही दृष्टि असणे.

२ शरीरासमर्थी सुरतदुःखांचे अवलोकन करणे.

३ आपल्या अस्तःकरणाची स्थिती पाहणे.

८. सम्मासमाधि (सम्यक् समाधि) :— सर्व वैपयिक इच्छांचा नाश करून चार ध्याने भिळविणे, याला सम्यक्समाधि असे म्हणतात. (चार ध्यानांचे विस्तारभयास्तव स्पष्टीकरण केले नाही.) यरील अष्टांगिक मार्गास म यम मार्ग म्हटले आहे. विश्वाच्या उपभोगांनंच सर्व कार्य होते. 'कामेमु कामसुखल्लिप्तानुयोगो' हा एक मार्ग आहे, व उपाम, प्रतर्वरत्ये, देहदडन 'अभारिलमधानुयोगो' वर्गेरनी कार्यसिद्धि होते हा दुसरा मार्ग. पैरी पहिला मार्ग पैनीचा आहे व दुसरा मार्ग देहदडनाचा. यांच्या मधल्या मार्ग चार आर्यसत्ये होत.

वरील चार आर्यसत्ये भगवान बुद्धाच्या पूर्वाच्या योगशास्त्राच्या प्रयानून दिसतात—

यथा चिकित्साशास्त्र चतुर्विधम् । रोगो रोगहेतुरोग्य भिन्नमिति ।
एवमेवमिदमपि शास्त्र चतुर्विधमेव । तद्यथा सत्तारः सत्तारहेतुमोक्षो मोक्षो-
पाय इति । तत्र दुःखबहुलः सत्तारो हेयः, प्रधानदुःखयो. सयोगः हेयहेतु-
सयोगस्यात्यन्तिकी निवृत्तिर्दानम् । हानोपायः सत्य सम्यग्दर्शनम् । (योग-
सूत्रमाध्य) बुद्धाने शारीरिक रोगसंस्थांची चार तत्वे जाण्याभिक दृष्ट्या
लावून दाखविली.

चित्तशुद्धि — उत्तरीला बाधक अशी जर मणसची मनाची स्थिति असेल तर बेबळ बाध आचाराला (दांभिक वृत्तीला) मदत देण ही मोट्टी

चूक आहे. हल्लीं लोक वाहेरच्या भक्क्याला महत्त्व देतात, त्याचा बौद्ध धर्मात निषेध दिसतो.

किं ते जटाहि दुग्धे ! किं हे अजिनसाटिया ।

अब्धन्तर ते गहन चाहिर परिमज्जसि ॥

(घम्मपद, ब्राह्मणवर्ग, १२ गाथा.)

अर्थ.—हे दुष्टा, जटा गढविल्यानें किंवा कृष्णाजिन पांघरल्यानें तुला काय पायदा आहे ! कारण तुझें जतरग (मन) चाण आहे, मग उर्याच वाहेरून स्वच्छता ठेवण्यात काय अर्थ आहे !

अहिंसा—या शब्दाचा अर्थ दुसऱ्यानें लोंढात दिली असता दुसरा गाल पुढें करणें असा नमून, या जगात सर्व प्राणिमात्रांशीं अद्वैतभाव ठेवणें, दुसऱ्याच्या दुःखानें दुःखी होणें, दुसऱ्याच्या सुखानें सुखी होणें, केवळ आपल्याच सुखदुःखाकडे नेहमा न पाहता दुसऱ्याच्या सुखदुःखाची पूर्ण कल्पना असून तसें नेहमींच्या वागण्यात कोणत्याहि गोष्टीसाठीं दुसऱ्याच्या स्वार्थात विघ्न न करणें या वृत्तीला अहिंसा असें म्हणतात.

बौद्धतत्त्वज्ञान—जगात माणसाला सांसारिक गोष्टींचा विचार करणें जितकें आवश्यक आहे, त्याहूनहि पारमार्थिक गोष्टींचा विचार करणें अत्यंत आवश्यक आहे. शरिराला झालेल्या जखमा औपधानें बऱ्या करता येतात, परंतु मनुष्याच्या मनाला झालेल्या जखमा मात्र तत्त्वज्ञानरूपी औपधाशिवाय इतर औपधानांना बऱ्या करता येत नाहींत म्हणून तत्त्वज्ञानाचा नेहमीं जगात उदो उदो होत असतो.

वैदिक तत्त्वज्ञानात अंतिम साध्य जसा मोक्ष, तद्वत् बौद्ध तत्त्वज्ञानात 'निर्वाण' हें शेवटचें साध्य होय. समुत्तनिकाय नावाच्या पुस्तकातील जजुरादक समुत्त यामध्ये जजुरादक नावाच्या संन्याशानें सारिपुत्राला 'निर्वाण' म्हणजे काय तें विचारलें. तेव्हां सारिपुत्रानें पुढील उत्तर दिले—
यो खो आउसो रागक्खयो, दोसक्खयो, मोहक्खयो इदं बुच्चति निर्वाण

ति । लोभ, द्वेष, मोह याच्या पूर्ण नाशाला निर्वाण म्हणतात. याशिवाय अभिधम्मसंगह नावाच्या पुस्तकात निर्वाणाची व्याख्या आढळते—

पदमच्युतमच्चन्त असत्तमनुत्तर ।

निम्बानमिति भासति वानमुत्ता महेस्यो ॥

ज्याच्या वासनेचा नाश झाला असे महर्षि, निर्वाण हे अदळ पद आहे त्याला जत नाही, तें छुड व अलौकिक आहे असे म्हणतात

उपसंहार—भगवान् बुढानें, चानुर्वण्यांच्या कडफ निरंन्धामुळें हिंदु तरवज्ञानास पाखे झालेल्या अशा गुरुजनसमाजास कळण्यास सोंप्या अशा पाली भाषेच्या द्वार प्रथम उपदेश केला व धीर दिला तीच परंपरा पुढें ज्ञानेश्वर, तुकाराम वगैरे साधुपुतांनी चारू ठेबिव्यामुळें संस्कृत न येणारे लोक सतवाङ्मयाच्यामुळें हिंदुतत्त्वज्ञानाचा अमोलिक संदेश ऐकू शकतात

‘ धृष्यन्तो विश्वमार्यम् ’ या उक्तीप्रमाण बुढानें पाली भाषेच्या द्वारें चीन, जपान, सयाम, ब्रह्मदेश वगैरे ठिकाणी हिंदुसंस्कृतीचा प्रचार करून कोठ्यावधि लोकाना आर्यसंस्कृतीचे भागीदार केलें या भगवान् गौतमबुढाच्या कार्याचें समाजानें उतराची व्हावें म्हणून पूर्वजामी बुढाची दशावतारात गणना केली आणि रोजच्या पुढेच्या संस्कृतात ‘ गौतमवतारे, रामधेने ’ असा उल्लेख केला अशा पाली भाषेचा परिचय करून घेणें हें अवश्य आहे

पालिभाषा व्याकरण

१. (अ) स्वर, व्यजन व त्याचा उच्चारः—पालीत ८ स्वर व ३२ व्यजने आहेत. संस्कृतात १३ स्वर व ३३ व्यजने आहेत. मराठीत १३ स्वर व ३६ व्यजने आहे. ऋ, ॠ, लृ, ए, औ, ऐ स्वर नाहीत. श, ष, ह्रीं दोन व्यजने नाहीत. (श, ष, बदल '■' होतो. जसे:—केश—केस. शश—सस. विसर्ग नाही.)

(आ) उच्चारः—मराठीत च, ज, झ, याचा दोन प्रकाराने उच्चार होतो, जसे:—चैमचाभर चेहा, चांदण्यात चेद्र. जैरा जीभ ताब्यात ठेव. शैगा. (शरा) शिंमा. पालीत च, जे, झ यांचा चेहा, जैमि, शिंमा, झरास यासारखा अनुक्रमे उच्चार करावा.

२. हेतुनपद्धतिः—गगा, गङ्गा, पच, पद्म, पदित, पण्डित, अध, अन्ध, लिप, लिम्प.

संस्कृत	पाली
क	क्क क
ख	ख, कख.
ग	ग्ग
घ	घ, ङ
ङ	ङ्ग
च	च्च

३. शब्दः—संस्कृतात स्वरान्त व व्यजनान्त शब्द आहेत, परंतु पालीत सर्व शब्द, स्वरान्त आहेत. जसे:—बुद्ध, अग्नि, भिक्षु, पजा, बगैरे. संस्कृतातील दण्डिन्, हस्तिन्, चन्द्रमण्, बगैरे व्यजनान्त शब्द पालीत पुढीलप्रमाणे स्वरान्त बनतात—दण्ठी, हत्थी, चण्दिमा. (व्यजनान्त शब्दांचा उच्चार नीट करता येत नाही म्हणून सर्व शब्द स्वरान्त मानले आहेत.)

(जा) संस्कृतातून पालीत आलेल्या शब्दांचे शेकडा ७५ प्रमाण आहे.

(इ) संस्कृतात न आढळणाऱ्या काही शब्दांची उदाहरणे — मातु
गाम-पु० स्त्री० नयु-नाक रोन्दि-स्त्री० शरीर विजित-न० राज्य
आढाहन-रमजान

(इ) संस्कृतमध्ये मुख्य अर्थाने अप्रसिद्ध परंतु पालीत मुख्य अर्थाने
प्रसिद्ध असे शब्द — संस्कृत-विमान=आकाशयान गजयाहा पाली-
विमान=गजवाजा, विमान संस्कृत उच्चार-उच्चारणे विग्न, गू पाली
उच्चार-विग्न, व संस्कृत मकट-माकट, वानर फाळी, (किडा)
पाली-फोळी (किडा), माकड, वानर

४ (अ) लिंग — पालीत पुल्लिंग, स्त्रीलिंग व नपुंसकलिंग अशी
तीन लिंग आहेत संस्कृतातील मित्त शब्द पालीत पुल्लिंगी व नपुंसकलिंगी
आढळतो जसे-वेदात ' तानि घमाणि प्रथमा यासन् ' येथे ' धर्म ' शब्द
नपुंसकलिंगी दिसता तद्गन् पालीतहि एकच शब्द दोन लिंगी असू शकतो
जसे — ' रहु वे सरण पति पञ्जतानि वनानि च ।

(जा) काही पाली नामना दारयिलेली व्यक्तिपुरुष किंवा स्त्री,
असूनहि या नामाच लिंग मात्र त्याहून निराळे असतें जसे-रोन्दि-शरीर
(लिंग स्त्री०) मातुगाम-स्त्री (लिंग-पु०)

५ शब्द — संस्कृत शब्दाच्या विभक्तीचे रूपांतर पाली शब्दात नेहें दिसतें
तेथें स्फात्राली आढवी रच दिली आहे जस-बुद्धो (स बुद्ध), बुद्धा
(स बुद्धा), बुद्धेन (स बुद्धेन), बुद्धेहि (स बुद्धे), ' बुद्धोभि ' हें रूप
बदिक रूपावरून आलेलें दिसतें जस-अमि पूर्वमि कपिभि । किंवा नेवो
देवमि-रगतम् ।

६ धचन — पालीत शब्द व त्रियापद यांचे एकवचन रहुवचन होतें
द्विवचन होत नाहीं जस-शब्द-बुद्धो बुद्धा प्रथम त्रियापद-नमामि
नमाम वतमान का० प्र पु०

७ विभक्तिमात्र — (अ) पालीत सात विभक्ती आहेत गृतेक विभ
क्तींचा अर्थ संस्कृतप्रमाणें आहे तिही लिंगातल्या न दांत तृतीया व पंचमी

यांचे बहुवचन सारखे असते, जसे:-बुढेहि, बुढेभिं. पजाहि, पजामि, वध्दि, वधूभि. कोहि, कोभि, वगैरे. चतुर्था व पष्ठी या विभक्ती सारख्या आहेत. जसे:-

अग्निस्स, अग्निनो	अग्निं	च. प.
दण्डिस्स, दण्डिनो	दण्डीन	च. प.
पजाय	पजान	च. प.
धेनुया	धेनून	च. प.
कस्स, किस्स	केसु, केसान	च. प.

टीप:- संस्कृतात विभक्तिसाम्य व रूपसाम्य असते तद्वत् पालीतही दोन्ही साम्य असतात, जसे:-फलम् फले फलानि प्र. द्वि. रूपसाम्य. जसे:-देवाभ्याम्, तू. च. प द्वि. व. देवो, प्र. द्वि. स. द्वि. व. देवेभ्यः, च.प.व.व. देवयो. प. स. द्वि. व.

(आ) पालीत खीलिगी आ-कारान्त, इ (ई)-कारान्त, उ (ऊ)-कारान्त, शब्दाचे तृतीया ते सप्तमीपर्यंत एकवचन सारखे असते. जसे:-पजाय, भूमिया, रतिया, दासिया, धेनुया.

८. (अ) त्रिगुणपदपरिचय:- संस्कृतातील बहुतेक धातूंचे रूपांतर पालिवाङ्मयांत आढळते, जसे:- लब्धसि हे संस्कृतातील लब्धस्ये या त्रियापदाचे रूपांतर आहे. पालीच्या नेहमीच्या त्रियापद नविण्याच्या नियमाप्रमाणे लभ्+इस्यसि=लभिसि. (तू मिळवशील. ' लभ ' धातूचें भविष्य क्त. द्वि. ए. व.) संस्कृतात एतद्धातु वन्याच गणांत आढळतो, जसे:-स्तु ५, ९ ग०. जू. १, ४, ९. पुप् १, ४. वगैरे.

असा प्रकार पालीत कमी आहे.

टीप.-संस्कृतवचन पालीत आलेल्या धातूंची संख्या दोनदा ८० आहे. याचाचें धातु पालीतले आहेत.

(आ) गण:-संस्कृतप्रमाणे पालीत धातु दहा गणांत विभागलेले आहेत. संस्कृतांत धातु दहा प्रकारांत चालतो. पालीत धातु गहा प्रकारांनी चालतो.

(६) काळ - १ स्वर्तमानकाळ. २ भूतकाळ. ३ भविष्यकाळ. संस्कृतात भूतकाळाचे तीन प्रकार आहेत. पालित भूतकाळाचा एक प्रकार आहे. (काही वेळा काही धातूंना ' सि, सिद्ध ' जसे प्रत्यय लागून भूत काळाचे दोन प्रकार होतात.)

संस्कृतात भविष्यकाळाचे दोन प्रकार आहेत. पालित भविष्यकाळाचा एकच प्रकार आहे.

(६) पदः-पालिमध्ये संस्कृतप्रमाणे परस्मैपद व आत्मनेपद आहे. पण संस्कृतप्रमाणे निमित्त नमून प्रत्येक धातु परस्मैपदी व आत्मनेपदी चालतो. आत्मनेपदाचा वाक्यात पारसा उपयोग जादळत नाही.

(७) संस्कृतात भूतकाळ व संकेतार्थ याची रूपे वनवितांना धातूमागे ' भ ' (धातुस्वगदि असल्यास ' शा ' व व्यजनादि असल्यास ' अ ') जोडला जातो. परंतु पालित भूतकाळ व संकेतार्थ याची रूपे वनवितांना धातूमागे ' भ ' विकल्पाने जोडला जातो. (व्यजनादि धातु असल्यास ' अ '. मरादि धातूला अ, आ, न लागता मुळा मूळ धातूवरून भूतकाळ व संकेतार्थाची रूपे वाक्यांत जादळतात.) जसे-भूतकाळ-अनमि अनमिद् प्र. पु. किंवा नमि नमिद् प्र. पु. संकेतार्थ-अनमिस् अनमिस्द् प्र. पु. किंवा नमिस् नमिस्द् प्र. पु.

१. त्वान्त अव्ययः-संस्कृतात उपसर्गयुक्त धातूंचे त्वान्त अव्यय (पूर्वकाल-वाचक धातुसाधित अव्यय) तयार करावयाचे असल्यास त्वान्ताचा ' य ' प्रत्यय लागतो. जसे:-आ+गम, गच्छ-आगम्य, आगम्य. प्र+क्षिप्-प्रक्षिप्य. प्र+विश्र-प्रविश्य. अभि+च्छ-अभिच्छ. परंतु पालित उपसर्गयुक्त धातूला त्वा, त्वान, तून, य, ह्या त्वान्त प्रत्ययापेकी कोणताहि प्रत्यय लागून त्वान्त ज्ञेय (पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्यय) बनते. जसे:-आ+गम-गच्छ-आगन्त्वा, आगम. येऊन-प+क्षिप+त्वा=पक्षिपित्वा, प+क्षिप+त्वान=पक्षिपित्वान, प+क्षिप+तून=पक्षिपित्वान, प+क्षिप+य=पक्षिप्य-पेकून, टाकून. का-

प्रमाणें—प+विस=पविसित्वा, पविसित्वान, पविसितून, पविस्स-दिस्न
अभि+रुह-अभिरुहित्वा, अभिरुहित्वान, अभिरुहितून, अभिरुह-चट्टन

१०. तुमन्त-धातूला तु, तवे, ताये, हे प्रत्यय लागून हेत्वर्थक धातु
साधित अव्यय बनतें कीळ (कीड्)- कीळितु कीळितवे, कीळिताये
तुमर्थ . . ३।४।९ या पाणिनिसूत्रानें वेदांत 'तवे' प्रत्यय लागून तुमन्त
अव्यय बनतें. जसें.-मृतवे, कर्तवे.

११. सधि -पालीत ऋ, ॠ, ल, ऐ, औ, हे पाच स्वर, श, प, हीं दोन
व्यजनं व विसर्ग नाहीं. म्हणून याच्यामुळें होणारे संस्कृतातील सधिनियम
पालीत कमी झाले. सर्वर्णसधि, गुणसधि, परलोपसधि, पूर्वलोपसधि, इति
सधि, अपिसधि, या सधींचा नेहमीं पाली वाङ्मयात उपयोग होतो.

१२. प्रयोग.-कर्तरि-कर्माणि व भावे हे तीन प्रयोग संस्कृतप्रमाणें
होतात. धातूला कर्मणीचा 'य' जोडण्यापूर्वी धातूच्या अन्त्य स्वराचा लोप
होऊन त्याच्या जागी 'ह्रस्व किंवा दीर्घ 'इ' हा स्वर विकल्पानें होतो
जसे-नम-नम्+इ (ई) + य + ते=नमियते (नमियति-ते). याचियते,
याचीयते. रसादियति, रसादीयते. कीळियते, कीळीयते. पा-पीयते. दा-
दीयते पा-घायते.

टीप-आकारान्त धातूच्या अत्यस्वराचा लोप होऊन तेथे दीर्घ ' ई ' हा
स्वर विकल्पानें होतो. द्रवणागमो वा । क० व्या. ११ सू.

१३. प्रयोजक, नामधातु, इच्छार्थक, वगैरेंचा संस्कृतप्रमाणेंच थोड्या
परकानें उपयोग करतात. तद्वत् समास प्रकरण संस्कृतप्रमाणेंच जाणावें.

१४. सरया मांडण्याची रीत

पालीत आकडे उजवीकडून डावीकडे किंवा डावीकडून उजवीकडे
अधिक मोजावयाचे असतात.

वेदांत डावीकडून उजवीकडे मोजणें — ३६० (बिद्वान्) ग्रीणि च
शतानि पट्टिधानूच्यानि यज्ञक्रामस्य । वर्षाचे ३६० दिवस. ग्रीणि च

चै शतानि पष्टिंश सप्तसरस्याहानि । तद्वत् पालीत.—७७०० मूर्ते. सप्त
मुत्तसहस्रानि सप्त मुत्तसतानि च ।

उजवीकडून डावीकडे मोजणें—५५० जातके. अपण्णकजातकादीनि
पञ्चासाधिकानि पच जातकसतानि ।

१०१ एकाधिक सप्त, एकुत्तर सप्त, २२८ विद्यार्थी, अष्टवीसति
द्विसप्त माणवका.

१२७ क्षिपाई. सप्तवीसति अधिक नवसप्त (नि) राजपुरिसा. किंवा
सप्तवीसति राजपुरिसनवसप्त (तानि) ।

१२० योजन. वीसति अधिक सप्त (तानि) योजनानि. किंवा वीस
योजनसप्त.

नमो बुद्धाय ।

पालिभाषा-प्रवेश

पालि वर्णमाला

- स्वर ८ -- (१) अ, इ, उ-ह्रस्व स्वर
(२) आ, ई, ऊ-दीर्घ स्वर
(३) ए, ओ-दीर्घ व सयुक्त

संस्कृतमध्ये तेरा स्वर आहेत. त्वापेकीं ऋ, ॠ, लृ, ए, ओ हे पाच स्वर पालीत नाहीत.

व्यंजन ३२ --

क	ख	ग	घ	ङ	कवर्ग
च	छ	ज	झ	ञ	चवर्ग
ट	ठ	ड	ढ	ण	टवर्ग
त	थ	द	ध	न	तवर्ग
प	फ	ब	भ	म	पवर्ग
य	र	ल	व	स	ह

संस्कृतमध्ये ३३ व्यंजन आहेत. डा, घ, हीं दोन व्यंजन पालीत नाहीत. ल, हें व्यंजन अलिकडच्या संस्कृतात नाही. तें पालीत अधिक आहे.

वैदिक संस्कृत (वेद ज्या भाषेत आहेत ती भाषा) व रामायण, महाभारत, नाटके वगैरेमधील संस्कृत असे दोन प्रकार आहेत. पैकीं वैदिक संस्कृतात ' ल ' हें व्यंजन सापडतें. उदाहरण—अग्निमीळि पुरोहितम् ।

भराठीत ३६ व्यंजन आहेत.

क+प+अ=क्ष. ज्ञ+ञ+अ=श.

संस्कृतपेक्षां थ, ञ, ञ हीं व्यंजनें हल्लीं भरार्थीत अधिक मानतात पालीत विसर्ग नाहीं; मात्र अनुस्वार आहे.

(अ) वरील व्यंजनांचे मृदु व कठोर असे दोन भेद आहेत.

(आ) प्रत्येक वर्गातील शेवटचीं तीन व्यंजनें आणि य, र, ल, ञ, व, ह, मिळून एकवीस मृदु व्यंजनें होत.

(इ) प्रत्येक वर्गातील पहिलीं दोन व्यंजनें आणि स अशीं अ व कठोर व्यंजनें आहेत.

भाषा-नियम

(१) स्वरपरिवर्तन

१: (अ) संस्कृतांतील ऋ बदल अ होतो. (१ ऋतोऽन् प्रा. प्र. १. २७)

नृत्य	नच्य	—नाच
कृष्ण	कण्ह	—कान्हा
मृत	मत	—मद
वृद्धि	वट्टि	—वाद
घृत	घत	—तूप
कृत	कत	—केलेलें
वृषि	कसि	—शेतकी
मृत्तिका	मसिका	—माती-मट्टी
श्रृंगला	सरला	—सांगळी
हृदय	हदय	—हृदय.

(आ) संस्कृतांतील ऋ बदल इ होते. (इद् ऋष्यादिषु प्रा. प्र. १. २८)

शृंग	सिंग	—सिंग
कृन्	किन्	—कुक्कट
ऋण	इण	—कजें
ऋषि	इषि	—ऋषि
मृग	मिग	—हरिण

तृण	तिण	—गवत
कृमि	किमि	—किडा
शृगाल	सिगाल	—कोल्हा
कृत्य	किञ्च	—कृत्य

(इ) सस्वतातील ऋ बदल उ होतो. (उद् ऋत्वादिषु प्रा. प्र. १-२९)

वृष्टि	वुडि	—पाऊस
ऋतु	रुतु	—ऋतु
मृदु	मुडु	—मऊ
ऋषभ	रुषभ	—रैल
वृद्ध	वुडु	—बुड्डा (हिंदी)
मृषा	मुषा	—तोटे

२. सस्वतातील अ बदल आ होतो. अल्का आल्का—कुवेरनगरी, ८ ते १० वर्षांची मुलगी. अलिन्द आलिन्द—ओटा. प्रत्यभिष पच्छामित्त—शत्रु.

३. अ बदल इ होतो. चन्द्रमा चन्दिमा—चंद्र.

४. अ बदल उ होतो. कदाचन कुदाचन—एकदा, केव्हाहि. नवति नवुति—नव्वद. असूया उसूया—मत्सर, निंदा. सद्यः सञ्जु—सायंढतोष. पृथग्जन पुथुग्जन—सामान्य लोक.

५. आ बदल उ होतो. समार्जेनी सम्मुज्जनी—केरसुणी.

६. अ बदल ए होतो. एकशय्या एकसेय्या—एकबिछाना. फल्गु फेगु—साल. फल्गु फाल्गुननक्षत्र. त्याज्य.

७. इ बदल उ होतो. इषु उषु—बाण. इक्षु उक्षु—ऊस. पिचुमन्द पुचिमन्द—कडुलिंब.

८. ए बदल ए होतो. अग्रमहिषी अग्रामहेसी—पट्टराणी. निषाद नेसाद—चांडाल, गाण्यांतला ७ वा स्वर. हिण्डिम हेण्डिम—दवडी पिटण्याचें वाद्य.

९. इ बहल अ होतो. पुष्करिणी पोक्खरणी-कमळानी युक्त होद, तळें. पृथिवी पठवी-पृथ्वी.

१०. इ बहल ए होतो. विमध्य वेमज्झ-मध्यभाग.

११. उ बहल अ होतो. गुरु गरु-गुरु, श्रेष्ठ. मुटुल मकुल-कळी (किंचित् उमललेली).

१२. उ बहल इ होतो. पुरुष पुरिस-पुरुष. जुगुप्सा जिगुच्छा-किळस.

१३. उ बहल ओ होतो. प्रामुख्य पामोक्ख-प्रसिद्ध. पुष्करिणी पोक्खरणी-कमळानी युक्त होद, तळें. शुण्डा सोण्डा-सोंड.

१४. ऐ बहल ओ होतो. द्वेप क्षोस-द्वेप.

१५. ओ बहल उ होतो. होन हुत्त-हवन केलेले.

१६. ऐ बहल ए होतो. (एत एत् १ प्रा. प्र. १-३५). तैल तेल-तेल. शैल सेल-पर्वत. वैर वेर-वैर. वैशार वेसार-वैशाख. (महिन्याचें नाव). भैरव मेरव-भयकर. वैमानिक वेमानिक-विमानात बसणारा. विमान-राजवाडा (देवाचा) विमानवत्थु. राजवाड्यात बसणारा. ऐरावण ऐरावण-इंद्राचा हत्ती. वैशायस वेहास(य)-आकाश.

१७. ऐ बहल इ होतो. ऐश्वर्य इस्सरिय-ऐश्वर्य. सैन्धव सिन्धव-घोडा.

१८. औ बहल ओ होतो. (औत् औत् प्रा. प्र. १-४१) औपथ ओसथ-औपथ. शौण्ड सोण्ड-हुशार. गौतम गोतम-भगवान गौतम बुद्ध. पौर पोर-नागरिक, गृहस्थवर्गी. औदुम्बर ओदुम्बर-उमर, पुष्कळ उवराचा प्रदेश. औपम्य ओपम्म-शुलना, सारस्तेपणा.

१९. औ बहल उ होतो. मौत्तिक मुत्तिक-मोती. औत्तुम्प उत्तुम्प-उत्कट हज्जा.

२०. औ बहल आ होतो. (आन्व गौरवे १-४३) गौरव गारव-आदर; सन्मान.

२१. औ बहल अ होतो. सौम्य सम्म-मित्रा, अरे.

(२) व्यंजनपरिवर्तन

२२. क बहल र होतो. वील खील-खिळा. इन्द्रकील इन्द्रखील-

इन्द्रकीलस्तम्भ. कुब्ज खुब्ज-खुजा. शुनक मुनख-कुना.

२३. (अ) ग बहल क होतो. तडाग तळाक-तळें. छागल छाकल-चोरुड.

(आ) घ बहल ह होतो. रघु लहु-रहान.

२४. (अ) ङ बहल ङ होतो. गुड गुळ-गूळ. दाडिम दाळिम-डाळिय.

पोडश सोळस-सोळा. श्रीडा कीळा-सेळ. तडाग तळाक-तलाब.

(आ) ट बहल ङ होतो. स्फटिक फळिक-स्फटिक.

(इ) द बहल ङ होतो. दोहद दोहळ-डोहाळा.

२५. ढ बहल ङ्ह होतो. आपाढ आसाळ्ह-आपाढ महिना.

२६. प बहल फ होतो. परशु फरसु-उहाड. पश्य फरस-कठोर.

पलित फलित-केस पिकलेला.

२७. भ बहल ह होतो. प्रभु पहु-समर्थ. प्रभूत पहुत-पुष्कळ.

२८. य बहल ब होतो. आयुष आयुध-आयुध.

२९. र बहल ल होतो. मारुत माहुत-वारा.

३०. ल बहल न होतो. ललाट नलाट-कपाळ. लाङ्गल नगल-नागर.

३१. श, ष, बहल छ होतो. शावक छापक-छावा, पिल. पष्ट छट्ट-

सहा. पड्विंशति छट्विंशति-सत्तीस.

३२. ध बहल ह होतो. ह बहल ध किंवा भ होतो. रुधिर रुहिर-

रक्त. इह इध-येधें. मितदूमी-मित्रदोही, मित्रदेपी.

(३) संयुक्तव्यंजनपरिवर्तन

३३. (अ) सस्कृतांतील दीर्घ स्वरापुढें संयुक्त व्यंजन किंवा अनुस्वार

आल्यास मागील दीर्घ स्वर ह्रस्व होतो. (दीर्घस्य ह्रस्वः संयोगानुत्वा-

स्योः ।) संयुक्त व्यंजनाचीं उदाहरणें.—मार्ग मग्ग-रस्ता. काष्ठ कट्ट-काठी.

मार्जार मज्जार-मांजर. ईश्वर इस्सर-ईश्वर.

पराक्रम परकम-पराक्रम. कूर्म कुग्म-कासब.

अनुस्वाराचीं उदाहरणें.—शालाम्-शाल. नदीम्-नदि.

(आ) ऋस्व स्वरावरीळ अनुस्वाराचा छोप होऊन तो ऋस्व स्वर दीर्घ होतो. सिंद्ही सींद्ही-सिंद्ही, विंशति वींशति-वींश, दंष्ट्रा दांष्ट्रा-दांष्ट्र, संदंष्ट्रा संदंष्ट्रास-सांष्ट्री, चिमट्टा.

(इ) दीर्घ स्वरावर अनुस्वार येऊन तो दीर्घ स्वर ऋस्व होतो, सनातन सनतन-सुना.

(ई) दीर्घ स्वरावर अनुस्वार असला तर तो दीर्घ स्वर ऋस्व होतो. मांस मस-मास, पाशु पंशु-धूल.

(टीपः—पार्श्वीत काहीं अपवादात्मक शब्दांतेरीज शब्दाच्या आरंभी जोडाक्षर येत नाहीं. स्तलित खलित-चूक होणें.)

३४. आदि प्य बहल ज्ञ होतो. ध्यान ज्ञान-ध्यान.

३५. मध्य व अंत्य प्य बहल ज्ञ होतो. अध्याशय अज्ञाशय-१८८, अध्यापक अज्ञापक-शिक्षक, अध्ययन अज्ञयन-अभ्यास, स्वाध्याय स्वश्याय-अभ्यास.

३६. एक बहल क्क होतो. नमस्कार नमस्कार-नमस्कार, संस्कृत संस्कृत (संस्कृत)-संस्कृत.

३७. एक बहल र होतो. संस्कार संस्कार-संस्कार, संस्कृत संस्कृत-संस्कृत, स्कन्ध र्ध-रादा.

३८. मध्य व अंत्य प्क बहल क्क होतो. दुष्कर दुष्कर-कल्याण कटीण, चतुष्क चतुष्क-चौक (चार रत्ने मिळालेले ठिकाण), निष्कृपाय निष्कृपाय-दोषी.

३९. मध्य व अंत्य प्क बहल क्क होतो. शुष्क शुष्क-शुक्ल, पुष्करिणी पोष्करणी-कमलांनीं युक्त तळें, परिष्कार परिष्कार-तीनचीवर, मिथापात्र, वस्तारा, गुर्द, वमरपट्टा यांस धमजपरिष्कार म्हणतात, साम्नी.

४०. ए बहल ऋ होतो. आश्चर्य अन्तरिम-आश्चर्य, पश्चात् पश्चात्-नंतर, पृश्निक विष्णिक-विष्णू, निश्चय निश्चय-निश्चय.

४१. ए बहल ऋ होतो. स्पर्श पश्य-स्पर्श, स्पृष्ट पुष्ट-स्पर्श वेष्टे, स्पन्दन पन्दन-चंचल.

४२. ए व्हल व होतो. स्फुटन फुटन-कुटर्ण. स्फटिक फटिक-स्टटिक. स्फोट-फोट.

४३. ए व्हल ए होतो. वनस्पति वनष्पति-वनस्पति.

४४. ए व्हल ए होतो. चतुष्पद चतुष्पद-चार पायांचा प्राणी. राप्प वप्प-अधु.

४५. ए व्हल ए होतो. पुष्प मुष्क-मूत्र. शप्प सप्क-कोंवळें गवत.

४६. ए व्हल ए होतो. परशु फरसु-कुन्हाड. पलित फलित-केंस पिरलेला. परस फरस-फडोर.

४७. अव व्हल ओ होतो. व्यवहार घोहार-व्यवहार. लवण लोण-मीठ.

४८. व्य व्हल व होतो. व्यापाम धायाम-व्यापाम, प्रयत्न. व्यवस्था ववडा-व्यवस्था. अपवाद-व्यापार-व्यापार. व्याकुल-व्याकुल. व्यंजन-व्यंजन.

४९. अ व्हल अ होतो. प्रअ पम्ह-प्रअ.

५०. ए व्हल ए होतो. वृष्णा तण्हा-तहान (अनृधित), वृष्ण कण्ह-कान्हा, काळा. उष्ण उण्ह-ऊन, ऊन्ह. उष्णीर उण्हीर-तातोटे. वृष्णी वृण्ही-मुकाटयार्ने. पाणि पणि-टाच.

५१. (अ) सरहृत शब्दाच्या जोडाक्षरांतील पहिल्या वर्णाचा छेप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. मुग मुत्त-मुट्टेला, मोग मिळविळेला. सत्कार सत्कार-सत्कार, शब्द सद-शब्द.

(आ) परतु उरलेला वर्ण आपल्या वर्गातील दुसरा असल्यास द्वित्व केलेल्या वर्णाच्या ऐवजी त्याच्याच वर्गातील पहिला वर्ण होतो, किंवा उरलेला वर्ण चवथा असल्यास द्वित्व केलेल्या वर्णाच्या ऐवजी त्याच्याच वर्गातील तिसरा वर्ण होतो.

अर्य (अर्य)-अत्य. दुग्ध (दुग्ध) दुद-दूध. अनर्ष (अनर्ष) अनर्ष-अमौलिक.

५२. (अ) सर्व ठिकाणीं सयुक्त व्यंजनांतील 'र' चा छेप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. (सर्वत्र रस्य लोपः।) कर्ण कर्ण-कन. पां पप्प-पान.

कर्म कम्म-काम, चक्र चक्क-चारु, चर्म चम्म-चामडे, धर्म धम्म-धाम
पत्त पत्त-पान, माडे, प्राप्त-(पत्ता), मिळालेले. अपवाद—शर्करा सक्करा-
सारर, दीर्घ दीध-दीर्घ, आदर्श आदास-आरसा, गर्दभ गद्रभ-गाढव
चन्द्र चन्द-चद्र, शीघ्र सीघ-लवकर, शीर्ष सीस-डोकें.

Give Sanskrit equivalents of —संस्कृत प्रतिशब्द द्याः—
वग्ग, दुब्बल, वण्ण, भद्द, समुद्द, सण्ण, धम्म, पुत्त.

(आ) संस्कृत शब्दाच्या आरम्भी 'र' युक्त जोडाक्षर असल्यास त्यातील
'र'चा लोप होतो. परंतु उरलेला वर्ण द्वित्व पावत नाही. ग्राम गाम-गाव,
प्रजा पजा-लोक, प्रथ गथ-प्रथ, प्रिय पिय-जावडता, प्रकार पकार-प्रकार,
स्खलित रलित-चूक, अडरलळणें, प्रपञ्च पपञ्च-प्रपञ्च, ससार, अपवाद-द्वार
द्वार-दरवाजा, ब्राह्मण ब्राह्मण-ब्राह्मण, पाली प्रतिशब्द द्या—त्वर,
स्वामि, प्राण, ऋण.

(इ) अनुस्वारानंतर संयुक्त व्यजनात 'र' आल्यास र चा लोप होतो,
परंतु उरलेला वर्ण द्वित्व पावत नाही. सत्तास सतास-वास, मन्त्र मन्त-मन्त्र,
यन्त्र यन्त-यन्त्र.

५३. र्य बद्दल रिय होतो व र्य मागील दीर्घ स्वर व्हस्व होतो. भार्या
मरिया-यायको, सूर्य मुरिय-मूर्य, आर्य अरिय-धेष्ट, कदर्य कदरिय-
कूपण, चिक्कू.

Give Pāli equivalents of —पाली प्रतिशब्द द्या—आचार्य,
बीर्य, चर्या.

५४. ए नंतर 'य' आल्यास तो य द्वित्व पावतो. पेयम् पेय्य-पाण्याजोगे
पेयम् पेय्य-पिण्याजोगे, पायेय पायेय्य-शिदोरी, श्रेयस् श्रेय्य-चागलें.

५५. जेव्हा म, न, य, व, हीं व्यजनें 'ह' या वर्णास जोडून येतील तेव्हा
त्याचा लोप न होता वर्णविपर्यय होतो. सस्स-सम्ह, वहि वग्धि-अग्नि.
अपवाद—ब्राह्मण-ब्राह्मण, ब्रह्म-ब्रह्म.

५६. आदि (आरम्भीच्या) ल्य बद्दल च होतो. त्याग चाग-त्याग.

५७. मध्य व अत्य (शेवटच्या) ल्य बद्दल च्च होतो. प्रत्येक पन्चेक-
प्रत्येक, नृत्य नच्च-नाच, नित्य निच्च-नेहमी.

Give Sanskrit equivalents of —संस्कृत प्रतिशब्द शाः—
अन्वैत, सन्व.

५८. आदि च बदल ज होतो. श्रुति ज्ञुति-क्रीति.

५९. अत्य (देवदृष्ट्या) च बदल वज्र होतो. मज मज्ज-दाम्. अज्ज-आज. वैद्य वेज्ज-वैद्य. वज्र वज्ज-निव. दायारा दायज्ज-मिळ-कलीचा वाटा. अपवाद-उग्रान उग्र्यान-राग.

Give Pali equivalents of —पाली प्रतिशब्द शा —विद्यु, विद्या, सन्.

६०. संयुक्त व्यजनातील व चा व होतो. पवंतपन्वन-पवंत. सर्व सव्य-सर्व. दिदी सर. काव्य कव्य-काव्य. पूर्व पुव्व-प्रथम. अपवाद-वीवन योव्यन-तादण्य.

६१. आदि व बदल व होतो. क्षीर रीर-दूध. क्षेत्र रेत-गेतीवाडी. क्षप लय-नाम. क्षत्रिय रत्तिय-क्षत्रिय. मन्ति-भान्ति. संस्कृत प्रतिशब्द शा —रिण्य, लण, रीण.

६२. मण्य व अत्य व बदल क्य होतो. निक्षेप निक्खेप-ट्रेया. भिक्षा भिक्खा-भीरु. भिक्षाचारी भिक्खाचारी-भिकारी. पक्ष पक्ख-पंग. शिक्षा सिक्खा-शिकणे, सीतना. (हिंदी). चक्षु चक्खु-डोळा. अपवाद-तादण्य ववखिला-गांधार देशातील एका प्राचीन विद्यापीठाचे नांव. लाभा लाभा-लार.

Give Pali equivalents of —पाली प्रतिशब्द शाः—अपंग, विवभण, लभण, गोरभण, पुमुक्षित, यथ.

६३. आदि छ बदल छ होतो. क्षमा छमा-ग्राम क्षण छण-गण.

६४. अत्य छ बदल च्छ होतो. इच्छु उच्छु-ऊस.

६५. वय बदल च्छ होतो. रग्घा रग्घा-रग्घा. तय तय-तय.

६६. वय बदल च्छ होतो. आश्चर्य अश्चरिय-आश्चर्य. पश्चिम पश्चिम-हिंदी पश्चि. निश्चय निश्चय-निश्चय.

६७. मण्य व अत्य म्य बदल च्छ होतो. उत्तम उत्तम-मोदी. सर्वसर सर्वसर-वर्ष. वस्य वस्य-वस्य. निश्चय निश्चय-विशेषप्रतिकार, नियमन. वीमस वीमस-विमसवाणे, निव.

६८. मध्य व अत्य ष बहल ञ होतो. अप्सर अञ्जर-दिव्यांगना, सुदरी, चुटकी, जुगुप्सा जिगुच्छा-किल्ल.

६९. आदि न्य बहल ज होतो. न्याय व्याय-न्याय. अपवादः—न्यप्रोध निप्रोध-वड.

७०. मध्य किंवा अत्य न्य बहल ज्ञ होतो. कन्या कञ्जा-मुल्गी. अन्य अञ्ज-दुसरा, धान्य घञ्ज-धान्य.

पाली प्रतिशब्द द्या—द्यन्य, वन्य, सामान्य.

७१. अत्य ण्य बहल ञ्ण होतो. अरण्य अरञ्ज-जंगल, हिरण्य हिरञ्ज-सोनें, आमण्य सामञ्ज-भ्रमणपणा, सन्यासधर्म.

संस्कृत प्रतिशब्द द्या.—कारञ्ज, तारञ्ज

७२. आदि ज बहल ज होतो, ज्ञान ज्ञाण-ज्ञान, ज्ञाति ज्ञाति-जात, नातेवाईक.

७३. (अ) मध्य किंवा अत्य ज बहल ज्ञ होतो विज्ञान-विज्ञाण, प्रतिज्ञा पटिञ्जा-प्रतिज्ञा, प्रज्ञा पञ्जा-मुदि. सज्ञा सञ्जा-सज्ञा, रूण, अभिज्ञा अभिञ्जा-रूण, अलौकिक शक्ति मनोज्ञ मनुञ्ज-सुदर.

(आ) अत्य ज बहल काहीं ठिकाणीं ङु होतो. कृतज्ञता कतञ्जुता-कृतज्ञता, कृतज्ञ कतञ्जु-कृतज्ञ, विज्ञ विञ्जु-गहाणा, अपवादः—आशा आणा-आशा.

७४. आदि स्त बहल थ होतो. स्तन धन-स्तन. स्तंभ धंभ-गगं. स्तोत्र धोक-थोडें. स्तूप धूप-बीड स्तूप, स्तुति धुति-स्तुति.

७५. मध्य व अत्य रत बहल त्य होतो. हस्त हत्थ-हात. मस्तक मत्तक-माथें, शोकें. स्वस्ति सोत्तिथि-वस्त्राण.

७६. आदि रथ बहल ठ होतो. स्थान ठान-ठिकाण, स्थाली ठाली-थाळी.

७७. मध्य व अत्य रथ बहल ठ होतो. प्रमादस्थान पमादहान-जुलीचें ठिकाण, गृहस्थ गृहट्ट-प्रापञ्चिक मनुष्य, अस्थि अद्धि-हाड.

७८. मध्य व अत्य ट बहल ठ होतो. पष्टि मुट्ठि-गोट. पृष्ट पृट्ठ-लठ. मुष्टि मुट्ठि-मूठ. दष्ट दट्ठ-चाबटेला. रष्ट दिट्ठ-पादिलेले.

Give Sanskrit equivalents of—संस्कृत प्रतिशब्द द्या—

पदुह, बुद्धि, अह, अवसिद्ध, तुद्धि, दुद्ध.

७९. मय्य व अत्य छ बहुल छ होतो. कोष्ठागार कोट्टागार-कोठार. काष्ठ कट्ट-काठी. श्रेष्ठ सेट्ट-थेष्ट. प्रतिष्ठा पतिट्टा-प्रतिष्ठा.

पाली प्रतिशब्द द्या —ओष्ठ, ज्येष्ठ, कनिष्ठ.

८०. शब्दाभ्या शेवटी म, न, य, व आल्यास त्याचा लोप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. (म न य वा ना अन्त्याना लोप द्वित्व शेषादेशयोः) युग्म युग्म-जोडी, नग्न नग्न-नागडा, सौम्य सग्न-मिथा, रम्य रग्न-सुंदर, रमणीय, मनुष्य-मनुस्स, अश्व अस्स-घोडा, विश्व विस्स-जग, पार्श्व पस्स-बाजू.

पाली प्रतिशब्द द्या —चाणक्य, निन्न, पक्क, मद्दत्त, राज्य, शक्य, सत्त्व, शस्य, शल्य, आह्व.

८१. इम, धम, इम बहुल म्ह होतो. अश्म जम्ह-दागड, प्रीष्म गिम्ह-प्रीष्मकृत, श्लेष्म (नू) सेम्ह-कफ. अपवाद.—रश्मि रसि-किरण.

८२. अपवादामक शब्दः—क्लेश किलेस-आस, ग्लान गिलान-आजारी, ग्लान मिलान-ग्लान. धी सिरी-थी. द्वी द्विरी-राज. ज्या जिपा-धनुष्याची दोरी. चैत्य चैतिय-देऊळ. ह्यस् हिध्यो-काल.

पठमो पाठो

पूर्वतयारी—बुद्ध, अग्ह, तुग्ह हे शब्द पाठ करणें.

क्रियापदपरिचय (तिङन्त)

पालीमध्ये सरूतप्रमाणें परस्मैपद व आत्मनेपद आहेत. पण सरूतप्रमाणें निश्चित नसून प्रत्येक धातु विकल्पें करून उभयपदीं यासुं शकतो. तसेंच आत्मनेपदाचा उपयोग क्वचित् आढळतो. ज्या क्रियेचें फल परस्मै म्हणजे दुसऱ्याकरितां असतें तें क्रियापद परस्मैपदी, ज्या क्रियेचें फल आत्मने म्हणजे स्वतःकरितां असतें ते क्रियापद आत्मनेपदी. परंतु ही शिष्टि सरूतांत दिसत नाही, तद्वात् पालींतहि दिसून येत नाही. संस्कृतप्रमाणें पालींत धातु दहा गणांत विभागलेले आहेत. संस्कृतमध्ये धातु दहा प्रकारांत चालतो.

उदाहरणार्थः—१ वर्तमानकाळ, २ अनद्यतन मूतकाळ, ३ परोक्षभूत; ४ सामान्यभूत (एड्), ५ सामान्यभविष्य (लट्), ६ अनद्यतन भविष्य (लृट्) असे सहा काळ आणि ७ आशयार्थ (लोट्), ८ विषयार्थ (विधिलिट्), ९ क्रियातिपत्यार्थ (लङ्); १० आशीर्वादार्थ (आशीर्लिङ्) असे चार अर्थ आहेत. पालीत भविष्यकाळाचा एकच प्रकार आहे. तद्वत् संस्कृतातील भूतकाळाच्या तीन प्रकारांपैकी पालीत प्रथम किंवा तृतीय भूतकाळाचा नेहमी उपयोग करतात. द्वितीय भूतकाळाचा उपयोग षचित्तच आढळतो.

गण (conjugation)

विकरण (sign)

प्रथम गण

अ

द्वितीय गण

अ (लोप)

तृतीय गण

अ (लोप)

चतुर्थ गण

य

पंचम गण

नो (नौ) ना (णा)

षष्ठ गण

अ

सप्तम गण

निगहित (अनुस्वार) किंवा अनुनासिक

अष्टम गण

ओ

नवम गण

ना

दशम गण

अय, ए

प्रत्यय Terminations

(१) वर्तमानकाळ Present Tense

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए व. व. व.

ए. व. व. व.

मि म

प्रथम पुरुष

ए गे

सि य

द्वितीय पुरुष

से षे

ति अन्ति

तृतीय पुरुष

ते अन्ते

(२) आज्ञार्थ Imperative (पाली-पञ्चमी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
मि	म	प्र. पु.	ए	आमसे
हि	थ	द्वि. पु.	स्सु	ब्बो
तु	अन्तु	तृ. पु.	■	जन्त

भूतकाल Past Tense (पाली-दीर्घ्यत्तमी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इ	इग्घ	प्र. पु.	इ	ग्घसे
इ	इत्थ	द्वि. पु.	से	ब्बे
इ	इस्सु, उ	तृ. पु.	इत्थ	उ

विध्यर्थ Potential (पाली-सप्तमी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
एय्यामि	एय्याम	प्र. पु.	एय्य, ए	एय्याग्घे
एय्यासि	एय्याथ	द्वि. पु.	एथो	एय्यब्बो
ए, एय्य	एय्यु	तृ. पु.	एथ	एर

भविष्यकाल Future Tense (पाली-भविस्सन्ती)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इस्सामि	इस्साम	प्र. पु.	इस्स	इस्सग्घे
इस्ससि	इस्सथ	द्वि. पु.	इस्ससे	इस्सब्बे
इस्सति	इस्सन्ति	तृ. पु.	इस्सते	इस्सन्ते

सुकेतार्थ Conditional (पाली-कालातिपत्ति)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इस्स	इस्सग्घ	प्र. पु.	इस्स	इस्सग्घसे
इस्स	इस्सथ	द्वि. पु.	इस्ससे	इस्सब्बे
इस्स	इस्समु	तृ. पु.	इस्सथ	इस्सिसु

वरील काळीं व अर्थी लागणारे पुरुषवाचक प्रत्यय परस्मैपदी व आत्मनेपदी असे दोन प्रकारचे आहेत. सस्कृतप्रमाणे पालीत उभयपक्षी

धातू आदेत. (कोणताहि धातु परमपेशी व आमनेपेशी चालतो.) तद्वत् सर्वं गणांचे प्रत्यय सारमेच आहेत.

संस्कृतमध्ये १, ४, ६, १० या गणांचा एक गट व २, ३, ५, ७, ८, ९ या गणांचा दुसरा गट आहे. त्यांमुळे प्रत्ययादि निराळे आहेत.

(१) या गणातील धातूंना अ हे विकरण लागून त्यांचें अग बनतें. धातू व प्रत्यय यांच्यामध्ये विकरण लागतें.

(२) कांहीं धातूंना विशिष्ट आदेश होतात.

जसे:—गम (गच्छ); पा (पिब).

(३) प्रत्ययाच्या आरम्भी 'म' आल्यास धातूतील अ चा आ होतो.

(४) प्रत्ययाच्या आरम्भी स्वर आल्यास धातूतील शेषाच्या अ चा लोप होतो. (चळ्यावर लिहिणें व समजून देणें.)

गण	धातु	विकरण	वर्तमान काळ म. पु. ए. व. प्रत्यय
१	नम	अ	मि.

'नम' हा धातू पाहिल्या गणातील असल्यामुळे त्याला 'अ' विकरण लागतें.

(टीप.—संस्कृतमध्ये यरेच धातु व्यजनान्त असतात.)

जसे:—नम्, पत्, रक्ष वगैरे. परंतु पालीत सर्व धातु स्वरांत असतात जसे:—नम, पत, रक्ख म्हणून विकरण जोडण्यापूर्वी एकापेक्षा अधिक स्वर असणाऱ्या धातूच्या अत्यस्वराचा लोप होतो. नम + अ = नम् + अ = नम. आता आपल्याला वर्तमानकाळाचें प्रथम पुरुषाचें एकवचनाचें रूप तयार करावयाचें आहे आणि त्याचा प्रत्यय मि असा आहे.

नम + मि. नियम होत प्रमाणें नमामि असें रूप तयार झालें, तद्वत् नम् + अ = नम + म = नमाम.

नम् + अ = नम + सि = नमसि. नम् + अ = नम + थ = नमथ. नम् + अ = नम + ति = नमति, नम् + अ = नम - नम् + अन्ति = नियम चार प्रमाणें नमन्ति.

प्रथमगण

वर्तमानकाळ

भम-भमस्कार करणे.

कर्ता	ए. व.	कर्ता	व. व.
अह (मी)	नमामि	मय किवा अम्हे(आम्ही)	नमाम प्र. पु.
त्व (तू)	नमसि	तुम्हे (तुम्ही)	नमथ द्वि. पु.
सो (तो), सा (ती)	नमति	ते (ते), ता (त्या),	नमन्ति तृ. पु.
पुत्तो(मुलगा), कञ्जा(मुलगी)		पुत्ता (मुलगे), कञ्जायो मुली	

ओ + वद-उपदेश करणे.

(अह) ओवदामि	(अम्हे) ओवदाम प्र. पु.
(त्व) ओवदसि	(तुम्हे) ओवदथ द्वि. पु.
(बुद्धो) ओवदति	(पण्डिता) ओवदन्ति तृ. पु.

दिस (दृश्)-पाहणे

दिस या धातूला पस्स, दिस्स, दक्ख, असे आदेश विकल्पानें होतात. ' दिसस्स पस्स दिस्स दक्खा वा ' दिस इच्चेतस्स धातुस्स पस्स दिस्स दक्ख इच्चेते आदेशा होन्ति वा ।

दिससति, पस्सति दक्खति । [कच्चायन व्याकरण, आख्यातकल्प, ततियकण्ड सू. १४.]

द्विकर्मकधातुः—पुढील धातु द्विकर्मक आहेत. दोन कर्में ज्यांना लागतात ते धातु द्विकर्मक होत. याच १ ग०—मागणे, पच १ ग०—शिजविणे, दण्ड १० ग०—शिक्षा करणे. पुच्छ (प्रच्छ-पृच्छ) ६ ग०—विचारणे. चि ९ ग०—गोळा करणे. मृ २ ग०—बोलणे,

नी (नय) १ ग०—नेणे. हर (हृ हर्) १ ग०—हरण करणे. वह १ ग०—वाहून नेणे. हे धातु व या अर्थाचे दुसरे धातु द्विकर्मक होत.

उदाहरणः—(१) मनुस्सो भूप धन याचति । मनुष्य राजाजवळ द्रव्य मागतो.

(२) आचरियो माणवक पण्ड पुच्छति । शिक्षक विद्यार्थ्याला प्रश्न विचारतो.

(३) बुद्धो मनुस्स धम्मं व्रूति । बुद्ध मनुष्याला धर्म सांगतो.

(४) कस्सको गोणं गामं नयति । शेतरुही पैल गावाला नेतो.

(५) चोरा धनं घरं वहन्ति । चोर घरीं द्रव्य वाहून नेतात.

विभक्तिरूपे

१. नामें, विशेषणें, सर्वनामें, सख्यावाचक याची विभक्तिरूपें नीट समजावित म्हणून विशेषणाकरिता, सर्वनामाकरिता, सख्यावाचकाकरिता पुढें स्वतः धडे दिले आहेत

२. पालीत मराठीप्रमाणें पुल्लिंग, स्त्रीलिंग, नपुंसकलिंग, अर्द्या तीन लिंगें आहेत वचनें मात्र एकवचन आणि बहुवचन अर्द्या दोन आहेत, एकापेक्षा अधिक व्यक्ति, पदार्थ, वगैरे दाखवावयाचे असल्यास बहुवचनाचा उपयोग करावा लागतो

३. पालीत खालीलप्रमाणें सात विभक्त्या आहेत

विभक्त्या

अर्थ

पठमा (प्रथमा) Nominative — कर्ता The subject

द्वितीया (द्वितीया) Accusative — कर्म The Object

तृतीया (तृतीया) Instrumental कारण, साधन The person or thing with or by whom something is performed

चतुर्थी (चतुर्थी) Dative — उपदान ज्याला दाखवाचें तो उपदान, The person to whom or for whom something is given

पंचमी Ablative — अपादान ज्याच्यापासून वियोग होतो किंवा क्रिया घडते तें अपादान Shows the starting point

छठी (षष्ठी) Genitive — सग्न Stands for the possessive in English

सप्तमी (सप्तमी) Locative — अधिकरण, क्रियेची जागा. Shows the place in, on, upon, at etc

आठवी (सप्तोष्ठी) Vocative — ज्याला हाक मारावयाची तो. Is used to address persons

पाली-विभक्तिरूपांचे मराठी व इंग्रजी भाषांतर—

	पाली एक व०	मराठी	इंग्रजी
प्रथमा	बुद्धो	बुद्ध	Buddha
द्वितीया	बुद्ध	बुद्धास, बुद्धाला, बुद्धाप्रत.	to Buddha
तृतीया	बुद्धेन	बुद्धानें, बुद्धामुळे, बुद्धाकडून, बुद्धाच्या द्वारे	{ by, with, through Buddha
चतुर्थी	बुद्धाय	बुद्धास, बुद्धाला, बुद्धासाठी, -करिता-स्तव.	{ to, for Buddha
पंचमी	बुद्धा-स्मा-ग्हा	बुद्धाहून-पेक्षा-पामून- कडून.	{ from, than, Buddha
षष्ठी	बुद्धस्स	बुद्धाच्या-सुमधी- विषयी-पैकी.	{ Buddha's of out of Buddha
सप्तमी	बुद्धे-स्मि-न्निह	बुद्धात-मध्ये-ठायी- पैकी-ठिकाणीं-वर.	{ in, on, upon at, Buddha
संबोधन	बुद्ध	हे बुद्धा ।	O Buddha

प्रयोग—पालीत १ कर्तृप्रयोग, २ कर्मणिप्रयोग, ३ भावेप्रयोग असे तीन प्रयोग आहेत कर्मणि व भावे या प्रयोगाची माहिती पुढें १२ व्या घड्यात आहे.

१. कर्तृप्रयोग.—कर्तृप्रयोगात प्रथमान्त कर्ता, द्वितीयान्त कर्म, आणि कर्त्याच्या पुरुष वचनाप्रमाणें त्रियापदांचें पुरुष-वचन असतें.

मराठीत कर्त्याच्या लिंग-वचन-पुरुषाप्रमाणें त्रियापदांचीं रूपें पालटतात, कर्त्याच्या लिंगाप्रमाणें त्रियापदात बदल होणें हें मराठीतच आहे त्याप्रमाणें सस्कृतात व पालीत होत नाहीत.

उदाहरण—बुद्ध जातो, यशोधरा जात्ये.

परंतु पालीत—बुद्धो गच्छति । यशोधरा गच्छति ।

पा. प्र. २

येथें बुद्ध व यशोधरा हे भिन्नलिंगी कर्ते असून 'गच्छति' हें क्रियापद कायमच राहते. तेव्हा पालीत मराठीप्रमाणें क्रियापदाला लिंग नाहीं.

२. कर्तरिप्रयोगात निरनिराळे पुरुष दर्शविणारे असे अनेक कर्ते असले तर प्रथमपुरुषाचे बहुवचनी क्रियापद होते. जसे-तू, मी आणि शिक्षक गावाला जाऊ-त्वं अह आचरियो च गाम गच्छाम ।

अकारान्त पुद्गिणी शब्दाचे प्रत्यय

एकवचन	बहुवचन	
ओ	आ	प्रथमा
म्	ए	द्वितीया
एन	एहि, एभि	तृतीया
आय, स्स	न	चतुर्थी
आ, स्मा, म्हा	एहि, एभि	पंचमी
स्स	न	षष्ठी
ए, स्मि, मिह	एमु	सप्तमी
अ, आ	आ	अशेषन

१. अकारान्तो पुद्गिणो बुद्ध सरो ।

एकवचन	बहुवचन	
<u>बुद्धो</u>	<u>बुद्धा</u>	पठमा
<u>बुद्ध</u>	<u>बुद्धे</u>	द्वितीया
<u>बुद्धेन</u>	<u>बुद्धेहि, बुद्धेभि</u>	तृतीया
<u>बुद्धाय, बुद्धस्स</u>	<u>बुद्धान</u>	चतुर्थी
<u>बुद्धा, बुद्धस्मा, बुद्धम्हा</u>	<u>बुद्धेहि, बुद्धेभि</u>	पंचमी
<u>बुद्धस्स</u>	<u>बुद्धान</u>	षष्ठी
<u>बुद्धे, बुद्धस्मि, बुद्धमिह</u>	<u>बुद्धेमु</u>	सप्तमी
<u>बुद्ध, बुद्धा</u>	<u>बुद्धा</u>	आख्यान

१ एव किरर, आवाट, पुत्त (पुत्र), क्कय (कृष), पण्ह (प्रभ), धम्मराज (धर्मराज), महाराज, नर, अस्स (अश्व), आचगिय (आचार्य), इत्यादयो अकारन्ता उल्लिङ्गा ।

२. टीपः—वरोल इन्द्रात्प्या रूपाण्या रालीं रेव आदे तीं रूपे ससृ-
साण्या हपावरन आली आदेत. जसं:—बुद्धो (स. बुद्धः), बुद्धा
(स. बुद्धाः), बुद्धेन (स. बुद्धेन), बुद्धाय (स. बुद्धाय), बुद्धेहि
(स. बुद्धेः), बुद्धस्स (स. बुद्धस्य), बुद्धान (स. बुद्धानाम्), बुद्धा
(स. बुद्धात्), बुद्धे (स. बुद्धे), बुद्धेसु (स. बुद्धेषु), बुद्ध (हे बुद्ध).
बुद्धोभि हैं रूप वैदिक रूपावरन आलें. जसं:—अग्निः पूर्वभिर्ऋषीभिः ।
किंवा देवो देवेभिरागतम् ।

२. लिङ्गत्तये समो अग्ग्ह (अस्मद्) सद्दो ।

अह	मय, अग्ग्हे	पठमा
मे, मम	अग्ग्हाक्, अग्ग्हे, नो	द्वितीया
मया, मे	अग्ग्हेहि, अग्ग्हेभि	तृतीया
मम, मग्ग्ह, अग्ग्ह, }	अग्ग्हाक्, अस्माक्, नो	चतुर्थी
मम, मे	अग्ग्हेहि, अग्ग्हेभि	पञ्चमी
मया	अग्ग्हाक्, अस्माक्, नो	छट्ठी
मम, मग्ग्ह, अग्ग्ह, }	अग्ग्हेसु	सप्तमी
मम, मे		
मयि		

३. लिङ्गत्तये समो तुग्ग्ह (युष्मद्) सद्दो ।

त्वं, तुव	तुग्ग्हे	पठमा
त्वं, तुव, त, तव	तुग्ग्हे, वो	द्वितीया
तया, त्वया, ते	तुग्ग्हेहि, तुग्ग्हेभि	तृतीया
तव, तुग्ग्ह, तुग्ग्हं, ते	तुग्ग्हाक्, वो	चतुर्थी
तया, त्वया, ते	तुग्ग्हेहि, तुग्ग्हेभि	पञ्चमी
तव, तुग्ग्ह, तुग्ग्ह, ते	तुग्ग्हाक्, वो	छट्ठी
त्वयि, तयि	तुग्ग्हेसु	सप्तमी

नामै (पुष्टिगी)

बुद्ध-बुद्ध.	सघ-सघ,
आचरिय (आचार्य)-गुरु, शिक्षक.	धम्म (धर्म)-धर्म.
पुत्त (पुत्र)-मुलगा.	सरण (शरण)-दि० आश्रय देणारा-
सुरिय (सूर्य)-सूर्य.	री-रैं, शरण.
गाम (ग्राम)-गाव.	मनुस्स (मनुष्य)-माणूस.
पण्ह (प्रभ)-प्रभ.	भूप-राजा.
	पञ्चामित्त (प्रत्यभिन्न)-ज्ञातृ.

धातु प्रथमगण

नम-नमस्कार करणें.	गम (गच्छ)-जाणें.
ओ+वद-उपदेश करणें.	पुच्छ (पुच्छ, पृच्छ)-६ ग०
दिस, पस्स, दिक्ख-पाहणें.	विचारणें.
	नी (नयति, नेति) नेणें.

खालील वाक्याचें मराठींत भाषांतर करा—

१. अहं बुद्ध नमामि । २. मयं (जम्हे) आचरिय नमाम ।
३. त्वं पुत्त ओउदसि । ४. तुम्हे सुरिय पस्सथ । ५. सो गाम गच्छति ।
६. सा आचरिय पण्ह पुच्छति । ७. ते पुत्त सघ नयन्ति ।
८. ता धम्म सरण गच्छन्ति । ९. मनुस्सो धम्म अनुसरति ।
१०. भूपा पञ्चामित्त जयन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

- चद्र-चन्द्र, उल्लुराज, ससङ्क (शशाङ्क) पु०
 सिह-सीह (सिंह), भिगिन्द (भृगेन्द्र) पु०
 बाघ-व्याघ्र (व्याघ्र) पु०
 विद्यार्थी-माणवक, अन्तेवासिक, पु०
 झाड-क्षत्र (वृक्ष), दुम (द्रुम), महीरूह, अग, वृज. पु०
 चढणें-आ+वद-आरुहति, ग०
 हात-हत्थ (हस्त), कर. पु०
 धुणें-धोव १ग० धुतात धोवन्ति.

शेतकरी—कस्मरु (कृषक), शेतजीव. पु०

चैल—गोण, उसभ (वृषभ), बलीवद् (बलीवर्द), बुस. पु०

गादव—गद्रभ (गर्दभ), एर. पु०

खालील वाक्यांचे पालीत भाषांतर करा.—

१. मी चंद्राला नमस्कार करतो.   २. आम्ही सूर्यास नमस्कार करतो.
३. तू सिद्ध पाहतोस.   ४. तुम्ही बाधाना पाहता.
५. तो विद्यार्थ्याला प्रश्न विचारतो   ६. ती गावाला जाते.
७. ते झाडावर (वृक्ष) चढतात.   ८. त्या हात धुतात.
९. शेतकरी शेत्यावर (शेत) चैल नेतो   १०. गादव ओझी नेतात.

प्रश्नसंग्रह १

१. पालीत संहितातील कोणते स्वर व कोणती व्यंजनं नाहींत ?
२. पालीत काळ व अर्थ किती आहेत ?
३. सर्व गणांची विकरणं लिहा.
४. घातूला विकरण केव्हा लागते ?
५. द्विकर्मक घातु म्हणजे काय ते सांगून त्याची दोन उदाहरणे द्या
६. मि, म, हे प्रत्यय घातूला लावण्यापूर्वी काय परक होतो ?
७. वाक्यात भिन्न पुरुषी करे असल्यास क्रियापद कसे असवे ते लिहून एक उदाहरण द्या.

८. पालीभाषेचे व्याकरण व संहिताभाषेचे व्याकरण याची पध्दत ते बरीस ओळखीत तुलना करा.

९. खालील वाक्ये शुद्ध करा.—

- १ त्वं शुद्धं नमस्ति । २ मय आचरियं नमस्य । ३ अहं मुखियं पस्ससि ।
- ४ तुम्हे गामं गच्छाम । ५ सो आचरियं नमामि ।

दुतियो पाठो

पूर्वतयारी:-फल शब्द व दुसऱ्या गणातील धातूचा अर्थ पाठ करणें.

द्वितीयगण

या गणातील धातूंना 'अ' हें विकरण लागते व त्याचा लोप होतो.

ध्रू-२ ग० बोलणें.

सुप् (स्वप्)-२ ग० निजणें.

उ + ठा, तिष्ठ (उद् + स्था + तिष्ठ्)-१ ग० उठणें.

आ + चर-१ ग० करणें, आचरणे.

धोव-१ ग० घुणें.

पा पिब-१ ग० पिणे.

सिना, न्हा (स्ना)-२ ग० स्नान करणें.

पठ (पद्)-१ ग० शिकणें, पढणें.

हन (हन्)-२ ग० ठार करणें.

वद (वद्)-१ ग० बोलणे.

अस (अस्)-२ ग० होणें, असणें.

सी (सी)-२ ग० निजणें, झोपणें.

इ (इ)-२ ग० जाणें.

प + वा (प्र + वा)-२ ग० वाहणें (वारा वाहणें).

या (या)-२ ग० जाणें.

रुढ (रुद्)-२ ग० रडणें.

जागर (जागृ)-२ ग० जागणें.

वर्तमानकाल ध्रू-बोलणें

ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
ब्रवीमि	ब्रवीम	प्र. पु.	ब्रूमि
ब्रवीसि	ब्रवीथ	दि. पु.	ब्रूथि
ब्रवीति	ब्रुवन्ति	तृ. पु.	ब्रूति
			ब्रुवन्ति

मुप (स्वप्) - झोपणें. सिना (स्ना) - स्नान करणें.

मुपामि	मुपाम	प्र. पु.	सिनामि	सिनाम
मुपसि	मुपय	द्वि. पु.	सिनासि	सिनाय
मुपति	मुपन्ति	तृ. पु.	सिनाति	सिनान्ति

हन (हन्) - हार मारणें. अस (अस्) - होणें, असणें.

हनामि	हनाम	प्र. पु.	अस्मि, अग्निह	अस्म, अग्ने
हनसि	हनय	द्वि. पु.	असि	अय
हनति, हन्ति	हनन्ति	तृ. पु.	*अथि	सन्ति

सी (शी) - झोपणें.

इ - जाणें

सेमि	सेम	प्र. पु.	एमि	एम
सेसि	सेय	द्वि. पु.	एसि	एय
सेति	सेन्ति	तृ. पु.	एति	एन्ति (यन्ति)

धा - वाहणें.

हद - रडणें.

वामि	वाम	प्र. पु.	रोदामि	रोदाम
वासि	वाय	द्वि. पु.	रोदसि	रोदय
वाति	वन्ति (वान्ति)	तृ. पु.	रोदति	रोदन्ति

याप्रमाणें या - जाणें हा धातु चालवा.

अकारन्तो नपुसकलिङ्गो पल सङ्गो ।

<u>पल</u>	<u>पला, पलानि</u>	पठमा
<u>पल</u>	<u>पले, पलानि</u>	द्वितीया
<u>पलेन</u>	<u>पलेहि, पलेभि</u>	तृतीया
<u>पलाय, पलस्स</u>	<u>पलान</u>	चतुर्थी
<u>पला, पलस्मा, पलम्हा</u>	<u>पलेहि, पलेभि</u>	पञ्चमी

* पालात स्वतः ची मालका दर्शक नामें बहुवचनी असली तरी त्रियापद मात्र एकवचनी आढळते. जसें - पुतामऽस्थि घन मतिव । माझे मुलगे आहेत, माझे द्रव्य आहे. धम्मपद गाथा ६२.

फलस्सफलान

छट्ठी

फले, फलस्मि, फलमिहफलेसु

सत्तमी

फल

फला, फलानि

आल्पन

एव रूप, रज्ज (राज्य), उय्यान (उद्यान), जल, चित्त, पण्णा (पर्ण), पदुम, (पद्म), पाप, पुण्ण (पुण्य), पोत्थक (पुस्तक), पुप्फ, (पुष्प), सीस (शीर्ष) इच्चादयो अकार-ता ननुसकलिङ्गा.

शब्दार्थसंग्रह

सच्च (सत्य) — न० खरें.

असच्च (असत्य) — न० खोटें.

रत्ति (रानि) — स्त्री० रान

दिवा — * अ० दिवसा.

निच्च (नित्य) — न० नेहमी.

पच्चूसकाल (प्रत्यूषकाल) — पु० पहाट.

पच्चूस (प्रत्यूष) — पु० पहाट.

सरीरबलजन — न० शौचमुखमार्ज

नादि शरीरशुद्धता

दुद्ध (दुग्ध) — न० दूध

पाठ — पु० धडा.

पाण (प्राण) — पु० प्राण, जीव

मुसावाद (मृषावाद) — पु० खोटें

बोलेण.

मज्ज (मय) — न० दाह

मतक (भृतक) — पु० सेवक.

कैरसचि (कस्यचित्) — अ० कोणा-
चाहि.

किस (कृश) — वि० लुकडा

दुब्बण्ण (दुर्बर्ण) — पिक्कट.

सन्तिक — सन्तिके अ० जवळ.

मुच्छिविकार (कुक्षिविकार) — पु०

पोटदुखी

जाबाध — पु० रोग.

कुक्षिविकाराबाध — पु० पोटदुखीचा

रोगी.

समण (धमण) — पु० बुद्धाभिक्षु.

सरु (स्वरु) — पु० स्वतःचे

मुत्त (मूत्र) — न० मूत, लप्पी

करीस (करीष) — न० विष्टा.

महाराज — पु० महाराज

आतक (ज्ञातक) — पु० नातेवाईक.

अज्ज (अय) — अ० आज.

* ज्याला लिंग, वचन, विभक्ति लागत नाही त्यास अव्यय असें म्हणतात.

१ 'कि' सर्वनामाच्या कोणत्याही रूपाला 'चि' (चिन्), चन, आप, ही अव्ययें जोडला असता 'कोणा एक', 'काही एक', 'मुद्धा' अशा अर्थी अव्ययें होतात कोचि, काचि, कोऽपि, काऽपि

उय्यान (उद्यान)-न० वाग.
किं-अ० काय.

मन्ते-अ० महाराज.

कोचि-अ० कार्ही.

उपदव (उपद्रव)-पु० घास, पीडा.

एतथ अ०-येथे.

पुष्पगन्ध (पुष्पगन्ध)-पु० फुलाचा

घास.

पट्टिवात (प्रतिघात)-पु० वाऱ्याची
उलट वाऱू; उलटा वारा.

वेगस-१० तगरीचें झाट.

मल्लिका-स्त्री० जाई, जुई, मोगरी.

सत-सज्जनाचा, सन्त शब्द पट्टी व.व.

दिशा (दिशा)-स्त्री० दिशा.

सत्पुरिस (सत्पुरुष)-पु० सज्जन.

राखील वाक्याचें मराठींत माघांतर करा —

१. अहं सच्चं ब्रवीमि (ब्रूमि) । २. मय (अग्ने) असच्चं न
ब्रवीम (ब्रूम). ३. अग्ने रत्ति न जागराम, दिवा * च न सुषाम ।
४. माणवका निच्च पञ्चूतकाले उत्तिष्ठन्ति (उठ्ठन्ति), सतीरपल्लवेन
आचरन्ति, मृग च धोवन्ति, दुह च पिबन्ति, सिनवि (सिनन्ति), पाठे
च पठन्ति । ५. अग्ने पाण न हनाम, मुतावार न वदाम, मज्ज न पिबाम ।
६. नाहं मतकोऽस्मि कस्तचि । ७. किंशे त्वं असि दुष्यण्णो सन्तिके मरण
राव । (नेरजरा नदीच्या काठी तपस्वर्यमुळें खगळेच्या जुडाला उद्देशून
मदन म्हणतो-प्रधानसुत मुत्तनिपात). ८. कुच्छिविकारायाधो समणो
सके भुत्ते वरीसे च सेति । ९. अरिथ पन ते महाराज जातका ।
१०. अहं अज्ज तव (तुम्ह) उय्यान णमि । ११. किं मन्ते, अरिथ
कोचि उपदवो एतथ तुम्हाक, नरिय अग्धाक कोचि उपदवो ।

गाथा

न पुष्पगन्धो पट्टिवातमेति न चदनं तगरमल्लिका वा ।

सतं च गन्धो पट्टिवातमेति सज्जा दिशा सत्पुरिसो पत्राति ॥ ७ ॥

(चम्मपद, पुष्पगन्ध, गाथा ५४)

* च किंवा पा हा अव्यये ज्या नामाच्या संयोग होतो त्यातून प्रत्येकाच्या
पुढें किंवा एकदाच म्हणजे सर्व शब्दाच्या शेवटा लावतात

† प्रभार्यक वाक्क वितारावयाच असणा वाऱ्याच्या आरमा कि, अग्नि,
किंवा क्रियापद घालतात.

ततियो पाठो

पूर्वतयारीः—अगि, भिम्बु शब्द पाठ करणे.

तृतीयगण

१. या गणातील धातूंना 'अ' हें विकरण लागून त्याचा लोप होतो; आणि प्रत्यय लागताना धातूचें द्वित्व होतें.

२. द्वित्वाचे नियमः—द्वित्व म्हणजे दोनदा उच्चार. जसेंः—दा-दा, हा-हा, हु-हु. धातूचें द्वित्व केलें असता त्याच्या पहिल्या भागाला अभ्यास म्हणतात.

उदाहरणः—दादा येथें पहिला दा हा अभ्यास होय; हाहा, हुहु, इत्यादि अभ्यास होय.

३. अभ्यासातल्या क वर्गातील व्यजनावद्दल क्रमानें च वर्गातील व्यजन होतें. ह वद्दल झ वर्ण होतो.

उदाहरणः—हाहा येथें अभ्यासातील हा वद्दल झा वर्ण झाला म्हणून झाहा असें झालें.

४. अभ्यासातील व्यजन, पाच वर्गांपैकी कोणत्याहि वर्गातील दुसरे व्यजन असेल तर त्या व्यजनावद्दल त्याच वर्गातील पहिलें व्यजन होतें, चवथें असेल तर तिसरें होतें.

उदाहरणः—झाहा येथें अभ्यासातील व्यजन 'झा' आहे आणि तें च वर्गातील चवथें व्यजन असल्यामुळें त्याच्या जागी 'ज' हें तिसरें व्यजन झालें.

म्हणून जाहा असें झालें.

५. दा-देणें, हा-टाकणें, याच्या अभ्यासाच्या वर्णांतील 'आ' चा अ होतो, जसें—दादा-ददा, जाहा-जहा,

आशार्थ 'The Imperative

परस्मैपद		प्रत्यय	आत्मनेपद	
ए. व.	व. व.		ए. व.	व. व.
मि	म	प्र. पु.	ए	आमसे
हि	थ	द्वि. पु.	स्म	व्हो
तु	अन्तु	तृ. पु.	त	अन्त

(पञ्चावर लिहून समजावून देणें)

धातु विकरण आशार्थ प्र. पु. ए. व. प्रत्यय
दा अ मि

ददा+मि=ददामि प्र. पु.
ददा+हि=ददाहि द्वि. पु.
ददा+तु=ददातु तृ. पु.
ददा+अन्तु=ददन्तु तृ. पु.

(१) आशार्थाचा द्वितीय पुरुषाचा 'हि' प्रत्यय विकल्पाने लागतो. जेव्हा ' हि ' प्रत्यय लागतो तेव्हा मागील च्छ्व स्वर दीर्घ होतो. पस्स+हि=पस्साहि, नम+हि=नमाहि. 'हि' प्रत्यय न लागलेली हपें पस्स, नम.

(२) प्रत्ययाच्या आरम्भी स्वर आल्यास धातूतील शेवटच्या स्वराचा संप होतो. ददा-दद+अन्तु=ददन्तु.

आत्मनेपद

ए. व. य. व.
ददे ददामसे प्र. पु.
ददस्सु ददव्दो द्वि. पु.
ददत ददन्त तृ. पु.

आत्मनेपदी आशार्थाचें उदाहरणः—त्व पि समण कसस्सु च घपस्सु च कसित्वा वपित्वा च भुजस्सु । (कसिभारद्वाजसुत्त, सुत्तनिपात.)

हा—टाकणें.

हु—यश करणें.

ए. व. य. व. ए. व. य. व.
जहामि जहाम प्र. पु. जुहोमि जुहोम
जह, जहाहि जहाय द्वि. पु. जुहो, जुहोहि जुहोय
जहातु जहन्तु तृ. पु. जुहोतु जुहोन्तु.

आशार्थाचा उपयोग.

(१) आज्ञा (order)—त्व गाम गच्छाहि । तुम्हे सई पठय ।

(२) अनुज्ञा (Permission)—किंकरो भारं नयतु ।

- (३) इच्छा (Wish)—मनुस्सा बहुजनहिताय चरन्तु ।
 (४) विनति (Request)—तुम्हे आसने उपविसथ ।
 (५) प्रार्थना (Prayer)—अधिवासेतु भगवा भत्त । भगवानाने
 भोजनाला समती द्यावी
 (६) आशीर्वाद (Blessing)—त्वं चिर जीव ।
 (७) उपदेश (Advice)—तुम्हे आचरियान मातापितुन च वचन
 पालयथ ।
 (८) सूचना दर्शविणे (Proposal)—सम्म उच्यान पविसाम् ।

१ टीप —भूतकाळाच्या पूर्वी ' मा ' हें अव्यय लाविले असता आज्ञा-
 र्थाचा अर्थ होतो उदाहरण—त्वं मा गच्छि । तू जाऊ नकोस.

१ पुलिगी इकारान्त व उकारान्त शब्दाचे प्रत्यय

—	ओ	प्रथमा, सरोधन
म्	ओ	द्विताया
ना	दि, मि	तृतीया
स्स, नो	न	चतुर्थी
ना, स्मा, म्हा	दि, मि	पंचमी
स्स, नो	न	षष्ठी
हिंम, मिह	सु	सप्तमी

२ इकारान्तो पुलिङ्गो अग्नि सहो ।

अग्नि	अग्नी, अग्नयो	पठमा
अग्नि	अग्नी, अग्नयो	द्वुतीया
अग्निना	अग्नीदि, अग्नीमि	तृतीया
अग्निस्स, अग्निनो	अग्निन	चतुर्थी
अग्निना, अग्निस्मा, } अग्निम्हा }	अग्नीदि, अग्नीभि	पंचमी
अग्निस्स, अग्निनो	अग्निन	छठी

अगिगिहि, अगिगिहि	अगिगु, अगिगु	सत्तमी
अगिग	अगिग, अगिग	आलपन
एव रासि (राशि), कवि, इसि (ऋषि), इच्छादयो दकारन्ता	पुलिङ्गा ।	
३. उकारन्तो पुलिङ्गो भिक्खु (भिक्षु) सदो ।		

भिक्खु	भिक्खू, भिक्खवो	पठमा
भिक्खु	भिक्खू, भिक्खवो	दुतिया
भिक्खुना	भिक्खूहि, भिक्खभि	ततिया
भिक्खुत्त, भिक्खुनो	भिक्खत्त	चतुथी
भिक्खुना, भिक्खुत्ता, } भिक्खुम्हा }	भिक्खूहि, भिक्खूहि	पंचमी
भिक्खुत्त, भिक्खुनो	भिक्खत्त	छडी
भिक्खुत्ति, भिक्खुगिहि	भिक्खुत्त, भिक्खुत्त	सप्तमी
भिक्खु	भिक्खू, भिक्खवो, भिक्खवो	आलपन

एव उच्छु (श्लु), सत्तु (शत्रु), सेत्तु, वत्तु, पत्तु (पशु), मत्तु (मृत्यु), परत्तु (परशु), इच्छादयो उकारन्ता पुलिङ्गा ।

तृतीयेचा उपयोग

तृतीया—ही विभक्ति १ कर्ता, २ करण (साधन), ३ हेतु (कारण, उद्देश), ४ विशिष्टस्थितिदर्शकचिन्ह, ५ कालावधि, हे अर्थ दाखविते.

(१) कर्मणि व भावे प्रयोगात कर्त्याला तृतीया लागते.

(२) करणः—चकोहि रथो गच्छति । चाकर्णो रथ जातो.

(३) हेतुः—सो अज्झयनेन वसति । तो अध्ययनासाठीं राहतो, तव कम्मना सन्तुटोऽगिहि । तुझ्या कामामुळे मी सत्तुष्ट झालों.

(४) विशिष्टस्थितिदर्शक चिन्हः—कासाववधेन मुण्डनेन च एसो बुद्धभिक्खु अतिथि । पिवळ्या वखावरून व मुडणावरून हा बुद्ध भिक्षु आहे.

(५) कालावधिः—एपाद्या भियेची सिद्धि अमुक काळांत झाली हें दाखवावयाचें असल्यास काळावधिदर्शक नामाची तृतीया होते. ब्राह्मणो एकेन सवच्छरेण गाय पगुणं कत्वा बोधिसत्त आहे । ब्राह्मणानें एक वर्षभर गाथा पाठ केली व बोधिसत्ताला ग्हाणाला.

(६) सह, सहिं (सरोवर), सम-सारता, सदिस (सदृश) सारता या अर्थोच्या शब्दाना तृतीया लागते. १२, १३ वाक्यात यांचा उपयोग आहे.

(७) कि, अथ, गुण याच्यांशी संबंध असणाऱ्या नामाला तृतीया लागते. न मय्द दानेन गुणेन च अत्यो । किं राजपुत्त भच्चेहि ।

(८) न्यूनत्वः—व्यक्तीचा शरीराच्या अवयवार्ताल कमीपणा दाखवावयाचा असल्यास त्या अवयववाचक शब्दाची तृतीया योजतात.

जसेः—अविपना काणो ।

शब्दार्थसंग्रह

नेत्त—(नेन) न० डोळा.

नत्थु—स्त्री० नासा, स्त्री० नाक.

घा (घा)—१, १० गण, हुगणें, वास घेणें, घायति.

रथ—पु० रथ.

कासाव (कापाय)—वि० पिबळें घस्त्र.

विरिय (वीर्य)—न० प्रयत्न.

जीवित्त—न० प्राण.

देव—पु० महाराज.

रत्त (राज्य)—न० राज्य.

सुभ (सुभ)—१ ग० शोभणें, सोभति.

तत्थ (तत्र)—अ० तेथें.

न—अ० नाहीं.

समण (भ्रमण)—पु० बुद्धभिक्षु, सन्यासी.

पटुम (पद्म)—न० कमळ.

गन्ध—पु० वास.

चक्क (चक्र)—न० चाक.

भिक्षु (भिक्षु)—पु० भिक्षु.

चीवर—न० वस्त्र.

पञ्चामित्त (प्रत्यमित्त)—पु० शत्रु.

मे—मला, माझा.

पुत्त (पुत्र)—पु० मुलगा.

पिलन्धन—न० अलंकार, दागिना.

हत्थ (हस्त)—पु० हात.

व्हे—१ य० आ+व्हे (व्हा)—अव्हे-यति, अव्हेति शोलावणें.

मुण्डक—पु० मुडण केलेला, हजामत केलेला.

तात—पु० बाबा, याळा.

दुल्लभमनुसस (दुर्लभमनुपत्तम्) मिळण्यास कठीण असता मनुष्य जन्म.

दान—न० दान

शील (शील)—न० शील, वर्तन.

उपोसथकम्म—बुद्ध धर्मानुयायी लोकां अष्टमी, चतुर्दशी (शुद्ध य वद्य), पौर्णिमा, अमावास्या या दिवशीं व्रतस्थ राहून विहारांत जमून धार्मिक चर्चेत काल घालवितात.

कर-करोहि, कर धातु आशार्थ द्वि.

पु. ए. व.

विहार-पु० मड.

उदेन-पु० एका राजाचें नाव.

सम-वि० सारसा.

हृत्पिपाहनसपन्न-वि० ज्याच्याजवळ

पुष्कळ हत्ती आहेत असा.

अञ्ज-(अन्य) वि० दुसरा-री-रें.

चारिका-स्त्री० फिरती.

बहुजनहित-न० बहुजनांचे कल्याण.

लोकानुकम्पा-स्त्री० लोकावर दया

करणे.

अथ-पु० फायदा.

एालील वाक्याचें मराठींत भाषांतर कराः—

१. अहं नेत्सेहि पदुमं पत्तामि । २. अग्ने, नासाय (नक्षुना) गन्धं
घायाम । ३. चक्षेभि रथो गच्छति । ४. तुम्हे भिक्षून कासावानि जीवरानि
ददाथ । ५. सो धिरियेन पञ्चामित्तं जयतु । ६. जीवितं मे देहि ।
७. देव, पुत्तस्स मे रज्जं देथ । ८. सा पिल्लन्धनेहि सोमति । ९. ते म
हत्थेभि तत्थं जव्हेन्ति । १०. न मुण्डकेन समणो होति । ११. तात,
तया (त्वया) दुल्लभमनुस्सत्तं लब्धं, दानं देहि, सीलं रक्ख, उपोसथकम्म
कर । १२. माणवका आचरियेहि सद्धिं (सह) विहारं गच्छन्तु ।
१३. उदेनेन समो हृत्पिपाहनसपन्नो अञ्जो भूपो नत्थि । १४. चरथ
भिक्षये चारिकं बहुजनहिताय, बहुजनमुखाय, लोकानुकम्पाय, अत्थाय,
हिताय, सुप्पाय, देवमनुस्सान ।

नहि वेरेन वेरानि सम्मन्तीथं कुदाचन ।

अवेरेन च सम्मन्ति एसं धम्मो सनतनो ॥ २ ॥

(धम्मपद, यमकवग्ग, गाथा ५)

टीपः—वाक्यात 'दा' धातूचा उपयोग करताना ज्याला दावयाचे त्याची
चतुर्थी होते. वरील ४, ६, ७ हीं वाक्यें या नियमाचीं उदाहरणें होत.

शब्दार्थसंग्रह

पवंत-पव्वत, मेल (शैल), नग,	सूत काढणे-कन्त १ ग० सूत
अचल, अहि (अद्रि), सिल-	काढोत-तन्तुवायं करोन्तु.
च्चय (शिलोच्चय). पु०	तुम्ही-तुम्हे. तुम्ह शब्द प्र. व. व.
वारा-वात, मातुल (मातुल),	ऊस-उच्छु (दक्षु). पु०
पवन, वायु, अनिल, समीर,	आणर्णे-आ + नि = नय १ ग०
गन्धवाह. पु०	जानयति, आनेति.
हलर्णे-स+ईर, १ ग० समीरति.	कपि-दसि. पु०
नाहीं-न. ज०	पाय-पाद, चरण. पु०
लोक-जन, लोक. पु०	विहार-विहार. पु०
मुल-सात, मुख. न०	जार्णे-गम गच्छ. १ ग० गच्छति.
जगर्णे-जीव, १ ग० जीवति.	गडी-किंकर. पु०
शेतकरी-कस्सक (कपेक), खेता-	कुन्हाड-परसु (परसु). पु०
जीव. पु०	लाकूट-कूट (काष्ठ). न०
नागर-नङ्गल (लाङ्गल), हल	तोडणे-छिद. ७ ग० छिन्दति. ,
(हल). पु०	तळें-तळाक (तडाग). पु०
शेत-शैल (क्षेत्र), केदार. न०	कमल-पद्म (पद्म), उप्पल
नागरर्णे-कस (कृप्). १ ग० कसति.	(उत्पल). न०
धान्य-घञ्ज, न०	शोभर्णे-सुम (शुम्). १ ग० सोमति
घ-ज. ज०	वाघ-व्याघ (व्याघ). पु०
पेरर्णे-प, ग० १ वपति.	मास-मस (मास). न०
लेडुत (लेड्धात राहणारे)-	राहर्णे, वाचर्णे, जगर्णे-जीव, १ ग०
जानपद. पु०	जीवति.
हात-हाथ (हास्त), कर, पाणि. पु०	नोकर-किंकर, दास. पु०
कापुस-कपास (कार्पास). पु०	मालक-सामी (स्वामिन्). पु०
विजणे-कन्त. १ ग० कन्तति.	बरोबर-सद, सद्धि. अ०
आणि-च. ज०	गाव-ग्राम (ग्राम). पु०
सूत-सूत (सूत्र). न०	कवि-कवि. पु०

प्रशसा करणें-प+सस (प्र+शस्).

१ ग० पससति.

जग्नि-अग्नि. पु०

घर-घर, गेह. न०

जळण-दह. १ ग० दहति.

आचारी-भक्तकारक (भक्तकारक).

मूपकार, सूद, ओदनिक, रसक. पु०

सर्पण-इन्धन. न०

भात-भक्त (भक्त), ओदन. पु०

आमटी-मूप. पु०

शिजविणें-पच. १ ग० पचति.

झाड-कृष्ण (वृक्ष). पु०

फूल-पुष्प (पुष्प), कुसुम. न०

फळ-फल. न०

माणूस-मनुस्स (मनुष्य), मानुस,

मानव. पु०

आरोग्य-आरोग्य न०

जगणें-जीव १ ग० जगतात-

जीवन्ति.

पार्लोत भापोतर कराः—

१ पर्वत धान्यानें हलत नाहीं. २ लोक सुगानें जगोत. ३ शेतररी नागराने शेत नागरतो व धान्य पेरतो. ४ रोडूत हातानें कापूस पिजोत आणि मूत काढोत. ५ तुम्ही ऊस आणा आणि जाम्हाला द्या. ६ ऋषी पायानीं विहाराकडे (विहार) जावोत. ७ गडी कु हाडीनें लाकडें तोडोत. ८ तळीं कमळानीं शोभतात. ९ बाघ मासावर (में) (मसेन), राहतात (जगतात). १० नोकर मालकाबरोबर गावाला जावोत. ११ बधी बुडाची (बुड) प्रशसा करतात. १२ अग्नीमुळें घर जळतें. १३ आचारी सर्पणामुळें भात व आमटी शिजवितो. १४ झाडें फुलानीं व फळानीं शोभतात. १५ माणसें आरोग्यामुळें जगतात.

प्रश्नसंग्रह ३

- १ तिसऱ्या गणाचें विकरण सागून दिल्ल म्हणजे काय तें सोदाहरण सागा.
- २ आशार्थाचे आत्मनेपदी प्रत्यय लिहा.
- ३ आशार्थाचे उपयोग सागून त्याच्यापैकीं कोणत्याहि चाराचीं उदाहरणें द्या.
- ४ भूतकाळाचा आशार्थ केव्हा उपयोग करतात.
- ५ तृतीयेचे उपयोग सागून त्याच्यापैकीं कोणत्याहि चाराचीं उदाहरणें द्या.

६ वाक्यात 'दा' धातूचा उपयोग करावयाचा असल्यास कोणती विभक्ति योजतात तें सांगा व एक उदाहरण द्या.

७ माहिती लिहा.—उपोसथ.

८ खालील वाक्यांचें सस्त्वृतात रूपांतर कराः—

१ मनुस्सा सीत्तेन सोमन्ते । २ किंरुणे परसुना कड्ढानि छिन्दति ।

चतुर्थो पाठो

पूर्वतयारी —पजा, भूमि शब्द पाठ करणें.

चतुर्थ गण

कुप (कुप)—कुप—रागावणें, कुञ्जति, कुपति.

मुह—मोह पाडणें, मूर्छित होणे, बेहें होणें, मुहति.

जन (जा)—उत्पन्न होणें, जायति. विद (विद्) असणें; विव्रजति.

उप+नह—मनात ठेवणे, खूण गाठ बांधणें. उपनहति.

सम (शम् शाम्)—शात होणें, थड होणें. सम्मति.

सम (थम् भाम्)—थवणें, दमणें. सम्मति.

नत (नृत्)—नाचणें, नच्चति.

नस् (नश्)—नाश होणें, नम्सति.

तुस (तुप्)—सतुष्ट होणें, खूप होणें, तृप्त होणें. तुस्सति.

सुस (शुप्)—वाळणें, सुकणें. सुस्सति.

मुध (मुध्)—लढणें. मुज्झति.

लुभ (लुम्)—लोभ धरणें. लुम्भति.

मद (मद् मद्)—चूक करणें. मव्रजति.

सिक्ख—वृत्त शिबणें. सिन्नति.

दिक्ख—जुगार खेळणें. दिव्वति.

बुध—जाणणें. बुज्झति.

१ या शणांतील धातूना ' य ' हें विकरण लागतें. धातूला विकरण जोडण्यापूर्वी धातूच्या शेवटच्या स्वराचा लोप होतो.

कुध्+य=कुभ्य (भाषेचा नियम ३५ प्रमाणें ध्य चा वृत्त होतो).
कुज्झ+ति=कुज्झति.

तद्वत् युष् + य = युध्य = युञ्ज + ति = युञ्जति.

विशिष्टरूप जन + जाय = जायति. विद् + य = विद्य (भाषेचा नियम ५९ प्रमाणें 'य'चा 'ज्ज' होतो). विज्ज + ति = विज्जति. मद् + य = मय + ति = मयति. उप + नद् + य = (भाषानियम ५५ प्रमाणें नद् असें न होता 'नद्' असा वर्णविपर्यय होतो.) उपनद् + ति = उपनदति. सम् + य = सम्य (भाषानियम ८० प्रमाणें 'य' चा लोप होतो). सम्म + ति = सम्मति. सुस सुस्सति. तुस तुस्सति. नस नस्सति. लुभ + य = लुभ्य + ति = लुभ्यति (भाषानियम ८० व ५१ आ प्रमाणें) लुभ्यति.

भूतकाळ (Past tense) प्रत्यय

परस्मैपद		आत्मनेपद	
ए. व.	य. व.	ए. व.	य. व.
इ	इम्ह	प्र. पु.	इ
इ	इत्थ	द्वि. पु.	इ
इ	इसु, उ	तृ. पु.	इत्थ
			उ

२ कोणत्याहि धातूला भूतकाळाचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी धातूच्या मागे 'अ' विकल्पानें लागतो. एकदां धातूमागे 'अ' जोडून किंवा 'अ' न जोडता भूतकाळाचीं हवें देण्यापेक्षा 'अ' आणि धातु यांच्यामध्यें—अशी आडवी रेष, 'अ'ची विकल्पदर्शक रूण लिहितात. जसे—अ = कुञ्जि, अ = युञ्जि.

३ स्वरादि प्रत्यय धातूला जोडण्यापूर्वी धातूच्या अत्य स्वराचा लोप होतो. कुध, कुज्ज—अकुज्ज + इ = अकुज्जि किंवा कुज्जि. अकुज्ज + इम्ह = अकुज्जिम्ह किंवा कुज्जिम्ह. अकुज्ज + इ = अकुज्जि किंवा कुज्जि.

अकुज्ज + इत्थ = अकुज्जित्थ किंवा कुज्जित्थ.

अकुज्ज + इ = अकुज्जि किंवा कुज्जि.

अकुज्ज + इसु = अकुज्जिसु किंवा कुज्जिसु.

अकुज्ज + उ = अकुज्जु किंवा कुज्जु.

(सूचना:—खालील मजकूर पळ्यावर लिहून समजून देणें.)

धातु	विकरण	भूतकाळ परस्मै. प्र. पु. एवचनी प्रत्यय
विद	य	इ

‘विद’ हा धातु चतुर्थ गणातील असल्यामुळे त्याला ‘य’ विकरण लागते. आता आपल्याला भूतकाळाचे परस्मैपदाचे प्रथम पुरुषाचे एकवचनाचे रूप तयार करावयाचे आहे आणि त्याचा प्रत्यय ‘इ’ असा आहे.

विद्+य=विद्य (भाषानियम ५९ प्रमाणे वज्र होतो) विज्ज.

वरील नियम १ प्रमाणे ‘अविज्ज + इ = अविज्जिज्ज. याप्रमाणे उरलेली रूपे घेवया.

भूतकाळ

कुच—रागाक्षणे

(अह) अ-कुञ्जिह (मय किंवा अग्रे) अ-कुञ्जिह म. पु.
 (त्व) अ-कुञ्जिह (तुम्हे) अ-कुञ्जिह दि. पु.
 (पुत्तो किंवा कज्जा) अ-कुञ्जिह (पुत्ता किंवा कज्जायो).
 अ-कुञ्जिह, अ-कुञ्जिह. व. पु.

मुह—मांद पारणे.

जन—उत्पन्न होणे.

अ-मुहिह अ-मुहिह म. पु. अ-जायि अ-जायिह
 अ-मुहिह अ-मुहिह दि. पु. अ-जायि अ-जायि
 अ-मुहिह अ-मुहिह, अ-मुहिह व. पु. अ-जायि अ-जायि, अजायु
 विद्—अगळे मुच—रूपे

अ-विज्जि अ-विज्जि म. पु. अ-मुञ्जि अ-मुञ्जिह
 अ-विज्जि अ-विज्जि दि. पु. अ-मुञ्जि अ-मुञ्जि
 अ-विज्जि अ-विज्जि, अविज्जि व. पु. अ-मुञ्जि अ-मुञ्जि, अमुञ्जि

३ नमो (नमस्)-नमस्कार करणे. सोत्थि (स्वस्ति)-कल्याण. हित-
हितकारक. सुख-सुखकारक. याच्याशी सरध येणाऱ्या नामाला चतुर्थी
लागते. नमो-नमो बुद्धाय । नमो आचरियाय । नमो पितुस्म । नमो मानुया ।

सोत्थि--पज्ञान सोत्थि । हित-मनुस्मान जाण हित ।

४ रुच (रुच) जाणडणें या अर्थाचे धातु वापरताना ज्याला आवडतें
त्या व्यक्तीला दर्शविणाऱ्या नामाला चतुर्थी लागते. मय्द दुद रोचति ।
माणवकान फीळा रोचते ।

५ कुध (कुध्)-रागावणें, दुह् (दुह्)-द्रोह करणें, इस्स (ईर्स्)-
हेवा करणे, असूय (असूय्)-दोष काढणें या अर्थाच्या धातूंचा वाक्यात
उपयोग करावयाचा असल्यास ज्यावर राग आहे किंवा ज्याचा हेवा करा-
वयाचा किंवा ज्याचा दोष काढावयाचा त्याची चतुर्थी होते. रागावणें-
अह तुय्द न अजुल्लि । द्रोह करणें-दुह्वा सन्ताय (सज्जनाचा) दुस्सन्ति-
इस्सन्ति च ।

आकारान्त स्त्रीलिंगी शब्दाचे प्रत्यय. इकारान्त स्त्रीलिंगी शब्दाचे प्रत्यय.

ए. व.	ब. व.		ए. व.	ब. व.
—	— यो	प्रथमा	—	— यो
म्	— यो	द्वितीया	म्	— यो
य	हि, मि	तृतीया	या	हि, मि
य	न	चतुर्थी	या	न
य	हि, मि	पंचमी	या	हि, मि
य	न	षष्ठी	या	न
य, य	मु	सप्तमी	या, य	मु
ए	— यो	अष्टमी	—	— यो

आकारान्तो इत्थिल्लिङ्गो पज्ञा (प्रज्ञा) सदो ।

पज्ञा	पज्ञा, पज्ञायो	पठमा
पज्ञ	पज्ञा, पज्ञायो	द्वितीया
पज्ञाय	पज्ञाहि, पज्ञामि	तृतीया
पज्ञाय	पज्ञान	चतुर्थी

पजाय	पजाहि, पजाभि	पञ्चमी
पजाय	<u>पजान</u>	छठी
पजाय, पजाय	<u>पजामु</u>	सप्तमी
पजे	पजा, पजायो	आलपन

एष साला (शाला), गीवा (ग्रीवा), मरिया (भार्या), साखा (धारया), माला, विज्जा, (विद्या), मिक्खा (भिक्षा), कज्जा (कन्या), पज्जा (प्रज्ञा), गाथा, दिसा, नासा, नावा, इच्चादयो इत्थिलिङ्गा ।

इकारन्तो इत्थिलिङ्गो भूमि सदो ।

भूमि	भूमी, भूमियो	पठमा
<u>भूमि</u>	भूमी, भूमियो	द्वितीया
भूमिया	भूमीहि, <u>भूमीभि</u>	तृतीया
भूमिया	भूमीन	चतुर्थी
भूमिया	भूमीहि, भूमीभि	पञ्चमी
भूमिया	<u>भूमीन</u>	छठी
भूमिया, भूमिय	<u>भूमिमु</u> , <u>भूमीमु</u>	सप्तमी
भूमि	भूमी, भूमियो	आलपन

एष पीति (प्रीति), पकति (प्रकृति), कन्ति (कान्ति), तुट्ठि (तुष्टि), धुत्ति (धृति), इच्चादयो इकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

शब्दार्थसंग्रह

दिप्यो (द्यम्)-अ० काल, आज्ञ्या	तण्डुल-पु० तादुल.
पूर्वाचा दिवस.	कुट-कोट १ ग० कुरणों. फोहेति.
साला (शाला)-स्त्री० शाला.	दुद्ध (दुग्ध)-न० दूध.
आन्नाम गच्छ-येणें. १ ग०	अजा-स्त्री० शेळी, मेंढी.
जागच्छति.	पुस (पुप्)-४ ग० १ ग.
कन्या-कज्जा (कन्या) स्त्री० मुलगी.	पोसेति, ४ ग० मुरसति, पोसणं.
मुसल-न० मुसल.	रहुजनहित-पुण्यल लोकाचें कल्याण

गौतम (गौतम)-पु० मगवान् गौतम
बुद्ध.

किल्म (क्लम्)-१ ग० त्रास
सोसर्णे. किल्मति.

आचरिय (आचार्य)-पु० गुरु,
शिक्षक.

माणवक-पु० विद्यार्थी.

कुष (कुष्)-४ ग० रागावर्णे,
कुञ्जाति.

नेगम-वि० शहरात् राहणारे.

जानपद-वि० सेडुत्, सेडुथात्
राहणारे.

वत्थ (वत्त)-न० वत्त, कापड.

कप्पास (कार्पास)-पु० कापूस.

कन्त-१ ग० पिज्जणे, कातणे.

कन्तति.

कम्बल-न० कामळें, धोंगडें.

उण्णा (ऊर्णा)-स्त्री० ढोकर.

ओल्लित्त-६ ग० विण्णें.

ओल्लित्ति.

मूळह (मूढ)-पु० मूर्ख.

सुरा-स्त्री० दारु.

मुह (मुद्)-४ ग० वेडें होणें,

मुर्छित्त होणें. मुह्ति (मुह्यति).

यसोधरा (यशोधरा)-गौतम-

बुद्धाच्या पत्नीचें नाव.

राहुल-पु० गौतमबुद्धाच्या मुलाचें
नाव.

विज्जन, जाय-४ ग० जन्म देणें,
प्रसविणे.

एक-सर्वनाम० एक.

मच्च (मर्त्य)-पु० मनुष्य.

अति-इ-२ ग० जाणें, मरणें,
अच्चेति.

जन-जा (जन् जा)-४ ग० उत्पन्न
होणें, वन्मणें, जायति.

इत्थि (स्त्री)-स्त्री० स्त्री, दाई.

सज्जाय (स्वाध्याय)-पु० अभ्यास,
अध्ययन.

साला (शाला)-स्त्री० शाळा.

आण (जान)-न० ज्ञान.

लभ (लभ्)-१ ग० मिळविणें,
लभति.

द्विथो (द्वस्)-अ० काल.

इन्धन-न० सर्पण, जळण.

सद्धि-अ० सह, बरोबर.

पम्बत (पर्वत)-पु० डोंगर, पहाड,
पर्वत.

यथा-अ० जसें, व्याप्तमाणें.

अपि-अ० ही, देखील, मुद्दा.

दुक्ख (दुःख)-न० दुःख.

विद (विद्)-४ ग० असणें. विज्जते,
विज्जति.

सुर-न० सुर.

नाम-अ० नावाचा.

उण्ह (उण्ण)-वि० झन.

परीट-रजक. पु०	इकडेतिकडे-इतोचितोच, इतो+च+
गाढव-गाढम. पु०	इतो+च.
सिंहाचे कातडे-सीहचम्म, न०	हिंङ्गणे-चर. १ ग० चरति, हिङ्गलें-
पांघरणे-पा+घु (प्र+घृ) १ ग०	अचरिं किंवा चरिं,
पारुपति, पाघरलें-पारुपि,	वडील-जनक. पु०
होत-खेत, न०	विहीर-बापी. स्त्री०
सोडणें-वि + सज, (वि + सज्)	रणणें-रण. १ ग० रणति,
४ ग० विस्सज्जेति, सोडलें-	रणत्या-अरणि,
विस्सज्जि,	मिथु-मिक्खु. पु०
शिपार्ह-राजपुरिस. पु०	ब्राह्मण-ब्राह्मण. पु०
चोर-चोर. पु०	गरीब-अनाथ. पु०
पकडणे-धर १ ग० धरति.	दान-दान. न०
आणि-च, अ०	देणें-दा. ३ ग० ददाति, देति
तुरुग-कारणघर, न०	दिली-अदासि, अदादि. भू. का.
टाकणें-प+रिप ४, ६ ग० पविरपति.	तू, पु. ए व.
सुनार्ही-दातो (प्रातः), अ०	पूर्वी-अतीते,
मिक्षा-भिक्षा, पिण्ड. मिक्षेकरिता-	तक्षशिला-तक्खशिला. स्त्री.
भिक्षाया, पिण्डाय.	पापक-पापक. पु०
राजशह-राजगह, न० मगधदेशाची	नावाचा-नाम
राजधानी.	विद्यार्थी-प्राणवक, अन्तेकासिक. पु०
शिरणें-प+विस (प्र+विश्) ६ ग०	होणें-हु. १ ग० होति, होता-
पविसति, शिरला-पाविसि.	अहोसि. भू. का. तू. पु. ए. व.
काल-दिय्यो (ह्य.). अ०	पाप्या-पापक. पु०
उदिसो-दिवातर, अ०	ये-एहि.
उडणें-उद + ठा-तिट्ठ, उत्तिट्ठति,	जाणें-या, गम-गच्छ, याति,
उट्ठाति, उठलें-उत्तिट्ठिं, उट्ठिं.	गच्छति, जा-यादि, गच्छ.
गेलें नार्ही-न जगच्छि, नागमिं.	असं-रति. अ०
	लोद-मनुग्ग. पु०

गृहणं—वृ. ब्रवीति, -वृति.

गृहणत—आहसु, अब्रविंसु,
अबोच.

एकदा—अथ, अ०

तो—सो. 'त' शब्द प्र. ए. व.

गुरु—आचरिय तु०

जबळ जाणें—उप+स+कम—१ ग०

उपसक्रमति, जबळ गेला—उप-

सक्रमि. भू. का. तृ. पु. ए. व

गृहणाला—अबोच, आह.

महाराज—महाराज. पु०

माझें—मय्ह.

नाव—नाम.

अमगल—अमङ्गल, अवमगल. वि०

गृहणून—इति, अ०

दुसरें—अञ्ज, सर्वनाम.

यदलणें—परि+वत १ ग० परिव्रत्तति.

यदला—परिव्रत्तय.

नतर—अथ, ततो, अ०

चोहोंकडे—सभ्यत्य (सर्वत्र).

हिंडणे—चर, चरति. हिंडला—अचरि

भू. का. तृ. पु. ए. व.

हिंड—चर, चराहि आशार्थ द्वि. पु.

ए. व.

उत्तम—मङ्गल, उत्तम. वि०

पसत करणें—रुच, १ ग० पसत
कर—रोचोहि.

मला—म, मम, अम्ह शब्द द्वि. ए. व.

किंवा मय्ह, च. ए.

गृहणजे—ततो, अ०

यदलणें—परि+वत १ ग० परिव्रत्तति.

नतर—अथ, अ०

नावाविषयीं—नामे.

उदासीन—अतिमन्त्रसत, पु०

जीवरु—जीवरु. पु०

नावाचा—नाम.

मनुष्य—मनुस्स. पु०

मरणे—मर, ६ ग० मरति.

पन्थक—पन्थक, पु० वांटाङ्क्या,

रस्ता खुणारा—मगामूढह. पु०

धनपाली—धनपाली, स्त्री०

वाई—इत्थी, स्त्री० मातुगाम, तु०

दिसते—दिस्सति.

नाव—नाम.

खुणेकरिता—पण्णतिमत्तं, सन्नाय,

गृहणून—इति.

दुसऱ्या—अञ्ज. न० अन्येन.

नावाची—नामेन.

मला—मय्ह.

जस्तो—अथ, पु०

नाहीं—नत्थि, न+अत्थि.

पालीत भाषांतर करा —

१ उदेनाने शत्रूचा (पश्वामिते) पाठलाग केला. २ बाणी व्यापाराकरिता रावेर्राष्ट्रात (रावेरूरुद्ध) गेले व द्रव्य मिळविते झाले. ३ परगने (रत्ना) गाढवाला सिंहाचे कातडे पाघरले व शेतात सोडले. ४ शिपायानी (रान-बुरिसा) चोराना पकडले आणि तुरुंगात (चोरगेहे) टाकले. ५ बुद्ध सकाळीं भिक्षेकरिता राजगृहात (राजगृह) गिरला. ६ मी काल उशिरा उठलों, झालेत (साल) गेलो नाही, इतके तिकडे हिंजलों म्हणून माझ्यावर वडील रागावले. ७ अशोकाने (असोको) पाण्याकरिता विहिरी खणल्या. भिक्षुना, ब्राह्मणाना, गरिबाना दाने दिली. ८ पूर्वी तथगिलेत (तक्षसिलाय) 'पापक' नावाचा विद्यार्थी होता, त्याला 'पाप्या ये', 'पाप्या जा', असे लोक म्हणत होते. एकदा तो गुरूकडे गेला आणि म्हणाला की—'महाराज ! माझे नाव अमंगल आहे म्हणून दुसरे नाव बदला'. ९ नंतर पापकाला गुरू म्हणाला—'बाळा, चोहोंकडे हिंड, उत्तम नाव पसत कर, आणि मला संग म्हणजे मी नाव बदलीन'. १० नंतर पापक चोहोंकडे हिंडला व नावाविषयी उदासीन झाला आणि गुरूला म्हणाला—'जीवक नावाचा मनुष्य मरतो, पन्धक नावाचा मनुष्य रस्ता चुस्तो, धनपाली नावाची दाई गरीब दिसते तेव्हा नाव हे खुणेकरिता असते म्हणून दुसऱ्या नावाची मला जरूरी नाही'.

प्रश्नसंग्रह ४

१. भूतलाच्या वेळी धातूची स्थिति कशी असते ?
२. वाक्यात उपयोग करा — नमो, रुच, कुध, हित
३. रूपे ओळखा — पचा, पजाय, पजामि, भूमियो, भूमीन
४. द्वितीया व पञ्ची या — नापा, बुद्धि, तुग्द, अग्द.
५. माहिती या — मातमबुद्ध, धम्मपद
६. पालीत रूपांतर करा — १ जाचार्य धर्मे उपदिशति । २ मार्जाराय दुग्ध रोचते । ३ ज्ञानेन अज्ञान नश्यति । ४ अग्नि जलेन क्षाम्यति ।

पंचमो पाठो

पृथक्कारीः—दण्डी, पितु शब्द पाठ करणें.

पंचम गण

पंचम गणातील धातूना ना (ना) किंवा नो (नो) विभरणे लागतात.

प+आप् (प्र+आप्)—मिलविणें, ग्राम करणें. पप्थोति, पापुणाति.

सु (धु)—ऐरुणें. सुणोति, गुणाति.

सकृ (शक्)—समर्थ असणें, शकणें. सक्रोति, सकृणाति.

हि—जाणें. हिणोति, हिणाति.

वृ (धृ)—पसत करणें, शाकणें. वृणोति, वृणाति.

विध्यर्थाचे प्रत्यय

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए, व.	व. व.	ए. व.	व. व.
एय्यामि	एय्याम प्र. पु.	एय्य	एय्याग्हे
एय्यासि	एय्याथ द्वि पु.	एयो	एय्यग्दो
ए, एय्य	एय्यु तृ. पु.	एथ	एर

पठ्यावर लिहून समजून देणें.

धातु	विकरण	विध्यर्थ परस्मै. प्र. पु. ए. व.
प+आप्	उणा	एय्यामि

प+आप्=पाप्+उण्=पापुण्+एय्यामि=पापुणेय्यामि.

पापुण्+एय्याम=पापुणेय्याम. पापुण्+एय्यासि=पापुणेय्यासि.

पापुण्+एय्याथ=पापुणेय्याथ. पापुण्+ए=पापुणे. किंवा पापुण्+एय्य=

पापुणेय्य. पापुण्+एय्यु=पापुणेय्यु.

नियम १—धातूला विध्यर्थाचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी धातूच्या शेवटच्या स्वराचा लोप होतो. जसें:—पापुणा पापुण्+एय्यामि=पापुणेय्यामि.

प०-आप-मिळविणे

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए. व.

व.

व.

ए. व.

व. व.

(अह) पापुणेय्यामि (मय) पापुणेय्याम प्र. पु. पापुणेय्य पापुणेय्याहे
 (त्व) पापुणेय्यासि (तुम्हे) पापुणेय्याथ द्वि. पु. पापुणेय्यो पापुणेय्यन्हो
 (पुत्तो) पापुणे, पापुणेय्य (पुत्ता) पापुणेय्यु तृ. पु. पापुणेथ पापुणेर
 सु (ध्रु)-ऐकणे. सकृ (शक्)-शकणें.

ए. व.

व. व.

ए. व.

व. व.

सुणेय्यामि सुणेय्याम प्र. पु. सकृणेय्यामि सकृणेय्याम
 सुणेय्यासि सुणेय्याथ द्वि. पु. सकृणेय्यासि सकृणेय्याथ
 सुणे, सुणेय्य सुणेय्यु तृ. पु. सकृणे, सकृणेय्य सकृणेय्यु

विध्यर्थाचा उपयोग

विध्यर्थः—^१विधि (आज्ञा), संभव, शक्यता. इत्यादि अर्थी विध्य-
 र्थांची रूपें योजतात.

^१विधि—सच्च भजेय्य । पाण न हनेय्य । सुखावाद न वदे ।
 सील रक्खेय्य ।

^२संभवः—भम पिता इदानीं खेत्ते सिया । मासा वाप आता
 दोतात असेल.

^३शक्यता—धुट्टिया घर पते—पावसांमुळें घर पडेल.

पंचमीचा उपयोग

(१) एग्गाद्या वस्तूचा वियोग (दूर होणे) होतो हें दाख-
 वावयाचें असल्यास पंचमीचा उपयोग करतात. (अपादाने पंचमी ।)
 जसें:—स्वप्नस्मा पत्नानि पठन्ति ।

(२) अंतर, अवधि:—ज्या ठिकाणापासून किंवा कालापासून अंतर
 किंवा अवधि मोजला जातो त्या ठिकाणाची व त्या कालाची पंचमी
 (सप्तमी) योजतात. जसें:—अंतर—अरञ्जस्मा गामो कोस (कोसे) अत्थि ।
 अरण्यापासून गाव कोसभर आहे. घरा नदी कोस अत्थि । घरा-

पासून नदी कोसमर आहे. अंबाधि-पुणिमाय अष्टमी अष्टमे दिवसे अस्थि । पाणिमेपासून अष्टमी आठव्या दिवशी आहे.

(३) भीति, रक्षण, निवारण, उत्पत्ति, रूपण, परावृत्त होणे, विद्या-ग्रहण करणे ह्या अर्थाच्या नामांची पंचमी होते.

१ भीति:—व्यग्धा (व्यग्धस्मा-ग्धा) चतुष्पदा मायन्ति ।

२ रक्षण:—चोरोहि राजपुरिसा धन रक्षितम् । चोरापासून शिपायानीं द्रव्य राखले,

३ निवारण:—पापा चित्त निवारये । पापकर्मापासून मनार्चे निवारण करावे,

४ उत्पत्ति:—उष्टुस्मा गुळो च सक्करा च होति । उष्टापासून गुळ व साखर होते, दुधा तक्क च दधि च नोनीत च भवति । दुधापासून ताक, दही, लोणी होतें.

५ रूपण:—आचरिया माणवको निलीयति । विद्यार्थी शिथकापासून लपून बसतो.

६ परावृत्त होणे:—बहवो माणवका सन्ध्यायन्मा पराजयन्ति । पुष्कळ विद्यार्थी अभ्यासापासून परावृत्त होतात.

७ विद्या ग्रहण करणे:—गुरुस्मा सिक्कति । गुरुपासून शिकतो,

(४) आधिक्य, न्यूनता:—दोहोर्मध्ये एकापेक्षा दुसऱ्याचे आधिक्य किंवा न्यूनता सांगताना पहिल्याची पंचमी योजतात. जसे:—

१ संपुरितान मनानि पुष्पग्हा अपि मुदुनि होन्ति । सत्पुरुषाचीं मने फुलापेक्षाही मऊ असतात.

२ शलस्मा अपि पञ्जा सेह्य । सामर्थ्यापेक्षा मुढां मुढी भेष्ट होय.

(५) कारण, अनुमान:—कारण व अनुमान दर्शविणाऱ्या नामांची पंचमी होते. जसे:—

१ सुदाय अग्ने किल्माम । मुकेमुळे आग्नी त्रासले.

२ मुण्डनग्हा कासाववत्पत्न्या च इमे बुद्धभिरुक्तवो सिधु । मुण्डन केल्यामुळे व पिवळी वस्त्रे घारण केल्यामुळे हे बुद्ध भिक्षु जसवीड.

(६) विना-वांचून, शिवाय, या अन्ययादीं संबंध येणाऱ्या नामास
द्वितीया, तृतीया, पंचमी लागते—

सहो मसं किंवा मंसेन किंवा मसस्मा विना अञ्चं किञ्चि न खादति ।

ईकारान्तो पुल्लिङ्गो दण्डी (दण्डिन्) सहो ।

दण्डी	दण्डी, दण्डिनो	पठमा
दण्डि, दण्डिन	दण्डी, दण्डिनो	द्वितीया
दण्डिना	दण्डीहि, दण्डिभि	तृतीया
दण्डिस्स, दण्डिनो	दण्डीन	चतुर्थी
दण्डिना, दण्डिस्मा, } दण्डिहा	दण्डीहि, दण्डीभि	पञ्चमी
दण्डिस्स, दण्डिनो	दण्डीन	छट्ठी
दण्डिनि, दण्डिस्मिं, } दण्डिहि	दण्डिसु, दण्डीसु	सप्तमी
दण्डि	दण्डि, दण्डिनो	आलपन

एवं हत्थी, बट्टभाणी, पुण्यकारी (पुण्यकारिन्), पक्खी, छत्ती
(छविन्), सामी (स्वामिन्),

सप्पी, सुप्पी, पापकारी (पापकारिन्), शायी (ध्यायिन्), इच्छादयो
ईकारान्तो पुल्लिङ्गो ।

उकारान्तो पुल्लिङ्गो (पितृ) पितृ सहो ।

पिता	पितरो	पठमा
पितर	पितरो	द्वितीया
पितरा, पितुना	{ पितरोहि, पितरोभि, पितृहि, पितृभि	तृतीया
पितु, पितुस्स, पितुनो	{ पितरानं, पितानं, पितृनं, पितुन	चतुर्थी

पितरा	{ पितरेहि, पितरेभि,	
	{ पितृहि, पितृभि	पञ्चमी
पितु, पितुस्स, पितुनो	{ पितरान, पितान,	
	{ पितृन्, पितृन्	टङ्गी
पितरि	पितरेसु, पितुसु, पितृसु	सप्तमी
पिता	पितरो	आल्पन

पिता (स पिता), पितरो (स. पितर), पितर (स. पितरम्),
पितरा (स. पिना), पितरेभि (स. पितृभि), पितु (स. पितु),
पितृन् (स. पितृणाम्), पितरि (स. पितरि), पितुसु (स. पितृषु).

उकारन्तो पुलिङ्गो भन्तु (भर्तु) सहो ।

भत्ता	भत्ता, भत्तारो	पञ्चमा
भत्तार	भत्ता, भत्तारो	तृतीया
भत्तारा, भत्तुना	{ भत्तारेहि, भत्तारेभि,	
	{ भत्तृहि, भत्तृभि	तृतीया
भत्तु, भत्तस्स, भत्तुनो	भत्तरान, भत्तान, भत्तृन् चतुर्थी	
भत्तारा, भत्तुना	{ भत्तारेहि, भत्तारेभि,	
	{ भत्तृहि, भत्तृभि	पञ्चमी
भत्तु, भत्तुस्स, भत्तुनो	भत्तान	टङ्गी
भत्तुनि	भत्तारेसु, भत्तुसु, भत्तृसु	सप्तमी
भत्त	भत्ता, भत्तारो	आल्पन

एव सन्धु (शास्त्र), नेतु (नेतृ), छेतु (छेतृ), दातु (दातृ),
जातु (जातृ), सोतु (थोतृ), जेतु (जेतृ), ननु (नन्तृ), भातु
(भ्रातृ), सदान स्यानि होन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

- अनुपाय-पु० वाईट उपाय, वाईट
साधन.
धन-न० द्रव्य.
वड्ढि (वृद्धि)-स्त्री० भरभराट, वाढ.
इच्छन्त-पु० इच्छिणारा, इच्छा
करणारा.
सामी (स्वामी)-पु० मालक.
पाणातिपात (प्राणातिपात)-पु०
प्राण घेणें, हिंसा करणें.
बेरमणी-स्त्री० निवृत्त होणें, अलिप्त
होणें.
सिक्खापद (शिखापद)-न० व्रत,
नियम, दीक्षा.
समादियामि-घेतो. स+आ+दा-चे
अपवादात्मक कर्त. प्र. पु. ए. व.
धम्मचारी-पु० धर्मानें वागणारा,
ब्रह्मचारी-पु० ब्रह्मचारी.
सच्चवादी-वि० सरें बोल्णारा-री-रें.
परमरणा-भरणानंतर.
सुगति-स्त्री० चागली रिथति, सद्गति.
दुस्सील (दु.शील)-पु० वाईट
वर्तनाचा मनुष्य.
जीवित-न० जगणें, जीवन.
झायी-पु० ध्यानधारणा करणारा.
सीली (शीलिन)-पु० शीलवान्,
चागल्या वर्तनाचा मनुष्य.
एकाह (एक+अहं)-एक दिवस.
सेय्यो (श्रेयः)-वि. उत्तम, भर-
भराटीचा.
याव (यावत्)-भि० वि० जोंपर्यंत.
आगमन-न० येणें.
एत्थेव (एत्थ+एव) येथेंच, एत्थ
(अत्र) अ. एव, अ.
किं (किम्) अ० प्रश्नार्थक सर्वनाम,
काय.
पन-अ० पण.
उदर-न० पोटा.
पच्चजिज-तू सन्यास घेतलास,
प+वज (परि+व्रज्)-पच्यजति.
पच्चजिज १ गण. भूतकाळ द्वि.तु.
पु. ए. व.
रिप्प (क्षिप्र)-अ० लवकर.
पटि+नि+वत्त (प्रति+नि+वृत्)
-परतणें, परत फिरणें, पटि
निवसति. १ ग०
निच्च (नित्य)-वि० नेहमी.
कामगधेसी (कामगधेपिन्)-वि०
विषय शोधणारा-नी-रें.
सुख-न० सुख.
यावजीव-जन्मभर.
मित्त (मित्र)-पु० मित्र.
आचरिय (आचार्य)-पु० शिक्षक.
जाति (जाति)-स्त्री० नातेवाईक.
मरिया (मर्या)-स्त्री० बायको, पत्नी.

पाप-न० पाप.
 पारगामी (पासगामिन)-पु० पत्कर-
 रलेलें काम पार पाडणारा.
 मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस.
 अप्पक (अल्पक)-वि० थोडें.
 दशरथ महाराज (दशरथ महाराज)
 -पु० महाराजा दशरथ.
 रामपण्डित-पु० दशरथाच्या मुलाचें
 नांव.
 इथ (इह)-अ० येथें.
 वसन्त-पु० राहणारा.
 अन्तराय-पु० विप्र.
 अरन्ध (अरण्य)-न० अरण्य, वन.
 सामन्तराज्य (सामन्तराज्य) न०
 मांडलिकाचें राज्य. जवळचें
 (सीमेवरचें) राज्य.
 लक्ष्मण (लक्ष्मण)-पु० दशरथाचा
 पुत्र.
 सीता-पाली वाक्यात सीता ही
 राम व लक्ष्मण यांची बहीण
 आहे (दशरथजातक).
 प्रासाद (प्रासाद)-पु० रावबाडा.
 औत्तर (अवन्तृ तर)-उत्तरणें.
 १ गण. ओतरति.
 अभ्यवृक्ष (आभ्रवृक्ष)-पु०
 आभ्याचें झाड.
 आन्त-चटणें. आरुहेय्य-मी
 चढेन. १ ग०

यावदर्थ-अ० पोटभर, पुरेसें.
 अभ्यफल-न० आग.
 उच्छङ्ग (उत्तङ्ग)-पु० ओचा, मांडी.
 पूर-भरणें. १, १० ग० पूरेय्य-मी
 भरून.
 पण्डित-पु० शास्त्राणा मनुष्य.
 अप्रिय (अप्रिय) वि० अप्रिय, वाईट.
 वाचा-स्त्री० वाणी.
 न-अ० नाही.
 वद (वद्)-१ ग० बोलणें, बदेय्यु-
 बोलतील.
 यदा-अ० जेव्हा.
 पिपासित-वि० तहान लागलेला
 स्त्री-लें.
 भू, भव-१ ग० होणें, असणें.
 भवेय्याथ-तुम्ही व्हाल.
 तदा-अ० तेव्हा.
 तळाक (तडाग)-पु० तळें.
 रण (रत्न)-१ ग० रणणें.
 राणेय्याथ-तुम्ही राणाल,
 नहि-अ० नाही.
 भन्ते-अ० महाराज.
 भज (भज्)-१ ग० पूजा करणें,
 सगत घरणें.
 न मजे-सगत घरू नये.
 पापक-पु० पापी.
 मित्त-पु० न० मित्र.
 पुरिषाधम (पुरुषाधम)-नोच मनुष्य.

कल्याण-ने० दु० कल्याण, कल्याण-
कारक
पुरिसुत्तम (पुरुषोत्तम)-पु० उत्तम
मनु'य
अक्रोध (अक्रोध)-पु० न रागावर्णे.
जिने-जिकावें. जि जय धातुचे
विध्यर्थे वृ. पु. ए. व.
क्रोध (क्रोध)-पु० राग, क्रोध,
असाधु-पु० दुर्जन, बार्दट.
साधु-पु० चांगला, चांगलेपणा.
कदरिय (कदर्य)-पु० कृपण, चिककू.

दान-न० दान.
सच्च (सत्थ)-न० सत्ते.
अलिकवादि (अलिकवादिन्)-पु०
सोटे बोलणारा.
काम-पु० विषय. कामभोगेच्छा.
जन-४ ग० उपत्र होणे. जायते-
उत्पन्न होतो.
शोक (शोक)-पु० शोक, दुःख.
विप्पमुत्त (विप्पमुत्त)-वि० मुक्त
झालेला सी-लें.

१ अनुपायेन धनं च वड्ढिं च इच्छन्तो सामी महानास पापुणेय्य ।
२ पाणात्तिपात्ता वेरमणां सिकरापदं समादियामि । ३ धम्मचारिणो, ब्रह्म-
चारिणो, सच्चवादिनो च परमरणां मुगतिं पापुणेय्यु । ४ दुस्सीलस्स
जीवितस्मां झायिणो सीलिणो च एकाहं जीवितं सेच्यो । ५ याव मम
आगमनां तुम्हे एत्थेव होष । ६ किं पनं न्व उदरस्स कारणां पब्बजिज्ज ।
७ किं कारणस्मां मम पुत्तो पित्तं पटिनिवत्तति । ८ निच्च कामगयेसिणो
मुत्तं न पापुणन्ति (पप्पोन्ति) । ९ याव जीव जम्हे पितुस्स, सामिस्स, मातुया,
मिन्नान, आचरियान, आतीन, भरियाय च पापं न जस्सोमिस्सु । १० पार-
गामिणी मनुष्सा धम्मका होन्ति । ११ दसरथमहाराजा आह—रामपण्डित,
इध वसन्तानं तुम्हाय जम्तरायो भन्नेय्य, तुम्हे जस्स वा सामन्तरज्जं वा
गच्छथ । अथ पितुस्स वचनं रामपण्डितो, लस्सणो, सीता च अस्सोसु
पितरं दसरथं च वन्दिसु पामादा च ओत्तमिस्सु । १२ जदं अम्भस्स
आरुहेय्यं यावदधं च अम्भस्सणिं ग्गदेय्य, उच्छन्नं च पुरेय्यति ।
१३ पण्डिता अपिथ वाचं न वदेय्युत्ति । १४ यदा तुम्हे विपासिता
भवेय्याथ, तदा तुम्हे तल्लं न्यणेय्याथ, नहि भन्ते ।

न भजे पापके मिते न भजे पुरिगुत्तमे ।

भजेय मिते कल्याणे भजेय पुरिगुत्तमे ॥ ६ ॥

(धम्मपद, पण्डितवग्ग गाथा ७८)

अकोपेन जिने कोप असाधु साधुना जिने ।

जिने कदरिय दानेन सच्चेनाल्लिनारिण ॥ ७ ॥ •

(धम्मपद, कोधवग्ग २२३ गाथा)

कामतो जायते सोको कामतो जायते भय ।

कामतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भय ॥ ८ ॥

(धम्मपद, पियवग्ग २१५ गाथा)

क्षेत्रार्थसंग्रह

शहाणे लंक-विष्णु, विष्णु. पु०

दोष देण-उप+वद १ ग० उपवदति,

दोष देतील-उपवदेय्यु.

असं-इति, अ०

थोडेंमुडा-किंचिदपि,

दुराचरण-खुद वि०

कर नये-न समाचरे, स+आ+चर-

१ ग० आचरणे,

जेष्ठा-यदा, अ०

योधिसत्त्व-योधिसत्त. पु०

माता-मातु (मातृ). स्त्री० मातेष्वा-

मातुषा,

उदर-उण्ठि (उक्षि). स्त्री० उदर.

न०

जन्मणे-उद+पत ४ ग० उत्पन्नति.

जन-जायति, ग०

तेव्हा-तदा, अ०

कर-सेम्ह, पु०

रक्त-रुहिर (रुविर). न०

मारलेला नमुणें-अमस्त्रित, वि०

जर-सचे, यदि, ज०

तुम्ही-तुम्हे (तुम्ह शब्द प्र० २० व०)

आई-मातु (मातृ). स्त्री०

वडील-पितु (पितृ). पु०

सेवा करणें-भज-भजति १ ग०

सेव-सेवति १ ग०

ते-ते. 'त' शब्द पु० प्र० २० व०

पाप-पाप न०

१ 'नामा'पुढे तो (तस्) हे अव्यय लाविलें असता स्वामीचा अर्थ होतो, गामतो-गावानून, सालातो-सालानून, पुण्यतो-पुण्यानून (पुण्यपापानून).

दूर करणें-निम्बर (वृ) १, १० ग०
निवारयेति, निवारयति, दूर
करतील-निवारय्यु

कला-सिप्प (शिल्प). न०

शिकविणें-सिक्ख १ ग०

योग्य-पटिरूप, वि०

मुलगी-कज्जा. स्त्री० योग्य मुलीर्गी-
पटिरूपाय कज्जाय.

लम्प लावणें-सन्धुज, १, १० ग०

सयोजेति, सयोजयति, सयोजेय्यु.

वाटा, हिस्सा-दायज्ज. (दायाद)न०

देणें-दा-ददाति, देति. ३ ग०

देतील-ददेय्यु.

लोक-मनुरस, पु०

दाह-मज्ज (मग्न). न०

पिणें-पा-पिब-पिबति, १ ग०

पिणार नाहीत-न पिबेय्यु.

जुगार-अक्ख (अश). पु०

जुगार लेळणें-दिव-दिब्वति, ४ ग०

वेसियागमन-वेसियागमन. न०

व-च. अ०

परस्त्रीगमन-परदिग्गमन. न०

एकमेकाशीं-अज्जमज्ज. अ०

भाडणें-वि+वद, १ ग० विवदति.

सघानें राहणें-सम्मग.

आरोग्य-आरोग्ग. न०

द्रव्य-धन, वित्त न०

आनद-आनद. पु०

मिळविणें-प+आप-पप्पोति, पापु-
णाति. ५ ग० मिळवतील-पापु-
णेय्यु.

उदीर-मूसिक, उदुर. पु०

मानर-मज्जार(मार्जार), पिळार. पु०

आणि-च. अ०

साप-सप्प (सर्प). पु०

मिणें-मी-भायति, १० ग०

मुगूस-नकुल. पु०

गरुड-वेनतेय. पु०

विंजु-वच्छिक्क (वृश्चिक). पु०

पाल-धरगोलिका. स्त्री०

कावळा-काक, बायस, धरु(ध्वाइश).
पु०

घुनड-कोसिय. पु०

चोर-चोर. पु०

शिपाई-राजपुरिष. पु०

अधिकारी-नियुत्त. अधिकारी. पु०

मृत्यु-मच्चु. पु०

रोग-आराध. पु०

शिक्षा-दण्ड. पु०

अपकीर्ति-अपस. न०

शेकारलेलें-मुच्छन्न, न० न शेका-
रेलें-दुच्छन्न.

घर-घर, गेह, आवास, निवेशन. पु०

पाऊस-डुडि (वृष्टि). स्त्री०

पडणें-पत १ ग० पतति, पडेल-
पते, पतेय्य.

परतु-पन. अ०

राष्ट्र-रह. न०

हिंसे-चर. १ ग० चरति, हिंसेन-
चरेयामि,

धर्म-धम्म (धर्म). ३०

उपदेश करणे-ओ+वद. १ ग०

उपदेश करीन-ओवदेय्यामि,

असे-इति. पु०

गौतम-गोतम. ३०

भिक्षु-भिक्षु. पु०

उद्देश्य आरम्भ, उद्दिष्ट, उद्घाय, म०

गृहाला-आह, अत्रि, २ म०

का० नृ० पु० ए० व०

श्रमिंत-अद्. पु०

दरिद्रि-दल्लिह. पु०

आंधला-अन्ध. ३०

पागळा-पद्गुळ, पद्गु. ३०

मदत करतील-माहाय्य करिस्सन्ति.

विद्वान्-पण्डित पु०

अशिक्षित-अपण्डित पु०

शिरुविर्णे-सित्त, १ ग०

पालीत भाषांतर करा —

१. ग्रहाणे लोक दोष देतील असें पोटेंमुद्दां दुःखचरण करूं नये.
२. जेव्हां बोधिसत्व मातेच्या उदरांतून जन्मतो, तेव्हां करानें, रत्नानें
माखलेला नसतो, ३. जर तुम्ही आईवडिलांची सेवा करत तर ते तुम्हाला
पापकर्मापासून दूर करतील, कला शिकवतील, योग्य मुलीशीं लग्न लावतील,
४. लोक दारू पिणार नाहीत, जुगार खेळणार नाहीत, वेष्ट्यागमन व
परस्त्रीगमन करणार नाहीत (न आचरेय्यु), एकमेकांशीं भांडणार नाहीत
(कलहं न करिस्सन्ति), सधानें राहतील तर ते आरोग्य, द्रव्य, आनंद
मिळवतील व मुरानें राहतील. ५. उदर मज्जराला (मज्जराम्मा)
आणि सापाला भितात, साप मुगसाला आणि गळाला भितात, बिंदू
पालीला भितात, घुरडें काबळ्याला भितात, चोर शिपायांना भितात,
शिपाईं अधिकाऱ्यांना भितात, लोक मृत्यूला, योग्याला, शिष्याला, अत्र-
कीर्तीला भितात. ६. न शेकाळेच्या घरांतून पाऊस पडेल, परंतु शेकार-
लेच्या घरांतून पडणार नाही. ७. मी राष्ट्रांघ्रांतून (रत्ना रह) हिंसेन आणि
माणसांना धर्मोपदेश करीन, असें गौतम मिश्रला उद्देश्य गृहाला. ८. धीमत
दरिद्र्यांना, आंधळ्यांना, पांगळ्यांना मदत करतील आणि विद्वान् अशिक्षि-
तांना शिकवतील तर राष्ट्रांची उन्नति होईल. (रह उन्नतिं मन्हेय्य)

प्रश्नसंग्रह ५

१. विध्यर्थाचा उपयोग सानून कोणत्याहि चाराची उदाहरणें द्या
२. पचमीचा उपयोग सागा जाणि भीति, रक्षण याच्या अर्थाच्या शब्दाचा वाक्यात उपयोग करा.
३. रूपे ओळखाः—दण्डिनो, पितरो, पितुन्न, रणे, वदेय्यासि, पापुणेष्यु.
४. चतुर्थी व सप्तमी याः—पुञ्जकारी, सीली, छत्ती.

छट्ठो पाठो

पूर्वतयारी.—दासी, नदी शब्द पाठ करणें.

षष्ठ गुण

सहाव्या गणातील धातूना 'ज' विकरण लागते. ह्या गणातल्या धातूतील स्वराचा पहिल्या गणातील धातूप्रमाणें गुण होत नाहीं.

इस (इप् इच्छ्)—इच्छिणं, इच्छति.

पुच्छ (प्रच्छ् पुच्छ्)—विचारणें. पुच्छति.

मर (मृ म्रिप्)—मरणें. मरति.

विस (विष्)—शिरणें, घुसणें. उप + विम्-यसणें. विसति, उपदिसति.

सिप (क्षिप्)—टाकणें. सिपति.

लिप (लिप्)—लिहिणें. लिपति.

दिस (दिष्)—दागविणें उप+दिस—उपदेश करणें. दिसति, उपदिसति.

वुद (वृद्)—बुड देणें. वुदति.

भविष्यकाळ प्रत्यय

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए. व.
इस्सामि
इस्ससि
इस्सति

य. व.
इस्साम
इस्सथ
इस्सन्ति

प्र. पु.
द्वि. पु.
तृ. पु.

ए. व.
इस्स
इस्ससे
इस्सते

य. व.
इस्समहे
इस्सवहे
इस्सन्ते

पठ्यावर लिहून समजावून देणे.

धातु विभरण भविष्यकाल परस्मैपद प्र. पु. ए' व. प्रत्यय.
इस इच्छ अ इत्तामि

इच्छ-इच्छ + अ = इच्छ.

१. भविष्यकालाचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी एक स्वरापेक्षा अधिक स्वर असलेल्या धातूच्या अत्य स्वराचा लोप होतो. जसे:-इच्छ-इच्छ + इत्तामि = इच्छित्तामि, इच्छ + इत्ताम = इच्छित्ताम, इच्छ + इत्तासि = इच्छित्तासि, इच्छ + इत्तास्य = इच्छित्तास्य, इच्छ + इत्तासि = इच्छित्तासि, इच्छ + इत्तासि = इच्छित्तासि, आत्मनेपदी.-इच्छ + इत्ता = इच्छित्ता, इच्छ + इत्ता = इच्छित्ता, याप्रमाणे पुढील हवे येना.

इस (इच्छ)—इच्छित्तामि,

पुच्छ—विचारणे.

ए. व.	य. व.	ए. व.	य. व.
इच्छित्तामि	इच्छित्ताम प्र. पु.	पुच्छित्तामि	पुच्छित्ताम
इच्छित्तासि	इच्छित्तास्य द्वि. पु.	पुच्छित्तासि	पुच्छित्तास्य
इच्छित्तासि	इच्छित्तासि तृ. पु.	पुच्छित्तासि	पुच्छित्तासि

मर (मृ स्त्रिय)—मरिष्ये.

लिप्ता—लिहिते.

मरिष्यामि	मरिष्याम प्र. पु.	लिप्तामि	लिप्तामि
मरिष्यासि	मरिष्यास्य द्वि. पु.	लिप्तासि	लिप्तास्य
मरिष्यासि	मरिष्यासि तृ. पु.	लिप्तासि	लिप्तासि

भविष्यकालाचा उपयोग

भविष्यकालाचे रूप, चाह दिवसानंतर किया होणार आहे असे दाखविते. जसे गाम भविष्याम ।

ईश्वरान्तो इत्यल्लिङ्गो दासी सहो ।

दासी	दासी, दामियो	पठ्या
दासि	दासी, दामियो	दुतिया
दासिया	दासीहि, दासीमि	ततिया
दामिया	दामीन	चतुर्थी

दासिया	दासीहि, दासीभि	पञ्चमी
दासिया	दासीन	छट्ठी
दासिया, दासियं	दासीसु	सप्तमी
दासि	दासी, दासियो	आल्पन

एव भिक्षुणी (भिक्षुणी), देवी, दम्बी (दम्बी), ब्राह्मणी, बापी, काकी, हसी, कुमारी, इत्थी (स्त्री), व्यम्भी (व्याम्भी) इच्चादयो इकारान्ता इत्थिलिङ्गा ।

ईकारान्तो इत्थिलिङ्गो नदी सद्दो ।

नदी	नदी, नदियो, नज्जो	पठमा
नदिं	नदी, नदीयो, नज्जो	द्वितीया
नदिया, नज्जा	नदीहि, नदीभि	तृतीया
नदिया, नज्जा	नदीनं	चतुर्थी
नदिया, नज्जा	नदीहि, नदीभि	पञ्चमी
नदिया, नज्जा	नदीनं	छट्ठी
नदिया, नदियं, } नज्जा, नज्जं }	नदीसु	सप्तमी
नदी	नदी, नदियो, नज्जो	आल्पन

पष्ठीचा उपयोग

पष्ठोचा मुख्य अर्थ संबंध असा आहे.

१ स्वस्वामिभाव जन्यजनकभाव, सेव्यसेवकभाव अवयवायवीभाव अशोशाभाव. गुणगुणीभाव. इत्यादिमधील 'सप्तम' पष्ठी विभक्ति दर्शविते. (१) स्वस्वामीभाव.—ममघर, ममघन । (२) जन्यजनकभाव — राहुलस्य जनको गोतमो । (३) सेव्यसेवकभाव — गोतमस्य असोको नाम भूपो सेवको । (४) अवयवायवीभाव — बलीवदस्य सिंग । (५) अशोशाभाव — मत्तिकाय कणो । (६) गुणगुणीभाव — गोतमस्य पत्न्या ।

२ पुष्कळातून एका भागाचा एकाचा चापतीत निराळेपणा सांगण्याच्या वेळीं व्यापासून निराळेपणा दाखवावयाचा त्या शब्दाची पष्ठी किंवा सप्तमी

योजतात, जसें:—पञ्चह घम्मपद नाम पोत्थक पठन्तेसु (किंवा पठन्तान मनुस्सान) मनुस्सेसु घम्मपदे य वुत्त त करोन्ता मनुस्सा सेडा । एतेसु अस्सेसु सेतो अस्सो सीध गच्छति ।

३ भेद, अतर, या अर्थाचे शब्द पष्ठीशीं योजतात. जसें:—को भेदो हसकाकान ।

शब्दार्थसंग्रह

एथ (अत्र)—अ० येथें.
 दानि, इदानि—अ० आता, हल्लीं.
 य (यत्)—जें.
 त (तत्)—तें.
 इतो (इत)—अ० येथून.
 मुवे (श्व.)—अ० उद्या.
 भूप—पु० राजा.
 वेतन—न० पगार, वेतनरथ—पगारा-
 साठीं.
 हेस—पु० हेस.
 ततो (ततः)—अ० नंतर.
 अमच्च (अमात्य)—पु० प्रधान.
 बाल—पु० मूर्ख.
 सो (सल्लु)—अ० सरोवर.
 असि—तू आहेस, 'अस्' धातू
 वर्तमा० द्वि. पु. ए. व.
 माणव—पु० तरुण मनुष्य.
 पत्थयसे (प्रार्थयसे)—प + अत्थ—
 इच्छा धरणें पत्थयति—ते. १० ग०
 अपरिथय (अप्रार्थय)—अलभ्य.
 इच्छा करण्यास अयोग्य.
 मन (मन्)—मानणें, ४, ८ मज्झति,
 मनुत्ते. ग०

नदि—अ० नाही.
 लच्छसि—लभ् धातूचें 'लक्ष्यसे' ह्या
 संस्कृत रूपावरून बनलेलें.
 मिळवशील. भ. द्वि. पु. ए.
 चन्द्रमुरिय (चन्द्रमूर्य)—पु० चन्द्र
 आणि सूर्य.
 घम्मपदअट्ठन्था—'घम्मपद' या-
 वरील टीका. (अर्थाच्या स्पष्टी-
 करणाकरिता).
 परिमण्डल—न० गोल—(गुडाल्लणें).
 कासोटा बगैरे न घालता बर्तु-
 लाकार नेसणें.
 निवामिस्सामि—नि+वस १ ग०
 (प्रयोजक) भ. का. प्र. पु. ए.
 व. नेसेन.
 सिकता (शिक्षा)—स्त्री० नियम,
 करणीय—विध्यर्थ वि० करावें.
 अतिमहन्त—वि० फार मोठा—टी. १.
 करल (कवल)—पु० धास.
 चपुचपुकारक—पु० जेवताना 'चप-
 चप' असा शब्द करणें.
 भुज—खाणे ॥ ग० भुज्जिस्सामि
 भ० प्र. पु. ए. व.

सयनगत (शयनगत)-वि० विछा-
न्यावर असलेला-स्त्री, छें.
अगिलान (अग्लान)-वि० आजारी
नसलेला-स्त्री-छे.
दिस-उपदेश करणें. ६ ग०
प्रातिमोक्ख (प्रातिमोक्ष)-न०
एका पुस्तकाचें नाव. यात भिक्षुनी
व भिक्षुणींनीं कोणत्या गोष्टी
कराव्या व कोणत्या गोष्टी करू
नयेत, यासंबंधीचे नियम आहेत
सेरिय (शिक्ष)-वि० शिक्ष्याजोगें.
पिय (प्रिय)-वि० आवडता-ती-ने.
अदस्स (अदर्शन)-न० न भेटणें,
न दिसणें.
अप्पिय (अप्रिय)-वि० नावडता-
ती-ने.
दस्स (दर्शन)-न० भेटणें, दिसणें.
चण्डपञ्जोत (चण्डप्रद्योत)-पु०
एका राजाचें नाव.
उदेन-पु० एका राजाचें नाव.
चोरगेह-न० तुरुंग.
पनरिप (पनरिप्)-ट्राकणें.
पक्किरपत्ति. १ ग०
अम्भो-ज० सरोधनार्थी, अहो.
हत्थिकन्तमन्त-पु० हत्थीला बस
करण्याचा मन.
संचे-अ० जर.
कारण-न० शिष्टा, दड.

सरीर (शरीर)-न० शरीर.
इस्सर (ईश्वर)-पु० ईश्वर.
पन-अ० पण.
चित्त-न० मन.
वत्थु-न० गोष्ट.
सूतपुब्ब (भूतपूर्वम्)-अ० पूर्वी.
अञ्जतर (अन्यतर) सर्वनाम-एक.
महल्ल-वि० श्हातारा-री-रे.
दहर-वि० तरुण तरुणी.
गम्भिनी (गर्भिणी) स्त्री० गरोदर स्त्री.
पजापती-स्त्री० स्त्री.
आपण-पु० बाजार.
मक्कटच्छाप-पु० माकडाचें पिछू.
कीळापनक-न० रोळणें.
भोति-हे स्त्रिये.
कुमारिका-स्त्री० कुमारीका.
विज्जन-जन्मणें. विजापत्ति. ४ ग०
मद्धिमनिकाय-पु० सुत्तपिटकातील
एका प्रथाचें नाव.
गोतम (गौतम)-पु० गौतममुद्द.
मुद्धोदन (मुद्धोदन)-पु० गौतम-
बुद्धाच्या पित्याच नाव.
जजनी-स्त्री० आई.
महामाया-स्त्री० गौतमबुद्धाच्या
आईचें नाव.
मरिया (मार्या)-स्त्री० पत्नी.
यसोधरा (यशोधरा)-स्त्री० गौतम-
बुद्धाच्या पत्नीचें नाव.

राहुल-पु० शीतमनुद्धाच्या पुत्रार्च
नाय.
पति-पु० नवरा.
जनक-पु० बाप.
समुद्र (श्वशुर)-पु० सासरा.
सस्तु (श्वश्रु)-स्त्री० मामू.
जनक-पु० बाप.
सामिभाता (स्वामिभ्राता)-पु०
दीर, नवत्याचा भाऊ.
देवर-पु० दीर.
भगिनी-स्त्री० बहीण
नमन्द (ननान्द)-स्त्री० नणद.
जाया-स्त्री० पत्नी.
भातिक-पु० भाऊ.
साल-पु० वामकोचा भाऊ.
मातुल-पु० मामा, आईचा भाऊ.
पजापती-स्त्री० पत्नी.
मातुलानी-स्त्री० मामी, मामाची
पत्नी.
मातुभाता (मातृभ्राता)-पु०
आईचा भाऊ.
कन्या (कन्या)-स्त्री० मुलगी.
जामाता (जामातृ)-पु० जावई.
मुलीचा नवरा.
मुष्टा (स्तुषा)-स्त्री० सून, मुलाची
बायको.
नत्ता (नमा, नप्पू)-पु० नातू,
मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा.

पितामह-पु० आजोबा, वडिलांचे
वडील.
पितामही-स्त्री० आजी, वडिलाची
आई.
मातामह-पु० आईचे वडील.
मातामही-स्त्री० आईची आई.
मातृच्छा-स्त्री० मावशी, आईची
बहीण.
पितृच्छा-स्त्री० वडिलाची बहीण.
सगुद्ध-पु० शानी.
द्विपद-पु० माणूस.
शेष्ठ (श्रेष्ठ) पु. श्रेष्ठ, उत्तम.
आज्ञानीय-पु० शिक्षित.
चतुष्पद (चतुपद)-पु० चार
पायांचा प्राणी
सुस्मृता (स्मृता)-स्त्री० संवा.
मेष्टा (श्रेष्ठा)-स्त्री० श्रेष्ठ, उत्तम.
अस्सद-पु० आज्ञाधारक, ताब्यात
असणे.
समुत्तनिकाय-पु० मुत्तपिडकातील
एका पुस्तकाचे नाव.
धज (ध्वज)-पु० निशाण.
रथ-पु० रथ.
पन्नाण-न० पृष्ठ, चिन्ह.
धूम-पु० धूर
राज-पु० राजा.
रठ (राट्ट)-न० राट्ट
भत्ता (भर्ता, भर्तृ)-पु० नवरा, पति.

मराटीति भाषांतर करा.—

१. एतं दानि अग्ने य इच्छिस्साम त न लभिस्साम इतो च गेमि-
स्सामाऽति । २. गुबे भूपो वेतनत्थ (वेतनाय) लेय लिरिस्सति ततो
अमच्चो च अग्धाव वेतन ददिस्सति ।

३. नाछो खो त्व असि माणव यो त्व पत्तयसे अपिरियय ।

मग्गामि त्वं मरिस्ससि नहि त्व लच्छसि चन्दमूरिये ॥

(मङ्ककुण्डलवधु, धम्मपदअट्ठकथा)

४. परिमण्डल निगसिस्सामीति सिक्खा करणीया । (अ) नाति-
महन्त फल करिस्सामीति सिक्खा करणीया । (आ) न च पुचपुकारक
भुज्जिस्सामीति सिक्खा करणीया । (इ) न सयनगतस्स अगिलानस्स धम्म
देसिस्सामीऽति सिक्खा करणीया । (पातिमोक्ख, सेखियाधम्म) ५. पियान
जदस्सन दुक्ख अपियान च दस्सन । ६. चण्डपज्जोतो उदेन चोरोहे
एवित्थि अदुच्छि च (आह जग्गि)—अग्गो उदेन, ते इत्थिकन्तमन्तो
अत्थि, त मन्त मग्ग दस्ससि ? उदेनो आह—किं पन त्व म वन्दिस्ससि ?
चण्डपज्जोतो आह—न जह वन्दिस्सामी'ति । उदेनो आह—अह
दुग्ग मन्त न दस्सामीऽति । ७. चण्डपज्जोतो आह—सचं त्व मग्ग
मन्त न दस्ससि कारण ते (दुग्ग) करिस्सामीऽति । उदेनो आह—त्व
मग्ग कारण करोहि, सरीस्स मे इस्सरो न पन चित्तस्साऽति । (बामुल-
दत्ताय वधु, धम्मपद अट्ठकथा) ८. भूतपुञ्च अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स महल्ल-
कस्स दहरा गग्गिभनी पजापती अहोसि । ९. अथ पजापती ब्राह्मण एत-
द्वोच—गच्छ त्व ब्राह्मण, आपणा मक्कटच्छापक आनेहि यो मे कुमारकस्स
कीळापनको भविस्सती'ति । १०. ब्राह्मणो—सचं पन त्व भोति कुमारिक
विजायिस्ससि तस्सत्थ अह आपणा मक्कटच्छापक आनिस्सामीऽति ।
(मज्झिमनिकाय, भज्झिमपण्णासक उपालिमुत्त ।)

टीप—१ शब्द, अव्यय, क्रियापद याच्यापुढे 'इति' आल्यास 'इति'-
मधील 'इ'चा लोप होतो हा लोप दाखविण्याकरिता 'इ'च्या जागीं ऽ अर्से
विंवा (१) अर्से चिन्ह घालतात (विंवा दोन्ही चिन्हे योजीत नार्हात)
आणि 'इ' मधील 'ह्रस्व' स्वर दीर्घ होतो.

११. गोतमस्स पिता सुद्धोदनो, जननी महामाया, भरिया यसोधरा.
पुत्तो राहुलो । १२. पतिस्स जनको सस्सु अथवा भरियाय जनको सस्सु ।
१३. पतिस्स जननी सस्सु अथवा भरियाय (पत्नीपतिया) जननी सस्सु ।
१४. सामिभाता तु देवरो । १५. सामिस्स भगिनी ननन्दा । १६.
'जायाय भातिको सालो । १७. मातुलस्स पत्नीपती मातुलानी । १८.
मातुभाता तु मातुलो । १९. कज्जाय पति जामाता । २०. पुत्तस्स भरिया
सुण्हा । २१. पुत्तस्स वा कज्जाय वा पुत्तो नत्ता । २२. पितुनो पिता
पितामहो (अय्यको), माता पितामही । २३. मातुया पिता मातामहो,
माता मातामही । २४. मातुया भगिनी मातुच्छा । २५. पितुस्स
भगिनी पितुच्छा ।

समुद्धो द्विषदं सेट्ठो आज्ञानीयो चतुष्पदं ।

मुसूस्ता सेट्ठा भरियानं यो च पुत्तान अस्सवो ॥१०॥

(स्युत्तनिकाय, देवतास्युत्त, नलवग्ग) .

धजो रथस्स पज्जाणं धूमो पज्जाण अगिगनो ।

राजा रट्टस्स पज्जाण भत्ता पज्जाण इत्थिया ॥११॥

(स्युत्तनिकाय)

शब्दार्थसंग्रह

विमला-विमला, स्त्री०

नावाची-नाम,

स्त्री-इत्थी, स्त्री०

वैद्य-वैज, रोगहारी, तिकिच्छक.

पु०

गृणाली-आह, अब्रवि, अबोच.

इत्थी-इदामि, अ०

गृणून-अतो (अतः). अ०

महा-महद्, म.

ओषध-ओसध, भेषज (भेषज).

न०

पा. प्र. ५

चावें-दातव्य, ददाथ.

तुम्हाला-तुम्हाक.

देणें-दा, ३ ग० देईन-ददिस्सामि,

चाल-ददिस्सय.

तुम्ही-तुम्हे.

काय-किं. अ०

जर-मचे, यदि. अ०

डोळा-नेत्र (नेत्र), लेचन.

चक्खु-(चक्षु). न०

पूर्वीप्रमाणे-प्राकृतिक (प्राकृतिक).

वि०

करणे-कर (कृ) ८ ग० करोति. कराल-करिस्सथ.
 हजार-सहस्र (सहस्र). वि०
 नाण-कहापण (कार्पापण). न०
 हिंसा-हिंसा. स्त्री० पाणातिपात.
 पु०
 व्याभिचार-व्यभिचार. पु०
 चोरी-अदिस्सदान. न०
 असत्यभाषण-मुसावाद. पु०
 सोडणै-हा. ३ ग० तुम्ही सोडणार
 नाहीत-न जहिस्सथ.
 व-च. अ०
 पुण्यकर्म-पुञ्जकम्म. न०
 ही, मुढा-अपि. अ०
 दुःख-दुस्स. न०
 सुटणै-मुच (मुच्च). ७ ग० तुम्ही
 सुटणार नाहीत. न मुच्चिस्सथ.
 सुख-सुख. न०
 मिळविणै-पत्तआप. ५ ग० लभ.
 १ ग० मिळविणार नाहीत.
 न० पापुणिस्सथ, लभिस्सथ.
 राजा-भूप. पु०
 प्रधान-अमच्च. पु०
 महिन्याने-मासे.
 राजपुत्र-राजउत्त. पु०
 विवाह-आवाह. पु० पालीत मुला-
 च्या विवाहास 'आवाह' (दुसऱ्या-
 ची मुलगी आपल्या घरी आणणें)
 असें म्हणतात. मुलीच्या विवाहास

'विवाह' (आपली मुलगी दुस-
 व्याच्या घरी देणें) असें म्हणतात.
 होणें-हु. भू (भव). १ ग० होईल.
 हेरसति.
 तेव्हां-तदा. अ०
 कोणते-के. 'क' शब्द. पु.प्र. व. व.
 लोक-जन, लोक. पु०
 कोणती कामें-कानि कम्मनि.
 चांगल्या रीतीनें-सम्मा (सम्यक्).
 अ०
 जयत-जयन्त. पु०
 नावाचा-ची-चै-नाम. अ०
 सोनार-सुवणकार, नाळिन्धम. पु०
 कठा-कण्ठभूसा. स्त्री०
 विगवाळी-कणिका. स्त्री० कण-
 विभूसन. न०
 आगडी-अङ्गुलीयक. न०
 मेत्स्याचा द्वार-मुत्तावली. स्त्री०
 कमरपट्टा-मेण्डल, रसना. स्त्री०
 वेंजण-चूपुर. स्त्री० पादकटक. न०
 नथ-नल्लुभूसा. स्त्री०
 इत्यादि-इत्थादि.
 डागिणा-पसाधन, पिरन्धन,
 आमरण. न०
 सोन्याचा करंडा-सुवणसमुपाक.
 पु०
 भाड-पत्त (पात्र). न०
 गडवा-धट. पु०
 वनविणै-कर. ८ ग०

सुगह-सुगह, पु०

शिपी-सिन्धु, पु०

कपडा-वय, न०

शिवणें-शिव ४ ग० सिन्धुति.

शिवील-सिन्धुस्सति.

नदक-नन्दक, पु०

चाभार-चम्मकार (चर्मकार), पु०

जोडा-उपाहन (उपाहन), पु०

पाहु, स्त्री०

जोतिदास-जोतिदास, पु०

परीट-रजक, निम्नेजक, पु०

दररोज-पञ्चद, निम्नद, अ०

कपडा-वय न०

घुणें-घोष १ ग० घुईल-घोविस्सति.

सुमन-सुमन, पु०

माली-उय्यानपाल, मालाकार, पु०

कुलाच्या माला-पुष्पमाला (पुष्प-

माला), स्त्री०

गुच्छ-गच्छ, पु०

यशदत्त-यशदत्त, पु०

कुमार-कुम्भकार, कुलाल, पु०

राजण-घट, कुम्भ, पु०

जीवक-जीवक, पु०

रगारी-रगाजीव, पु०

मित-मिस्ती, स्त्री०

सुतार-तच्छक (तच्छक), पु०

माडव-मण्डप, पु०

मिस्तिदिदक-मिस्तिविन्दक, पु०

नोकर-दास, पु०

चोहोंकडे-सम्बन्ध (सर्वत्र), अ०

पताका-पताका, स्त्री०

निशाण-घज (घज) पु०

विजेचा दिवा-विज्जुदीप, पु०

दिवे लावील-'दीपयिस्सति', 'दीप'

अन्दावहन नामधातूचे भू० का०

तृ. पु. ए. व. जलिस्सति,

सुनीत-सुनीत, पु०

भगी-पुष्पछट्टक, पु०

सद्यास-उच्चारण, शूषध, न०

मोरी-पस्यावध न०

साण ठेयाल-पासु करिस्सति,

विजवा-विजया, स्त्री०

मोलकरीण-दासी, स्त्री०

चूल-चुली, स्त्री०

अगण-अगण, न०

श्रेण-गोमय, न०

सारवणें-लिप, ७ ग० लिप्पति,

भद्रदत्त-भद्रदत्त, पु०

आचारी-भक्तकारक, सूद, ओदनिक,

पु०

वीतशोक-वीतशोक, पु०

वाणी-वाणिज, पु०

वाजार-आपण, पु०

तादूल-तण्डुल,

गहू-गोधूम, पु०

हरमरा-चणक, पु०

वाटणा-वलाय, पु०

गुळ-गुळ (गुट), पाणित, पु०

१ (अ) धातूला संकेतार्थाचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी भूतकालाप्रमाणेंच धातूच्या पूर्वी 'अ' विकल्पानें लागतो.

(ब) संकेतार्थाचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी धातूच्या अन्त्य स्वराचा लोप होतो. छिद-छिन्द-अछिन्द-अछिन्द+इस्सं=अछिन्दिस्स (अच्छिदिग्म) किंवा छिन्दिस्स. अछिन्द+इस्सग्ह=अछिन्दिस्सग्ह. अछिन्द+इस्स=अच्छिन्दिस्स. अछिन्द+इस्सथ+अच्छिन्दिस्सथ, अछिन्द+इस्स=अच्छिन्दिस्स, अछिन्द+इस्ससु=अछिन्दिस्ससु.

याप्रमाणें धातूच्या मार्गे 'अ' न जोडतां भिद-भिन्द, हिंस, यांचीं रूपे बनवा.

छिद (छिन्द)—कापणें

परस्मैपद

ए. व.	ब. व.
प्र. पु. (अह) अ-छिन्दिस्स	(अग्हे) अ-छिन्दिस्सग्ह
द्वि. पु. (त्व) अ-छिन्दिस्स	(तुग्हे) अ-छिन्दिस्सथ
तृ. पु. (पुत्तो) अ-छिन्दिस्स	(पुत्ता) अ-छिन्दिस्ससु

आत्मनेपद

ए. व.	ब. व.
प्र. पु. (अह) अ-छिन्दिस्सं	(अग्हे) अ-छिन्दिस्साग्हे
द्वि. पु. (त्व) अ-छिन्दिस्ससे	(तुग्हे) अ-छिन्दिस्सग्हे
तृ. पु. (पुत्तो) अ-छिन्दिस्सथ	(पुत्ता) अ-छिन्दिस्सिसु
परस्मैपद भिद (-भिन्द)-फोडणें.	प. प. भुज (भुज्ज)-रगणें

ए. व.	ब. व.	ए. व.	ब. व.
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्सग्ह	प्र. पु. अ-भुजिस्स	अ-भुजिस्सग्ह
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्सथ	द्वि. पु. अ-भुजिस्स	अ-भुजिस्सथ
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्ससु	तृ. पु. अ-भुजिस्स	अ-भुजिस्ससु
याप्रमाणें रुब, हिंस, पिंस हे धातु चालवा.			

संकेतार्थाचा उपयोग

दोन वाक्यार्थामध्ये कार्यकारणभाव असून क्रिया झाली नसेल अथवा व्हावयाची असेल तेथे संकेतार्थाचा उपयोग करितात. जसे:-१. सचे तुम्हे पद्म पाठे अ-पठिस्सथ परिक्राय उत्तिष्ठा अ-मविस्सथ । जर तुम्ही दारोज घडे पाठ कराल तर परीक्षेत उत्तीर्ण व्हाल. २. सचे देवो वरिस्स घञ्च च तिण च उप्पजिस्स । जर पाऊस पडेल तर धान्य आणि गवत येईल (उत्पन्न होईल).

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो धेनु सदो ।

धेनु	धेनु, धेनुयो	पठमा
धेनुं	धेनु, धेनुयो	दुतिया
धेनुया	धेनुहि, धेनुमि	ततिया
धेनुया	धेनूनं	चतुथी
धेनुया	धेनुहि, धेनुमि	पञ्चमी
धेनुया	धेनूनं	छट्ठी
धेनुया, धेनुयं	धेनुसु, धेनुसु	सप्तमी
धेनु	धेनु, धेनुयो	आल्पन

एव खलु, नत्थु, विज्जु, हनु, वागु, इच्चादयो

उकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो वधू सदो ।

वधू	वधू, वधुयो	पठमा
वधुं	वधू, वधुयो	दुतिया
वधुया	वधूहि, वधूमि	ततिया
वधुया	वधूनं	चतुथी
वधुया	वधूहि, वधूमि	पञ्चमी
वधुया	वधूनं	छट्ठी
वधुया, वधुयं	वधूसु	सप्तमी
वधु	वधू, वधुयो	आल्पन

एव जम्बू, चमू, वामोरु, इच्चादयो उकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

सप्तमीचा उपयोग

ही विभक्ति क्रियेचें ठिकाण (आधार), काळ, कारण दर्शविते.

(१) ठिकाण (अधिकरण)—(१) विहारे भिक्खवो विहरन्ति । (२) अह्म आसने उपविसामि ।

(२) काळः—(१) वेसारात्मासे बुद्धमहो (जयन्ति) अरिथ । (२) आसाब्बह्मासे देवो वस्सति ।

(३) कारण—दन्तेसु हन्ते नागो । (दाताकरिता हत्ती मारला जातो.) (अभिधानपदीपिका, सप्तमी विभक्त्युत्थापकरण ।)

सप्तिसप्तमी

आथ गते सुरिये, भूमिया सीतलाय जाताय, कस्सका सकटानि योजेसु ।
सूर्य अस्तास जात असता, जमीन थड झाली असतांना, शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या. — या वाक्यांत मुख्य वाक्य 'शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या' हें आहे, व सूर्य अस्तास जात असता, जमीन थड झाली असता असे तीन वाक्यांश Phrases आहेत, यावरून गाड्या जुपण्याच्या वेळीं परिस्थिति काय होती हें दाखविलें आहे. वरील तीन वाक्यांश निरनिराळे केले तर त्यांतून एक एक स्वतंत्र वाक्य निघेल. जसें— १ सूर्य अस्तास जात होता, २ जमीन थड होत होती, ३ शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या, या वाक्यांचे पालीत रूपांतर करताना त्यांतील कर्त्यांची सप्तमी घातलेली दिसते, जसें—सुरिये, भूमिं, त्याप्रमाणें त्रियापदांवरून धातुसाधित विशेषणें योजिली आहेत, जसें—गते, जाताय, धातुसाधित विशेषणें आपापल्या कर्त्यांच्या लिंग-वचन विभक्तिप्रमाणें अगतात, सप्तमीचा 'अधिकरण' हा अर्थ येथे दिसत नाही, या विभक्तिस सप्तममी (भावलक्षणां विभक्ति) म्हणतात, इमर्नीत हिंय Locative Absolute म्हणतात, सत् अत् २ ग. याने घतं, ध, वि. हें अभ्यादात धरून वयांच्या प्रमाणें तें नेहमीं आगंत, 'सत्' मुळेच या सप्तममी 'सप्तिसप्तमी' म्हणतात.

शब्दार्थसंग्रह

मन्त्रे-अ० जर.

बधू-स्त्री०

धन्व (धान्य)-न० धान्य.

कुट्ट-१ ग० कोट्टेति, कुट्टणें.

धेनु-स्त्री० गाय.

दुह-२ ग० धार काढणें. दोहति,

दुहति

किंकर-नोकर, पु०

इन्धन-न० सर्पण.

कट्ट (काष्ठ)-न० लाकूड.

सूद-पु० आचारी.

भक्त (भक्त)-पु० भात (शिजवि-
लेला)

मूष-पु० आमटी.

पच-१ ग० पचति, शिजविणें.

ततो (तत.)-अ० नंतर.

भुज (भुञ्ज)-७ ग० खाणें,

भुञ्जति.

अध-अ० नंतर.

एकदिवस-एके दिवशीं.

हिमवन्तपदेस-पु० हिमालयाचा प्रदेश.

एक-सर्वनाम, एक.

पासाण (पाषाण)-पु० दगड.

गरुड (गरुड)-पु० गरुड

पिक-पु० कोकिल

मुव, मुक (शुक)-पु० पोपट.

कुक्कुट-पु० कोंबड.

कोञ्च (कौञ्च)-पु० करकोंचा.

चक्रवाक (चक्रवाक)-पु० चक्रवाक-
पक्षी.

चातक-पु० चातक पक्षी.

सतपत्त (शतपत्त)-पु० सुतार पक्षी.

मोर (मयूर)-पु० मोर.

वक्र-पु० बगळा.

हस-पु० हस.

गिहस (गृध्र)-पु० गिधाड.

धटक-पु० स्त्री० चिमणा-णी

सेन (श्येन)-पु० बाहिरीससाणा.

स+नि+पत-१ ग० एकत्र येणें, एकत्र
जमणें

वि+चिन्त-१ ग० विचार करणें,

विचिन्तयति.

मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस.

तथा-अ० तस.

चतुष्पद (चतुष्पाद)-पु० चार
पायाचा प्राणी.

मच्छ (मत्स्य)-पु० मासा.

पन-अ० पण, परतु.

अन्तर-पु० मध्ये

अप्यतिस्सवास-पु० राजाशिवाय
राहणें.

वहति (वर्तते, वर्तते)-वत-वई

१ ग० असणें, होणें.

न वहति-दरे नाही.

राजधान (राजस्थान)-न० राजाची
जागा.

युक्तक (युक्तक)-पु० योग्य.

उलूक-पु० धुवड.

चटक-पु० चिमणा.

कोप्पिय (कौशिक)-पु० धुवड.

राजाभिषेककाल-पु० राजाचा अभि-
षेककाल.

एवरूप-न० असें.

कुद (कुद)-पु० रागीट.

कीदिस (कीदिस)-वि० वसा,
कशी, वसें.

गाथा-स्त्री० श्लोक.

रुच-१ ग० आवडणें.

भद्र (भद्र)-वि० चांगले.

अभिषेचन (अभिषेचन)-न०
अभिषेक.

अकुद (अकुद)-पु० न रागाव-
लेला.

पढाय-पासून.

अङ्गमङ्ग (अङ्गोन्म)-वि० एक-
मेकांशी.

बेर (बेर)-न० बेर, शत्रुत्व.

सकुण (शकुन)-पु० पक्षी.

खो (खल)-अ० खरोखर.

गीतम (गीतम)-पु० गीतमबुद्ध.

भिक्षु (भिक्षु)-पु० भिक्षु.

आ+मन्त-१० ग० बोलावणें.

सेय्यथा (तद्यथा)-अ० न्यायमाणें.

अपि-अ० सुद्धा, देखील.

महासमुद्र (महासमुद्र)-पु० मोठा
समुद्र.

वेला-स्त्री० मर्यादा, वेळ.

अति+वस-१ ग० ओलाढीं,
अतिवसति

सावक (श्रावक)-पु० विद्यार्थी.

मिक्षापद (शिक्षापद)-न० प्रत,
नियम.

अति+कम-१ न० ओलाढीं, न
पाळणें.

मत (मुत)-वि० मेलेला-स्त्री-लें.

कुणप-पु० प्रेत, शव.

सिप्प (क्षिप्र)-अ० ताबडतोब.
लागलीच.

तीर-पु० काठ

थल (स्थल)-न० ठिकाण, जागा.

रिप (क्षिप्)-६ ग० टाकणें, पेंकणें.

एवमेव-अ० बाप्रमाणें, एव+एव=
एवमेव.

दुखील (दुशील)-वि० वाईट-
वर्तनाचा-ची-वें.

अशुचि (अशुचि)-अपवित्र, अशुद्ध.

अग्रहचारी-पु० व्यभिचारी.

सघ-पु० सघ.

स+वस-१ ग० सहवास करणें.

गद्गा-स्त्री० गगा.

यमुना-स्त्री० यमुना नदी.

आचिरवती-स्त्री० नदीचें नाव.

सरभू-स्त्री० नदीचें नांव.
 प+हा-३ ग० टाकर्णे, सोडर्णे,
 पजहाति.
 पुरिम-वि० पूर्वीचा-ची-चें.
 नाम-न० नाव.
 चत्तारो-चार. चतु शब्द पु० प्र. व. व.
 घण (वर्ण)-पु० वर्ण.
 राक्षिष (क्षत्रिय)-पु० क्षत्रिय.
 ब्राह्मण-पु० ब्राह्मण.
 वेस्स (वैश्य)-पु० वैश्य, बाणी.
 सुद्र (शूद्र)-पु० शूद्र.
 तयागत-पु० शुद्ध.
 पवेदित (प्रवेदित)-वि० मागि-
 तलेला-ही-ले.
 अगार-न० घर.
 प+थज-१ ग० सन्वास घेणें, पथ्य-
 जति.
 गोत्र (गोत्र)-न० गोत्र.
 समण (श्रमण)-पु० मिथु.
 सक्कपुत्तिय (शाक्यपुत्र)-पु०
 शाक्याचे अनुयायी.
 उदार-न० उद्गार. मुत्तपिटकावीळ
 खुदरुनियाच्या पक्षरा पुस्त-
 कार्पकी एका पुस्तकाचें नांव.
 यांत गौतमबुद्धाचे ठिकठिका-
 णचे महत्त्वपूर्ण उद्गार आहेत.
 बोधिसत्त (बोधिसत्त्व)-पु० भावीबुद्ध.
 बोधि-स्त्री० ज्ञान.
 सत्त (सत्त्व)-पु० प्राणि.

दीपइकर (दसवल)-पु० गौतम-
 बुद्धाच्या पूर्वी होऊन गेलेल्या
 बुद्धांपैकीं एका बुद्धाचें नांव.
 देवता-स्त्री० देवता.
 वचन-न० भाषण.
 अमुणि-मु-ऐकर्णे, ५ ग० मू. का.
 वृ. पु. ए. व.
 भिच्चोसोमताय - अ० बारबार,
 अधिक.
 सज्जात-वि० झालेला-ही-ले.
 उत्साह (उत्साह)-पु० उत्साह.
 अमोषवचना-पु० ज्याचें भाषण
 ग्यर्थ नाही असे.
 कथा-स्त्री० भाषण, गोष्ट.
 अज्झथत्त (अन्यथात्वम्)-विपरीत-
 पणा.
 आकास (आकाश)-पु० आकाश.
 पित्त (क्षित)-वि० फेंकलेला-ही-ले.
 लेहदु- (लेष्टु)-पु० टेकूळ.
 पतन-न० पडणें.
 जात-वि० जन्मलेला-ही-ले.
 मरण-न० मरण.
 अरुण-पु० अरुण.
 उग्यात- (उद्गत) वि० वर वेणें,
 उगवणें.
 सुरिय (सूर्य)-पु० सूर्य.
 उद्धान (उत्थान)-न० उगवणें,
 उठणें.

आसय (आश्रय)- पु० आश्रय,

टिकाण.

निक्खन्त-वि० निघणारा-री-रें.

सीहनादनदन-पु० सिंहगर्जना.

गरुगम्मा-स्त्री० गार्भिणी स्त्री.

इत्थि (स्त्री)-स्त्री० यार्ह.

भारमोचन-न० बालहत होणें.

धुव (ध्रुव)-वि० निश्चित.

अवस्सभावि (अवश्यभावि)- वि०

अवश्य होणारे.

अड्डा-अ० एरोएर, नफी, कदा-

चित्.

निदानकथा-स्त्री० पुस्तकाचें नाव.

अभय-वि० भय नसलेला स्त्री-लें.

अभये-भय नसलेल्या जागी, स, ए, व.

भयदास्सि (भयदर्शिन)-पु० भय

पाहणारा.

अभयदास्सि (अभयदर्शिन)-पु०

भय न पाहणारा.

मिच्छादिडि (मिश्यादिडि)-स्त्री०

रोटी इष्टि.

मराठीत भाषांतर करा:-

१. सचे वधू धम्म अकोहिम्म, धेनु च अदुहिम्म बिंदरो शुभनाय
कट्टानि अटिन्दिम्म, सुदो भत्त च गूर्प च अरचिम्म, ततो अग्दे अभु-
त्तिम्मह ।

२. अथेरुदिवस हिम्वन्तपदेमे एवमिं पाम्माणे गम्ब्या, पिपा, मुवा,
कुटा, पोआ, चषयाका, चातका, सतपत्ता, मोरा, वका, हसा, चटका,
गिउसा, मेना, अनिपतिमु विधिन्तायेमु च ।

समादान-न० धेणें.

सत्त [सत्त्व, (सप्त, सत्र)]-पु०

प्राणि.

दुग्गति (दुर्गति)-स्त्री० वाईट

स्थिति.

धम्मचारि (धर्मचारिन्)-पु०

धर्माप्रमाणें वागणारा.

मुचिण्ण-पु० आचरण केलेला.

आनिसस-पु० पायदा.

थेरगाथा-स्त्री० हल्लींच्या हरिजना-

प्रमाणें बौद्धकाळांत विपरीत

परिस्थितीमुळे आत्मोन्नति करून

घेण्यास असमर्थ अद्या लोकांनीं

आपण बौद्धसंप्रदांत वा शिरलीं

व सन्यास कां घेतला, त्याचें

प्रत्येकानें ' थेरगाथा ' या

ग्रंथात पद्यांमून वर्णन केले

आहे, तद्वत् ग्रंथांनींदि ' थेरी

गाथा ' नांवाच्या पुस्तकांत वर्णन

केंलें आहे.

३. मनुस्सेसु भूपो अत्थि तथा चतुष्पदेसु मच्छेसु च, अम्हाक पन, अन्तरे भूपो नाम नत्थि, अप्पतिस्सवासो नाम न वट्ठति ।

४. अथ राजट्ठाने वुत्तक उलूक अह पस्सामी'ति चट्ठको आह ।

५. कोसियस्स राजामिस्सैककाले एवस्स्य मुख इति, कुदस्स पन कीदिस भविस्सती'ति काको गाथ आह—

न मे रुच्चति भद वो उलूकस्सामिसेचन ।

अकुदस्स मुख पस्स कथ कुदो करिस्सति ॥ १२ ॥

६. ततो पट्ठाय काका च उलूका च अज्जमज्ज बेर वम्बिसु ।

७. सकुणा (दिजा) हस भूप करिस्सु'ति ।

८. अथ एतो गौतमो भिक्खू आमन्तेसि, अब्रवि च—सेय्यथाऽपि भिक्खवे ! महासमुदो वेल नातिवत्तति एवमेव मम सावका सिक्खत्तापद नातिक्कमन्ति ।

९. सेय्यथाऽपि भिक्खवे ! महासमुदो न मतेन कुणपेन सवत्तति, कुणप सिप्प येव तीर नयति, थले लिपनि, एवमेव दुस्सीलेन, असुचिना, अब्रसचारिना पुरिसेन सथो न सवत्तति ।

१०. सेय्यथाऽपि भिक्खवे ! गङ्गा, यमुना, अचिरवती, सरभू'ति महा-नदियो यदा समुद गच्छन्ति, पज्जहन्ति पुरिमानि नामानि, महासमुदो त्वेव सङ्ग गतानि ।

११. एवमेव एतो भिक्खवे चत्तारो वण्णा रत्तिथा, ब्राह्मणा, वेस्सा, सुद्ध, तयागतप्पवेदिते धम्मं अगारस्सा पब्बजन्ति, पुरिमानि नामानि गोत्तानि च जहन्ति । समणा सक्कयुत्तिथा त्वेव सङ्ग गच्छन्ती'ति ।

(वरील ८, ९, १०, ११ हीं वाक्ये उदान, उपोसयमुत्तातील आहेत.)

१२. योभिसत्तो दीपङ्करदसवलस्स च देवतान च वचन अमुणि, भिक्खो-सोमताय सङ्गातु'स्साहो चिन्तेसि, बुद्धा नाम अमोघवचना, नत्थि बुद्धान कयाय अज्जायत्त ।

१३. यथा हि आकासे रित्तस्स हेह्वुस्स पतन, जातस्स मरण, जरणे उग्गते सुखियस्सुद्धान, आसया निक्खन्तस्स सीहस्स सीहिनादनदन, गफा-म्माय इत्थिया भारमोचन च धुव अवस्सभावि ।

१४. एवमेव बुद्धान वचन नाम ध्रुव, अमोघ, अढा अह बुद्धो भवि-
स्सामीडति । (निदानकथा)

गाथा

अभये भयदस्सिनो भये चाभयदस्सिनो ।

मिच्छादिद्विसमादाना सत्ता गच्छन्ति दुग्गति ॥ १३ ॥

(धम्मपद ३१७)

धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं धम्मो सुचिण्णो सुरमावहति ॥

एसानिस्सो धम्मो सुचिण्णे न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी ॥ १४ ॥

(धेरगाथा ३०३)

शब्दार्थसंग्रह

शुद्धोदन-मुद्धोदन. पु०

महाभाषादेवी-महाभाषादेवी. स्त्री०

त्वम्-मुपिन. न०

ब्राह्मण-ब्राह्मण. पु०

सागणै-जा+चक्र. (आ+चक्ष).

२ ग०

गृणाले-अ-त्रविमु, आहसु. ब्रू.

घा, भू, तृ. पु. व. व.

महाराज-महाराज पु०

फाल्गुनी करणै-चिन्त. १० ग०

फाल्गुनी करु नका-मा चिन्तयित्थ.

देवी-देवी. स्त्री०

पोट-पुण्ड्र. स्त्री० उदर. न०

गर्म-गम्भ. पु०

राहिला आहै-पतिद्वहि.

मृलगा-पुत्त. पु०

होणै, असणै-हु, भू १ ग० होति,

भवति.

होईल-भविस्सति, हेस्सति.

सो-सो 'त' शब्द पु० प्र. ए. व.

जर-सचे. अ०

राहणै-अधि+वस. १ ग० राहील-

अज्जावसिस्सति.

सार्वभौम-चक्रवर्ती. पु०

राजा-भूप. पु०

घर-अगार. न०

बाहेर पडणै-नि+क्रम-१ ग०

निकलमति-बाहेर पडेल, निकलमि-

स्सति.

सन्ध्यास घेणै-प + वज, १ ग०

पव्वजति. सन्ध्यास घेईल-

पव्वजिस्सति.

बुद-बुद्ध. पु०

जेव्हां-यदा. ज०

गौतम-गोतम. पु०

सोळा वर्षांचा-सोळावर्षसंपदेसिक
पु०

शाला-अहोसि. हु. भू. का. वृ.
पु. ए. व.

तेव्हां-तदा, अ०

गौतमाकरिता-गौतमस्य, गौतमाय,
तीन-तयो ' ति ' शब्द पु. द्वि. व. व.

बाडा-पासाद. पु०

याधर्णे-रच, १० ग० रचयति-
रचेति.

ऋतुक्रम-उतुवार० पु० ऋतुक्रमार्णे-
उतुवारेन,

राहुएमाता-राहुएमाता, स्त्री०

सह-सद्धि, सह. अ०

राहणें-वि+हर-१ गण० राहृत असे
विहरति.

याप्रमाणें-एव, अ०

एके दिवशीं-एकदिवस.

मातेवाईक-मातरु, सालोहित पु०

अशी-एव, अ० एतादिसी. स्त्री०

चर्चा-कथा, स्त्री०

उत्पन्न होणें-उद+पत् १, ४. ग०

उत्पन्न झाली-उद्पादि.

सिद्धार्य-सिद्धस्य, पु०

क्रीडासक्त-क्रीडापसुत, पु०

दिंडणें-वि+चर, १ ग० विचरति०

थोडेमुढा-किंचिदपि, अ०

शिकणें-सिकत्, १ ग० सिकत्पति.

वाय-किं. अ०

नतर-अथ, ततो. अ०

बोलावणें-आ+व्हे. १ ग० अव्हे-
यति-अव्हेति.

बाळ-सात. पु०

मातेवाईक-सालोहित, पु०

कला-सिप्प, न०

नेहमीं-वि० निश्च.

क्रीडासक्त-क्रीडापसुत, पु० क्रीडासक्त

आजपासून-ततोपद्याय,

सातव्या दिवशीं-सप्तमे दिवसे.

दाताविणें-दत्स, १ ग०

दातावीन-दत्सिप्तमि,

माझी-'अम्ह' शब्द प, ए. व.

कला पाहण्याकरिता-सिप्पदत्सन्प.

निमन्त्रण करणें-नि+मन्त, १० ग०

निमन्त्रयति, निमन्त्रेति.

नोकर-मतक, किंकर, पु०

नेम मारणारा-वेधी, पु०

तेथें-तत्थ, अ०

जमविणें-स+नि+पत्, १ ग०

व-च, अ०

तेव्हापासून-ततोपद्याय, अ०

नगर-नगर, न०

थेष्ट-सेष्ट, उत्तम, पु०

पार्यांत भाषांतर करा:—

१. शुद्धोदनाने (सुद्धोदनो) महामायादेवीचे स्वप्न ब्राह्मणाना सांगितले. २. ब्राह्मण म्हणाले—महाराज, तुम्ही काळजी करू नका. देवीच्या पोटांत गर्भ राहिला आहे. तुम्हाला मुलगा होईल. ३. तुमचा तो मुलगा जर घरी (अंगार) राहील तर सार्वभौम राजा होईल, आणि जर घरातून बाहेर पडेल आणि सन्यास घेईल तर बुद्ध होईल (निदानकथा). ४. जेव्हा गौतम सोळा वर्षांचा झाला तेव्हा शुद्धोदनाने गोतमाकरिता तीन वाडे बांधले. गौतम ऋतुमानाने राहुलमातेसह वाढ्यातून (पासादेतून) राहत असे. ५. याप्रमाणे गौतम सपत्नीचा अनुभव घेत असताना (सम्पत्ति अनुभवते गोतमे) एके दिवशी नातेवाईकात अशी चर्चा झाली की, सिद्धार्थ कीडा करीतच दिसतो, थोटेसुद्धा शिकत नाही. ६. मुद्याच्या प्रसंग झाला असता गौतम काय करील ? ७. नंतर शुद्धोदनाने (सुद्धोदनो) गौतमाला बोलाविले आणि म्हणले की, बाळा, तुझे नातेवाईक 'सिद्धार्थ कला शिकत नाही आणि नेहमी कीडा करीत दिसतो' असे म्हणतात. ८. गौतम म्हणाला, महाराज, आजपासून सातव्या दिवशी मी नातेवाईकांना कला दाखवीन. ९. माझी कला पाहण्याकरिता नातेवाईकांना तुम्ही निमंत्रण करा. १०. शुद्धोदन नोकरीला म्हणाला, आजपासून सातव्या दिवशी गौतमाची कला पाहण्याकरिता नातेवाईकांना आमंत्रण द्या. ११. नंतर गौतमाने (गौतमो) नेम मारणाऱ्या लोकांना सेथे जमविले व नातेवाईकांना नेम मारणाऱ्याच्यापेक्षा उत्तम कला दाखविली. १२. तेव्हापासून नगरात नेम मारणाऱ्या लोकात गौतम थेट झाला.

प्रश्नसंग्रह ७

१. संकेतार्थाचा उपयोग सांगून त्याचे एक उदाहरण द्या.
२. सतमीचे उपयोग सांगा आणि सतिस्सामीचे एक उदाहरण द्या.
३. माहिती सांगा.—उदान, बोधिसत्त, योगाया.
४. रूपे ओळखा.—धेनुयो, धेनुय, वधुया, वधूमि.
५. संस्कृतांत रूपांतर करा—१ अस्या अस्ससाल पविस्सन्ति । २ समणा मय महाराज वम्मराजस्स सावका ।

अट्टमो पाठो

पूर्वतयारी:-मातु, धातु हे शब्द पाठ करणें.

अष्टम गण

कर (कृ)- करणें. करोति.

तन- ताणणें. तनोति.

१. या गणातील धातूना 'ओ' विकरण लागतें,

(टीप:- पळयावर लिहून समजून देणें.)

ग.	धातु	विकरण	वर्त. प्र. पु. ए. व प्रत्यय
८	कर	ओ	मि

कर-कर्+ओ=करो+मि=करोमि, करो+म=करोम

याप्रमाणें वर्तमानकाळाचीं रूपें बनवून बाकीच्या काळाचीं व अर्थाचीं रूपें बनवा.

वर्तमानकाल

परस्मैपद	(रालील सोडलेलीं रूपें भरा)	आत्मनेपद
ए. व.	व. व.	ए. व.
फरोमि	-म प्र. पु.	कुर्व्ये
-सि	करोथ द्वि. पु.	कुर्वसे
-ति	करोन्ति, कुर्वन्ति तृ. पु.	कुर्वते
		कुर्वन्ते

परस्मैपद	आज्ञार्थ	आत्मनेपद
करोमि	-म प्र. पु.	कुर्व्ये
कुरु, करोहि	करोथ द्वि. पु.	कुर्वस्व, कर्स्व
-तु, कुरुतु करोतु, कुर्वन्तु तृ. पु.	कुर्वतु	कुर्वन्तु

टीप:- वरील नियमांदात ज्या रूपाच्या रालीं रेव आहे तीं रूपें सवृ-
ताच्या रूपावहून आलीं आहेत. वसे:- करोमि (स. करोमि), करोति
पा. प्र. ६

(सं. करोपि), करोति (सं. करोति), कुम्भे (सं. कुर्वे), कुरुहे (सं. कुर्महे), कुरुसे (सं. कुरुपे), कुरुते (सं. कुरुते), कुरु (सं. कुरु), करोतु (सं. करोतु), कुम्भन्तु (सं. कुर्वन्तु), कुरुमु (सं. कुरुष्व), कुरुत (सं. कुरुताम्).

भूतकालाभ्यां दुसभ्या प्रकारचे प्रत्यय

ए. व.	ब. व.	
सिं	सिंह	प्र. पु.
सि	सित्थ	द्वि. पु.
सि	सिसु	तृ. पु.

भूतकालाभ्यां दुसभ्या प्रकारचीं उदाहरणे

हु-होणें, असणें, दा-देणें.

ए. व.	ब. व.	प्र. पु.	द्वि. पु.	तृ. पु.	अ. व.	ब. व.
अहोसि	अहोसिंह	अदासिं	अदासिंह			
अहोसि	अहोसित्थ	अदासि	अदासित्थ			
अहोसि, अहुका अहु	अहेसुं	अदासि, अदा	अदंसु			

कर-करणें.

परस्मैपद

आत्मनेपद

अ-करिं	अ-करिंह	प्र. पु.	अ-करिं	अ-करमहे
अ-करि	अ-करित्थ	द्वि. पु.	अ-करसे	अ-करवहे
अ-करि	अ-करिसु, अकरं	तृ. पु.	अ-करित्थ	अ-करं

परस्मैपद

आत्मनेपद

अकासि	अकासिंह	प्र. पु.	अकासिं	अकासमहे(सिमहे)
अकासि	अकासित्थ	द्वि. पु.	अकासे(सिसे)	अकासवहे(सिवहे)
अकासि	अकमु	तृ. पु.	अकासित्थ	अकामुं

विध्यर्थ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
ए. व.	घ. व.	ए. व.	व. व.
करेय्यामि	करेय्याम	प्र. पु. करेय्यं, कुब्धेय्यं, करे, कुब्धे	करेय्याम्हे कुब्धेय्याम्हे
करेय्यासि	करेय्याथ	द्वि. पु. करेयो, कुब्धेयो	करेय्यव्हो कुब्धेय्यव्हो
करे, फरेय्य	करेय्युं	तृ. पु. करेथ, कुब्धेथ	करेरं, कुब्धेर

भविष्यकाळ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
करिस्सामि	करिस्साम	प्र. पु. करिस्सं	करिस्सम्हे
-सि	-थ	द्वि. पु. करिस्से	करिस्सव्हे
करिस्सति	करिस्मन्ति	तृ. पु. करिस्सते	करिस्सन्ते

किंवा

काहामि	काहाम	प्र. पु.
काहसि	काहथ	द्वि. पु.
काहति, काहिति	काहन्ति, काहिन्ति	तृ. पु.

संकेतार्थ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
अ-करिस्सं	अ करिस्सम्हे	प्र. पु. अ-करिस्सं	अ-करिस्साम्हेसे
अ-करिस्स	अ-करिस्सथ	द्वि. पु. अ-करिस्से	अ-करिस्सव्हे
अ-करिस्स	अ-करिस्संस्सु	तृ. पु. अ-करिस्सथ	अ-करिस्संस्सु

टीपः—वरील क्रियापदांत ज्या रूपाच्या खालीं रेघ आहे तीं रूपां संस्कृत-
वरून आलीं आहेत. जेथें—करिस्सामि (स. करिष्यामि), करिस्साम
(स. करिष्यामः), करिस्ससि (सं. करिष्यसि), करिस्सथ (सं. करिष्यथ),
करिस्सते (स. करिष्यते).

तन-ताणणे

वर्तमानकाल		आशय		
तनोमि	तनोम	प्र. पु.	तनोमि	तनोम
	भूतकाल		विध्यर्थ	
अ-तनिं	अ-तनिम्ह	प्र. पु.	तनेय्यामि	तनेय्याम
	भविष्यकाल		सकेतार्थ	
तनिस्सामि	तनिस्साम	प्र. पु.	अ-तनिस्स	अ-तनिस्सम्ह

उपसर्गाचा उपयोग

उपसर्गः—१ (प्र), परा, अप, स (सप्), अनु, अव, नि (निस्), नि (निर), वि, आ, अभि, अति, सु, उद, अभि, पति, परि, उप ही अव्ययै धातूच्या मागे जोडली असता त्यांना 'उपसर्ग' असे म्हणतात.

१. धातूच्या मागे उपसर्ग जोडल्याने पुढील वेळा धातूचा मूळचा अर्थ बदलतो. जसे:-

मूळ धातूर्थ	उपसर्गांनी बदललेला अर्थ
नी (नय)-नेणे.	अप+नी-दूर नेणे.
सर (स्मृ)-आठवणे.	वि+सर-विसरणे. विस्सरति.
गम् (गच्छ)-जाणे.	आ+गम (गच्छ)-येणे. आगच्छति.
विस (विद्)-शिरणे.	उप+विस-वसणे. उपविसति.
तर-तरणे.	ओ+तर-उतरणे. ओतरति.

२. उपसर्गांमुळे अकर्मक धातू सकर्मक होतो. जसे:-

मूळ अकर्मक धातू	उपसर्गांमुळे सकर्मक झालेले धातू
रुद्-वादणे. रुदति, रोदति.	आ+रुद्-चढणे. आरुदति, आरोदति.
भू (भव)-होणे, असणे, मरति	अनु+भू-(भव)-अनुभव घेणे. अनुभवति.

३. धातूंना एकाच वेळी दोन किंवा तीन उपसर्ग लागतात, जसे:-
 उप+आ+विस=उपाविसति=वसतो. स+उप+आ+विस=समुपाविसति=वसतो.
 पति+आ+गच्छ=पचागच्छति=परव येतो.

उपसर्ग, त्याचे अर्थ व उदाहरणः—

उपसर्ग	अर्थ	उदाहरण
प (प्र)	प्रारम्भ	पवत्तति—मुरु होते.
परा	परत	परापतति—परत येतो,
अप	उपेपणा, दूषण, दूर	पराजयति—पराभव पावतो अपमासति—निंदा करतो. अपनयति दूर नेतो. अपचा- यति पूजितो. सवसति—एकत्र राहतो. अनुसरति—अनुसरतो. अनु- गच्छति—मागून जातो. ओतरति—साली उतरतो. निर्सीदति—साली रसतो. निर्गच्छति—बाहेर जातो विभजति—विभागतो विह- रति राहतो. आगच्छति—येतो. आहरति— आनयति—आणतो. अधिगच्छति—भिळवितो. अतिक्मति, अतिवतति— ओलाढतो. उतिष्ठति—उठतो. उत्पत्तति उडी मारतो, उत्तरति चढतो. अभियाति—हल्ला करतो. वटिपुच्छति—उलट विचारतो परिधावति भोंवतालीं घावतो पल्लिवेदेति भोवतीं गुदाळतो. उपसक्रमति—जवळ जातो.
स (सम्)	एकत्र	
अनु	मागून, प्रमाणे	
ओ (अव)	साली, तुच्छ	
नि (निस्)	साली	
नि (निर्)	बाहेर.	
वि	विरुद्ध, निराळेपणा, वाहुल्य	
आ	पर्यंत, भोवतीं.	
अधि	वर, अग्रभागी	
अति	पलीकडे, अधिक	
उद	वर, गाहेर	
अभि	कडे, विरुद्ध	
पति (पटि)	उलट, वेड	
परि (पलि, पळि)	भोवती	
उप	जवळ	

उत्पन्न (उत्पन्न)-वि० उत्पन्न होणे.
उदपादि-उत्पन्न झाला. उद+पत्.

१ ग० भू. का. तृ. पु. ए. व.
ओलोक-ओ+लोक (अव+लोक)

१ ग० पाहणे.

तिकिञ्छापेहि-परीधाकर व 'तिकि-
ञ्छ' धातूचे प्रयोजकाचे आशय
त्रि. पु. ए. व.

भोति-हे लिये.

वेज्ज (वैद्य)-पु० वैद्य.

आ+नी+नय-१ ग० आणणे.

धनव्यय-पु० द्रव्याचा खर्च.

यथा-अ० ज्या गतीने, ज्याप्रमाणे.

अमुरु-वि० अमृक, कोणी, एखादा.

मेसज्ज (मेसज)-न० औषध.

पुच्छ (प्रच्छ पृच्छ)-१ ग०

विचारणे.

क्कत्त (वृक्ष)-पु० झाड.

तच्चा (त्वर)-स्त्री० साल, कातडी.

आ+हर-१ ग० आणणे.

एक समय-एके वेळी.

गया-स्त्री० उत्तर हिंदुस्थानातील

एक शहर व हिंदूंचे व बाब्यांचे
प्रसिद्ध क्षेत्र.

वि+हर-१ ग० राहणे.

तेन ग्यो वन समयेन-त्या वेळी.

सम्बुल-वि० पुष्कळ.

जटिल-वि० जटायो.

शीत (शीत)-वि० थंड.

हेमन्तिक-पु० हेमन्तकृत, हिवाळा.

रत्ति (रात्रि)-स्त्री० रात्र.

हिमपातसमय-पु० वर्ष किंवा थंडा
पडण्याची वेळ.

उम्मुज्जन्ति, निमुज्जन्ति-स्नान कर-
तात, उद+मज्ज (उद+मज्ज)

६ ग० स्नान करणे, बुडी
मारणे, बाहेर पडणे.

ओसिञ्चन्ति-ओ+सिञ्च ६, ७ ग०
शिंपडणे, मार्जन करणे.

बुहन्ति-हवन करतात, हु-३ ग०
हवन करणे.

मुट्ठित्थं (शुच्यर्थम्)-अ० शुद्धिसाठीं.

अहसा-पाहिले. दिस-पाहणे-या
धातूंचे भू. का. तृ. पु. ए. व.

तो (खलु)-अ० खरोखर.

उदान-न० उद्गार.

उदानेवि-उद्गार काढिले. 'उदान'
शब्दावरून वनाविलेले नामधातूंचे

भू. का. तृ. पु. ए. व.

उदरु-न० पाणी.

शुचि (शुचि)-शुद्ध, पवित्र.

बहु-वि० पुष्कळ.

एत्थ-अ० येथे.

न्हा (स्ना)-२ ग० स्नान करणे.

जन-पु० लोक.

यमिह (यस्मिन्)-ज्याच्या ठिकाणी

'य' शब्द पु० सतमी ए. व

उभ (सत्य) - न० मरं.
धम्म (धर्म) - पु० धर्म, नीति.
साधु - वि० चायत्तं.
सुविहित - पु० सज्जन.
दस्सन (दर्शन) - न० दर्शन.
कक्का (काङ्क्षा) - स्त्री० सदाय,
शका,
छिञ्जति (छिद्यते) - नार्हति होतो.
'छिद्' - जे कर्मणिचें वर्तमान वृ.
३. ए. व.
बुद्धि - स्त्री० बुद्धि.
वद्द (वृध, वधे) - १ ग० वादणं.

वाल - पु० मूर्ख, लहान मुलगा.
पाण्डित - पु० ग्राहणा.
सत्त (सत्ताम) - मज्झनाचा. 'सत्त'
शब्द. प. ब. व.
समागम - पु० समत, भेट.
य (यत्) - जे.
नर - पु० मनुष्य.
कम्म (कर्म) - न० कर्म.
कत्थाण - न० कत्थाण.
यदि - ५० जर.
पाप - वि० पाप.
दायाद - पु० हिस्सा, भाग.

मराठीत भाषांतर करा -

१. भावयिष्य फिर अदिन्नपुण्यको नाम ब्राह्मणो अहोसि । २. अदिप्र-
पुण्यको कस्सचि दान न जदासि तस्मा लोका त 'अदिप्रपुण्यक'
इति जाइसु । ३. अदिप्रपुण्यकस एको पुत्तो अहोसि पियो मनापो च ।
४. पुनत्थ पिलम्भन वारेतुकामो अदिप्रपुण्यको चिन्तेसि-सचे पिल-
म्भनकरणाय सुवण्णहारस्स आचिविपस्सामि वेत्तन दातव्व भविस्सतीऽति ।
५. ततो अदिप्रपुण्यको सय एव सुवण्ण कोहेसि, मडानि कुण्डलानि च
अकासि, पुत्ताय अदासि । ६. मडकुण्डलधारणेन पुत्तस 'मडकुण्डलि'
इति नाम अहोसि । ७. मडकुण्डलिस्स सोळसवस्सफले पण्डुरोगो उद्दमादि,
माता मडकुण्डलि ओलोकेसि, अदिप्रपुण्य एवमाह-अम्भो ब्राह्मण, पुत्तस्स ते
पण्डुरोगो उप्पन्नो, तिक्किच्छापेहि न' ति । ८. अदिप्रपुण्यको अवाच-भोति
सचे वेज्ज जानेस्सामि, वेत्तन दातव्व भविस्सति, त्व मम धनच्छेद न
ओलोकेस्ससि । ९. ब्राह्मणी आह-किं करिस्ससि ब्राह्मणा ! ति ।
१०. अदिप्रपुण्यको आह-वधा मे धनच्छेदो न होति (हिंसति) तथा
करिस्सामी ' ति । ११. अथ अदिप्रपुण्यको वेज्जान सन्तिह अगच्छि
अमुकरोगस्य नाम तुम्हे किं भेषज्ज वरोया'ति पुच्छति, वेज्जा च

स्वगतवादिं अचिकसन्ति । १३. अदिक्कुन्नेको दस्सस्स तच्च आहरति,
 पुत्तस्स च भेसज्ज करोति । (घम्मपद अट्ठकथा, मट्ठकुण्डलिवत्थु)
 १४. एक समय गोतमो गयाय विहरति, तेन खो एन समयेन सम्-
 हुला जटिला सीतामु हेमन्तिकामु रत्तीमु हिमपातसमये गयाय उम्मुज्जन्ति,
 निमुज्जन्ति, उम्मुज्जनिमुज्जनऽपि करोन्ति, ओषिञ्चन्ति, अग्निऽपि
 जुहन्ति च सुदिथि । १५. अहसा खो गोतमो जटिलान उम्मुज्जनिमुज्जन,
 ततो उदान उदानेसि—

न उदकेन मुचि होति वद्दबोऽत्थ न्हायती अनो ।

यमिह सच्च च धम्मो च सो मुचि सो च ब्राह्मणो ॥ १५ ॥

(उदान, जटिलमुत्त)

साधु सुविहितान दस्सन कद्दसा छिज्जति बुद्धि वद्दति ।

यासऽपि करोति पण्डित तस्मा साधु सत्त समागमो ॥ १६ ॥ (येरगाथा ७५)

य करोति नरो काम कत्थाण यदि पापक ।

तत्त तस्सेव दायादो य य कम्म पकुन्वती' ति ॥ १७ ॥ (येरगाथा ११४)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा अ०

सुन्दरीकमारद्वाज-सुन्दरीकमारद्वाज

पु०

नावाचा-नाम,

ब्राह्मण-ब्राह्मण, पु०

महाराज-महाराज, पु० भन्ते,

दररोज-निबद्ध, देवसिक, मच्चह.

अ०

वाहुका-वाहुका, स्त्री०

नदी-नदी, स्त्री०

स्नान-स्नान, न०

काय-किं, अ०

मिळर्णे-नाम, १ ग० प+आप.

५ ग०

लोकमान्य-लोकसम्मत्, वि०

पापनाशार्थ-पापनाशार्थ, अ०

पापनाशाय, च, ए.

पुण्यासाठी-पुण्यार्थ, अ० पुज्याय,

च, ए.

स्नानसाठी-स्नानार्थ, अ० नहा-

नाय च ए.

रोगी-आवाधिक, वि०

उत्तम-उत्तम, वि.

औषध-औषध, भेसज्ज, न०

नेहमी-मदा, अ० निच्च, वि०

रोग-गद, रोग, आवाध, पु०	शुद्ध-सुद्ध, वि.
हिंसा-पाणातिपात, पु० हिंसा, स्त्री०	हे-भो, अग्नो, अ०
चोरी-अदिमादान, न०	जर-सवे, यदि, अ०
करणार-करोन्त, पु०	रोटिं बोल्णें-मुसावाद, पु०
पापी-वापी, पु०	असुच, न०
माणूस-मनुस्स, पु०	बोल्णें-वद १ म० वृ, २ ग०
गया-गया, स्त्री०	बोल्णार नाहीस-न बदेव्यासि,
मुन्दरीका-मुन्दरीका, स्त्री०	बुवेम्यासि,
गया-गया, स्त्री०	हिंसा-पाणातिपात, पु.
सरस्वती-सरस्वती, स्त्री०	करणें-कर, ८ ग०
बगैरे-इच्छादयो,	उबक-उदपान, पु०
पुण्यकारक-पुण्यकारिनी, स्त्री०	गया-गया, स्त्री०

पार्श्वीत भाषांतर कराः--

१. एकदा मुन्दरीक मारवाज नावाचा ब्राह्मण गौतमाला म्हणासा,
२. महाराज, तुम्ही दररोज बाहुका नदीवर स्नानाकरिता जाता का ?
३. गौतम म्हणाला-बाहुका नदीच्या स्नानाने काय मिळतें ? बाहुका नदी काय करील ? ४. मुन्दरीक-हे गौतमा, बाहुका नदी लोकमान्य आहे, पापनाशार्थ आणि पुण्यासाठीं लोक बाहुका नदीवर स्नानासाठीं जातात.
५. गौतम-असा पथ्य न समाळणारा रोषी रोग नाहीसा करणाकरिता, दररोज उत्तम औषध घेत राहिला (गण्देव्य) तरी तो रोगातून उठणार नाही तद्वा नेहमी हिंसा, चोरी, करणार पापी माणूस दररोज जरी बाहुका, गया, मुन्दरीका, गया, सरस्वती बगैरे पुण्यकारक नवागून स्नान करील तरी तो शुद्ध होणार नाही. ६. हे ब्राह्मणा, जर तू रोटिं बोल्णार नाहीस, दिवा करणार नाहीस, चोरी करणार नाहीस तर अयकेंमुखा तुम्ही गयाच होय.

प्रभसंग्रह ८

१. उपसर्गाचा उपयोग वागा.
२. रों ओळखा -मातुया, मातून, घीतरा, घीतरेभि.
३. भूवकाळ व दिव्यर्य याचा तृतीय पुष्प या - तव, कर, एम.

नवमो पाठो

पूर्वतयारी —रत्ति, जाति हे शब्द पाठ करणे.

नवमगण

की (की)—विकत घेणें, कीणाति, विकिणाति.

आ (शा)—जाणणें, जानाति.

मह (ग्रह्, ग्रह्)—घेणें, गण्हाति.

अस (अश्)—राणें, अस्माति.

मि—मोजणें, मिनाति.

द—तोडणें, गुडणें, कापणें, दुनाति.

पू—पवित्र करणें, पुनाति.

चि—गोळा करणें, चिनाति.

या गणातील धातूना ' ना ' हें विकरण लागतें.

धातु विकरण वर्तमानकाळ प्र. पु. ए. व. प्रत्यय

की णा मि

का+णा+मि= कीणामि, की+णा+म=कीणाम.

याप्रमाणें वर्तमानकाळाचीं रावीचीं ह्यें बनवा.

वर्तमानकाळ व आक्षार्थ

भूतकाळ

मा—जानामि जानाम प्र. पु. अ जाने (अज्जामि) अ-जानिद् (अज्जानिद्)

मह—गण्हामि गण्हाम प्र. पु. अ गण्हि (अग्गहि) अ-गणिद् (अग्गहि)

अस—अस्मामि अस्माम प्र. पु. आसि अग्निद्

मि—मिनामि मिसाम प्र. पु. अ-मिनि अ-मिनिद्

द—दुनामि दुनाम प्र. पु. अ-दुनि अ-दुनिद्

पू—पुनामि पुनाम प्र. पु. अ-पुनि अ-पुनिद्

की—कीणामि कीणाम प्र. पु. अ-कीणि अ-कीणिद्

नवमो पाठो

विध्यर्थ

भविष्यकाल

जा-जानेय्यामि जानेय्याम प्र. पु.

जानिस्सामि
(जस्सामि)

जानिस्साम
(जस्साम)

गह-गण्हेय्यामि गण्हेय्याम प्र. पु.

गण्हिस्सामि
(गहिस्सामि)

गण्हिस्सामाम
गहिस्स

अस-अस्नेय्यामि अस्नेय्याम प्र. पु.

अहिस्सामि

अरिनिस्साम

मि-मिनेय्यामि मिनेय्याम प्र. पु.

मिनिस्सामि

मिनिस्साम

लु-लुनेय्यामि लुनेय्याम प्र. पु.

लुनिस्सामि

लुनिस्साम

पू-पुनेय्यामि पुनेय्याम प्र. पु.

पुनिस्सामि

पुनिस्साम

कि-किणेय्यामि किणेय्याम प्र. पु.

किणिस्सामि

किणिस्साम

चि-चिनेय्यामि चिनेय्याम प्र. पु.

चिनिस्सामि

चिनिस्साम

जि-जिनेय्यामि जिनेय्याम प्र. पु.

जिनिस्सामि

जिनिस्साम

संकेतार्थ

अजानिस्स अजानिस्सग्ग प्र. पु.

अगण्हिस्स

अगणिस्सग्ग

अरिनिस्स अरिनिस्सग्ग प्र. पु.

अमिनिस्स

अमिनिस्सग्ग

अलुनिस्स अलुनिस्सग्ग प्र. पु.

अपुनिस्स

अपुनिस्सग्ग

अकिणिस्स अकिणिस्सग्ग प्र. पु.

अचिनिस्स

अचिनिस्सग्ग

टीपः—धरील क्रियापदाचा द्वितीय व तृतीय पुष्प चाल्वा.
इकारान्तो इत्थिलिङ्गो रत्ति (रात्रि) सहो ।

रत्ति

रत्ती, रत्तियो रत्तयो

पठमा

रत्ति

रत्ती, रत्तियो

द्वितीया

रत्तिया, रत्त्या, रत्था

रत्तीहि, रत्तीभि

तत्तिया

रत्तिया, रत्त्या, रत्था

रत्तीन

चतुर्थी

रत्तिया, रत्त्या, रत्था

रत्तीहि, रत्तीभि

पञ्चमी

रत्तिया, रत्त्या, रत्तियं }
रत्त्यं

रत्तीनं

छट्ठी

रत्तीसु

सप्तमी

रत्ति

रत्ती, रत्तियो, रत्तयो

आलपन

इकारन्तो इत्थिलिङ्गो जाति सदो ।

जाति	जाती, जातियो	पठमा
जाति	जाती, जातियो	दुतिया
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीहि, जातीभि	ततिया
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीनं	चतुथो
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीहि, जातीभि	पञ्चमी
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीनं	छट्ठी
जातिया, जातियं, जत्यं, जञ्चं	जातीसु	सप्तमी
जाति	जाती, जातियो, जत्यो, जञ्चो	आलपन

शब्दार्थसंग्रह

सावत्थि (भावस्ति)-स्त्री० नगरीचें नाव,	मञ्चरु-पु० पलग.
किर-अ० रसोरसर	नि+पद-४ ग० पडणें. निपज्जति.
एक-एक सर्वनाम.	सहायक-पु० मित्र.
सेट्ठि (भेडिन्)-पु० सेटजी.	कस्मा-का.
गेह-न० घर.	मुच-सोचति. १ ग० शोक करणें, दुःख करणें.
चत्ताळीस-स० चाळीस.	पवत्ति (प्रवृत्ति)-स्त्री० यातमी.
फोटि-स्त्री० फोटि.	आ+चकर-१ ग० सागणें, आच-कम्बति.
धन-न० द्रव्य.	आपण-पु० बाजार.
अगार-पु० कीलसा.	वि+क्किण-९ ग० विकणें.
एव-अ० असेंच, केवल.	आगतागत-वि० येणारे, जाणारे;
प+रुद-१ ग० रडणें. परोदति.	जाणारा-री-रें.
आहार-पु० आहार.	मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस.
पटि (पति)+रिप-१ ग० सोडणें, टाकणें.	एकच्च-अ० काहींजण-णी ण.
	वद-१ ग० बोलणें. वदति.

सेस (शेष)-वि० उरलेटे, बाकीचे.
 व.य (वस्त्र)-न० वस्त्र,
 तेल-न० तेल.
 मधु-न० मध,
 पाणित-उ० गूळ.
 स्थि-तृप्त,
 दुग्ध-न० दूध,
 लोण-न० मीठ,
 साक-पु० भाजी,
 अहक-न० भाजें.
 अविक्लिणन्त-पु० न विकृणाग,
 हिरन्त (हिरण्य)-न० सोने,
 पुच्छ (प्रच्छ, वृच्छ)-१ ग०
 विचारणें.
 कट्ट-३० कोटें.
 ए.य-अ० येयें.
 हाथ (हस्त)-पु० हात.
 निविलपन्ती-स्त्री, ठेवणारी. नि +
 'तिप'चें घटं, का, पा, स्त्री, प्र, ए, व.
 सचे-अ० अर.
 पुमारिका-स्त्री० पुमारी.
 पुत (पुत्र)-पु० मुलगा, पुत्र.
 आ+हर-१ ग० आणणें, आहरति.
 शयि (स्त्री)-स्त्री० नाई, स्त्री.
 वा-अ० किवा.
 पुत्रि (पुत्र्य)-पु० पुत्र्य.
 इतो (इतः)-अ० येथून.
 गत-क. भू. घा० वि० गेलेला-स्त्री-लें.
 अपि-अ० मुद्दां.

आदि (अरिष)-न० इहक.
 सघाट-पु० सागाडा.
 एख-सर्व० हा.
 महापथ-उ० मोठा रस्ता.
 सख्य (सर्व)-सर्वनाम. सर्व.
 दान-न० दान.
 धम्मदान-न० धर्मस्वी दान.
 रत्त-पु० रत्त.
 धम्मरत्त-पु० धर्मस्वी रत्त.
 धम्मरत्ती-स्त्री० धर्मस्वी प्रेम,
 तण्हकरय-(तृष्णासय) पु०
 अतृप्तीचा नाश.
 सख्यदुःख (सर्व दुःख)-न० सर्व
 दुःख.
 जन्ना-जातीनें, 'जाति' शब्द. तृ.
 ए. व.
 वस्त्र (वस्त्र)-पु० चाडाल,
 ब्राह्मण-पु० ब्राह्मण.
 कम्मुना-कर्मनें. 'कर्म' शब्द तृ.
 ए. व.
 दिवा-अ० दिवसा.
 तप-१ ग० प्रकाशणें, तापणें.
 आदिच्च (आदित्य)-पु० सूर्य.
 रत्ति-शब्द. रत्ति शब्दानें द्वि. ए. व.
 आ+भा-२ ग० प्रकाशणें.
 चान्दिमा-पु० चन्द्र.
 सनद्ध-वधार, सज्ज. 'सनद्ध-'
 (४ ग० चान्) चें कर्माणि मू.
 घा. वि०

प्राप्ति (क्षत्रिय) — पु० धनिय, जायी	विस्मृति — उगवते, येते. (वि + स्मृ)
(ध्यायिन्) — पु० ध्यान करणारा.	१ ग०
अहोरेत्त (अहोरात्रम्) — रात्रिदिवस.	उत्तान — पेरलेल्याचे.
तेज — न० तेज.	अस्नाति — स्नातो, अस १ ग०
गो — स्त्री० गाय, बैल.	स्वाणे,
उत्त (उत्त) — पेरलेले. 'वप' धातूचे	दूभ — १ ग० द्वेप करणं.
क. भू. धा. वि०	

मराठीत भाषांतर करा —

१. साक्षरिथय क्रिरेरुस्स सेडिस्स गेदे चत्ताळीस कोठिघन अगारा एव अहोसि । २. सेट्ठि परोदि, आहार पटिस्सिपि, मज्झकं निपग्गि । ३. सेडिस्स एको सहायको सेट्ठि आह — सम्म, कस्मा सोचसीऽति । ४. सेट्ठि सहायक त पमात्तिं आचिक्खि । ५. सहायको आह — सम्म, मा सोचि, अह एक उपाय जानामि, त करोहीऽति । ६. सेट्ठि — किं करोमि सम्माऽति । ७. सहायको — त्व आपणस्मिं अगारे विक्खिणाहि, आगतागतेनु मनुस्सेहु एकच्चे तुव एव वदिस्सन्ति — सेसज्जा वत्थ, तेल, मधु, पाणित सपि, विक्खिण्णन्ति त्व पन अगारे विन्निक्खणामि । ८. त्व ते मनुस्से वदेय्यासि, मम सन्तक अविक्खिण्णन्तो किं करिस्सामीऽति । ९. एकच्चे तुव एव वदेय्यु, सेसज्जा वत्थ, तेल, लोण, सार, थदक, विन्निक्खणन्ति त्व पन हिरज्जं विन्निक्खणामि । १०. त्व ते मनुस्से पुच्छेय्यासि कह हिरज्जऽति । ११. मनुस्सा एत्थ हिरज्ज जत्थीऽति वदेय्यु, ततो त्व हिरज्ज मम हत्थे निक्खिपय्या'ति मनुस्स वदेय्यासि । १२. ततो मनुस्सा तव हत्थे अगारे निक्खिपेय्यु, एव तव हत्थ अगारान हिरज्ज भविस्सति । १३. तव हत्थे अगारे निक्खिपन्ती सन्ने जुमारिका होति तव गेट् पुत्तस्स न आहर, सन्ने जुमारो होति कज्जन्य न आहरऽति ।

गाथा

नाभिजानामि इत्थी वा उरिस्सो वा हनो गतो ।

अपि च अट्ठिपयाटो गच्छतेस महापयेऽति ॥१८॥

सन्धदान धम्मदान जिनाति सन्ध रस धम्मरसो जिनाति ।

सन्ध रस धम्मरती जिनाति तण्हकरयो सन्धदुकर जिनाति ॥ १९ ॥

धम्मपद, ३५४ गाथा

न जच्चा वसलो होति न जच्चा होति ब्राह्मणो ।

कम्मुना वसलो होति कम्मुना होति ब्राह्मणो ॥ २० ॥

सुत्तनिपात, वसलमुत्त, गाथा २१.

दिवा तपति आदिच्चो रत्तिं आभाति चदिमा ।

रुनधो खत्तियो तपति स्थायी तपति ब्राह्मणो ।

अयं सम्ममहोरत्त बुद्धो तपति तेजसा ॥ २१ ॥

धम्मपद, ३८७ गाथा,

गाथो तस्स पजायन्ति रेतो बुत्त विस्सुति ।

इत्तान फल्लमस्साति यो मित्तान न दूमति ॥ २२ ॥

शब्दार्थसंग्रह

किसागोतमी-किसागोतमी, स्त्री०

वाई-इरिथि, स्त्री०

मुलगा-पुत्त, पु०

मरणे-मर, १, ६, ग० मरति.

मैला-कालमकासि, मरि, अमरि.

नातेवाईक-सालोहित, आतक. पु०

स्मशान-आळाइन, न०

नेत असता-नयन्ते सति, (सति सत.)

अडधळा करणे-रुख-रुख, ७ ग०

अडधळा केला-अरुग्धि.

आणि-च. अ०

गृहाली-आह.

औषधासार्ठी - भेसज्जत्थ, अ०

ओषधाय. च. ए. व.

नेणे-नी-नय १ ग० नेईन-नेस्सामि,

नधिस्सामि, नयेय्य.

पा प्र. ७

वाई-अम्म, ' अम्मा ' शब्दार्थे

स. ए. व.

जर-सचे, अ०

जिबव असता-जीवन्ते, (सति

सत्तमी)

वैद्य-वेज्ज, चिकित्सक. पु०

औषध-ओषध, न०

देणे-दा. ३ ग० ददाति, या-देय.

तपासणे-वीनमस १ ग० तपासले-

वीमसि.

सागणे-कय. १० ग० कययति.

मेला आहे-कालमकासि, मतो,

आता-इदानीं, अ०

देणारा-देन्त. पु०

भिळविणे-प+आप, ५ ग० लभ. १ ग०

उत्तर देणे-उत्तरयति. उत्तर दिले-

उत्तरवि, उत्तरेषि. उत्तर गन्ता-
कप्प वनविहेली नामघानूचीं रुं.

व-च. अ०

तेयून-ततो, अ०

माहेर पटणं-नि + क्कम. १ ग०

निसरामति,

नतर-अथ, ततो, अ०

एक-एक, एवं०

असे-एव, अ०

जोपध माहीत असलेला-भोगध-

जाननक. पु०

कोटें-बुद्धि, अ०

राहणें-वस १ ग० वसति. वि+हर.

१ ग० विहरति.

विचारणें-उच्छ १ ग० उच्छति.

गौतम (गोतम)-गोतम. पु०

असें-दति, एव. अ०

आहे-अस्ति.

तो-सो. 'त' शब्द प्र. ए. व.

बिहार-बिहार. पु०

असणें-अस २ ग० आसि.

असेल-शिया, अस्स. 'अस' धातूचें

विध्यर्थ तृ. पु. ए. व.

जो-सो. ज्याच्या-यस्स.

मुलगी-कज्जा. स्त्री०

तो-सो. त्याच्या-तस्स.

पालीत भाषांतर करा -

विमुट्ठमर-अच्छरमत्त. अच्छा-
ली. चिमूट.

मोहरी-सिद्धतरु. पु०

देणें-दा ३ ग० देखील-देद्व्यामि,

ददिमसि.

मोहव्यागाठी-सिद्धतरु, काथ, अ०

सुर्वगाव-गुध्यगाम. पु०

द्विदणें-चर, १ ग० चरति.

सुप्पाकार्ळी-साय. अ०

विचार करणें-चिन्त. १० ग०

चिन्तयति.

माहाच-ममेव. मम+एव.

समजून कप्प घेणें-सज्ज+कर. ८ ग०

जगणारे (जिघत्सु)-जीवत्त. वि०

अधिक (उत्कळ)-श्रु. पु०

याप्रमाणें-एवं. अ०

पुनशोक-पुत्तशोक. पु० पुत्तहु ए.

न०

कमी होणे-हा ४ ग० हावति.

टाकणें-सिप, ६ ग० सिपति. चज.

१ ग० चजति.

नमस्कार करणें-नम, वन्द १ ग०

नमति, वन्दति.

प्राणी-सत्त. पु०

मृत्यु-मत्तु. पु०

निश्चित-धुव. वि०

१. किसागोतमी नावाच्या (नाम) गार्दचा मुलगा मेल. २. मेलेल्या

(मत) मुलाला नातेवाईक ह्या शब्दांत नेत उरता किंवा मोतमीने त्यांना अडथळा केला, आणि म्हणाली की, मुलाला मी औपशम्यार्थी येणारुडे नेईन. ३. नातेवाईक म्हणाले—वाई, जर तुला मुलगा विवत असता तर आम्ही येणाला आणले असते. ४. किंवा मोतमीने (किंवा मोतमी) मुलाला येणारुडे (वेज्ज) नेले आणि येणाला म्हणाली की, माझा मुलाला (पुतण्ण) औपश या. ५. येथाने (वेज्जो) मुलाला ठरावले आणि किंवा मोतमीला असे सांगितले की, वाई, तुला मुलगा मेला आहे. आता औपशचा काय उपयोग ? ६. माझ्या मुलाला औपश देणारा माणूस मी मिळवीन अस किंवा मोतमीने येणाला उत्तर दिले व तेथून ती राहोर पडली. ७. नंतर एका साहण्या माणसाने (पण्डित) किंवा मोतमीला असे सांगितले की—वाई, मला औपश माहीत नाही (अह ओक्क न जानामि), परंतु औपश माहीत असलेला माणूस मी जाणवों. ८. मदाराज, औपश माहीत असलेल्या मनुष्याचे नाव काय ? तो कोठे राहतो ? ते किंवा मोतमीने साहण्या माणसाला विचारले. ९. औपश माहीत असलेल्या मनुष्याचे 'गौतम' असे नाव आहे, तो विदाराज असेल. १०. नंतर किंवा मोतमी गौतमाकडे गेली आणि " माझ्या मुलाला औपश या " असे म्हणाली. ११. ज्याच्या घरांत मुलगा किंवा मुलगी गेलेली नसतील (न मियु) त्याच्या घरातील चिमूटभर मोहण्या देतील तर मी तुला मुलगा औपश देईन. १२. किंवा मोतमी मोहण्यासाठी सर्व गांव दिटली परंतु ज्याच्या घरात मूळ गेलेली नाही असे घर तिला मिळाले नाही (न पावुमि). १३. संपाकाळी किंवा मोतमीने अशा विचार केला की, मी माझाच मुलगा मेला अर्धा (शिवे) समजून फक्त पेंतली. परंतु सर्व गावात जगाणाऱ्यांपैकी गेलेले अधिक आहेत. १४. याप्रमाणे किंवा मोतमी विचार करीत असताना (किंवा मोतमीचा चिन्तयमानाव) पुनः ओक कमी झाला. आणि तिने गेलेल्या मुलाला अरण्यांत टाकले. १५. नंतर किंवा मोतमीने गौतमाला नमस्कार केला आणि ती म्हणाली " मदाराज, मला मोहण्या मिळालेला नसतो. सर्व गावात विवत लोकांपैकी गेलेले जस्त आहेत. " गौतम म्हणाला, " नव्यांना मृत्यु निश्चित असतो, जमणे (जीवन) मात्र अनिश्चित असते " "

प्रश्नसंग्रह ९

१. विध्यर्थे व सकेतार्थे याचे तृतीय पुरुष-धाः— गह, अस, जा.
(दुसऱ्या गणातील अस, इ, या, धातूंचा सकेतार्थ होत नाही.)

२. रूपे ओळखाः— रतियो, जप्त्वा, रतिया, जातीमि, जिनाति,
सोचि, कदेय्यु, निपज्जि, चन्दिमा, तुव, दिवा.

३. सधि कराः—किर + एकस्स, सोचसि + इति, अत्थि + इति.

दसमो पाठो

पूर्वतयारीः—कम्म, मन हे शब्द पाठ करणे.

दशमगण

चुर-चोरणे, चोरयति, चोरेति.

कथ-सांगणे. कथयति, कथेति.

गण-मोजणे. गणति, गणेमि.

पीळ (पीड्)-दुखाविणे, पीडणे. पीळयति, पीळेति.

चिन्त-विचार करणे. चिन्तयति, चिन्तेति.

पूज-पूजा करणे. पूजयति, पूजेति.

वण्ण (वर्ण)-वर्णन करणे, स्तुति करणे. वण्णयति, वण्णेति.

पाल-रक्षण करणे, पोसणे. पालयति, पालेति.

मन्त (मन्त्)-बोलावणे. मन्तयति, मन्तेति.

कप्प (कल्प्)-संज्ञ करणे, करणे. कप्पयति, कप्पेति.

१. या गणातील धातूंना अय किंवा ए अशीं विकरणे लागून धातूंचे
अग येतें. (अग म्हणजे प्रत्यय जोडण्यापूर्वीची धातूंची स्थिति.).

धातु	विकरण	वर्तमान प्र. पु. ए. व. प्रत्यय
चुर	अय किंवा ए	मि

चोर-चोर+अय=चोरय+मि=चोरयामि. चोर+ए=चोरे+मि=चोरेमि.
याप्रमाणे चोरय किंवा चोरे असे ठेवून याकीचीं वर्तमानकाळाचीं प्र. पु.
बहुवचन व द्वितीय पुरुषाचीं रूपे बनवा. चोरय्+आन्ति=चोरयान्ति
चोरे+अन्ति=चोरेन्ति.

दसमो पाठो

वर्तमानकाळ	व	आज्ञार्थ	भूतकाळ
चुर-चोरयामि		चोरयाम प्र पु	अ-चोरयि अ चोरयिम्ह
किंवा चोरेमि		चोरेम प्र पु	चोरेसि चोरेसिम्ह
कथ-कथयामि		कथयाम प्र पु	अ-कथयि अ कथयिम्ह
किंवा कथेमि		कथेम प्र पु	कथेसि कथेसिम्ह
गण-गणयामि		गणयाम प्र पु	अ गणयि अ गणयिम्ह
किंवा गणेमि		गणेम प्र पु	गणेसि गणेसिम्ह
पीळ-पीळयामि		पीळयाम प्र पु	अ पीळयि अ पीळयिम्ह
किंवा पीळेमि		पीळेम प्र पु	पीळेसि पीळेसिम्ह
चि-त-चि-तयामि		चि-तयाम प्र पु	अ चि-तयि अ चि-तयिम्ह
किंवा चि-तेमि		चि-तेम प्र पु	चि-तेसि चि-तेसिम्ह
पूज-पूजयामि		पूजयाम प्र पु	अ पूजयि अ पूजयिम्ह
किंवा पूजेमि		पूजेम प्र पु	पूजेसि पूजेसिम्ह
वण्ण-वण्णयामि		वण्णयाम प्र पु	अ-वण्णयि अ वण्णयिम्ह
किंवा वण्णेमि		वण्णेम प्र पु	वण्णेसि वण्णेसिम्ह
पाल-पालयामि		पालयाम प्र पु	अ पालय अ पालयिम्ह
किंवा पालेमि		पालेम प्र पु	पालेसि पालेसिम्ह
म-त-म-तयामि		म-तयाम प्र पु	अ-म-तयि अ मन्तयिम्ह
किंवा म-तेमि		म-तेम प्र पु	मन्तेसि मन्तेसिम्ह
कप्प-कप्पयामि		कप्पयाम प्र पु	अ कप्पयि अ कप्पयिम्ह
किंवा कप्पेमि		कप्पेम प्र पु	कप्पेसि कप्पेसिम्ह

विध्यर्थ	प्र पु	भविष्यकाळ
चुर-चोरयेय्यामि	प्र पु	चोरयिस्सामि
किंवा चोरेय्यामि	अ-य्याम प्र पु	चोरेस्सामि -स्साम
कथ-कथयेय्यामि	प्र पु	कथयिस्सामि
किंवा कथेय्यामि	अ-य्याम प्र पु	कथेस्सामि -स्साम
गण-गणयेय्यामि	प्र पु	गणयिस्सामि
किंवा गणेय्यामि	अ-य्याम प्र पु	गणेस्सामि -स्साम

पीळ-पीळयेय्यामि	प्र. पु.	पीळयिस्सामि
किंवा पीळेय्यामि	-य्यामि प्र. पु.	पीळेस्सामि -स्सामि
चिन्त-चिन्तयेय्यामि	प्र. पु.	चिन्तयिस्सामि
किंवा चिन्तेय्यामि	-य्यामि प्र. पु.	चिन्तेस्सामि -स्सामि

संकेतार्थ प्रथमपुरुष

चुर-अ-चोरयिस्स	अ-चोरयिस्सम्ह	किंवा अ चोरेस्स	अ-चोरेस्सम्ह
कथ-अ-कथयिस्स	अ-कथयिस्सम्ह	किंवा अ-कथेस्स	अ-कथेस्सम्ह
गण-अ-गणयिस्स	अ-गणयिस्सम्ह	किंवा अ-गणेस्स	अ-गणेस्सम्ह
पीळ-अ-पीळयिस्स	अ-पीळयिस्सम्ह	किंवा अ पीळेस्स	अ-पीळेस्सम्ह
चिन्त-अ-चिन्तयिस्स	अ-चिन्तयिस्सम्ह	किंवा अ-चिन्तेस्स	अ-चिन्तेस्सम्ह
पूज-अ-पूजयिस्स	अ-पूजयिस्सम्ह	किंवा अ-पूजेस्स	अ-पूजेस्सम्ह
वण्ण-अ-वण्णयिस्स	अ-वण्णयिस्सम्ह	किंवा अ-वण्णेस्स	अ-वण्णेस्सम्ह
पाल-अ-पालयिस्स	अ-पालयिस्सम्ह	किंवा अ-पालेस्स	अ-पालेस्सम्ह
मन्त-अ-मन्तयिस्स	अ-मन्तयिस्सम्ह	किंवा अ-मन्तेस्स	अ-मन्तेस्सम्ह
कप्प-अ-कप्पयिस्स	अ-कप्पयिस्सम्ह	किंवा अ-कप्पेस्स	अ-कप्पेस्सम्ह

टीपा:-वरील धातूचीं पाळांचीं व अर्थार्थी द्वितीय-तृतीय पुरुषार्थी हें चालवा.

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो कम्म (कर्म) सहो ।

कम्मं	कम्मा, कम्मानि	पटमा
कम्मं	कम्मे, कम्मानि	दुतिया
कम्मेत, कम्मना, कम्मुना	कम्मेहि, कम्मेभि	ततिया
कम्मास्स, कम्मुनो	कम्मानं	चतुर्थी
कम्मा, कम्मग्गमा, कम्मग्गा	कम्हेहि, कम्मेभि	पञ्चमी
कम्मास्स, कम्मुनो	कम्मानं	छडी
कम्मे, कम्मस्सि, कम्मग्गि, } कम्मनि }	कम्मेसु	सप्तमी
कम्म	कम्मा, कम्मानि	आप्तानं

अकारन्तो नृपुंसकलिङ्गो मन (मनस्-मन, The mind) सहो ।

मन	मना, मनानि	पठमा
मने	मने, मनानि	दुतिया
मनसा, मनेन	मनेहि, मनोभि	ततिया
मनस्स, मनसो	मनानं	चतुर्थी
मनसा, मनस्सा, मनसाहा	मनेहि, मनेभि	पञ्चमी
मनस्स, मनसो	मनानं	छट्ठी
मने, मनस्मि, मनन्दि	मनेसु	सप्तमी
मन, मना	मनानि	आत्पन

एव, सिर (शिरस् The head), उर, तेज, रज, वय, पय (पयस्-
Milk), वस, तप, वच (वचस् Speech-भाषण), चेत (चेतस् Mind
मन), अय (अयन् लोण्ड, Iron), सर (सरस् Lake तळें), एतेस
सहान् रूपानि होन्ति ।

विशेषण

१. पालीत विशेषणाचे लिङ्ग, वचन व विभक्ति हीं विशेष्याचें लिङ्ग,
वचन व विभक्ति याप्रमाणें असतात.

उत्तरं — (पालीत वाक्यातील ज्या शब्दाच्या वर एकाचा आकडा आहे
तीं विशेषणें समजावीत आणि ज्या शब्दावर दोनाचा आकडा आहे तीं
विशेष्यें समजावीत.) १ मधुमेणिनो सिरिनो मोरस्स अदस्समेन च
लोका मसेन पलेन च काक् अपूजेसु । २ लोका पमकरो धम्मराजा पुडो वाव
न उपव्वज्जति ताव जंज्जे पुथू समणब्राह्मणे अपूजेसु । ३ अग्गस्स मधुरानि
मुवण्णवण्णानि पफांनि, पल्लानि होन्ति । ४ तळाके सेतानि, पीतानि,
स्तांनि, पदुमानि सन्ति । ५ पिमुनस्स मवुस्सस्स वाच यो पुरिसो दुणि-
स्मति सो नस्सिस्सति । ६ उय्याने वातेन मुक्खो रक्खतो पवितो, पुत्तमानि
पण्णानि पवितानि, मुक्खमायो सारमायो पविता ।

२. (१) वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषण, (२) भूतकाल-
वाचक धातुसाधित विशेषण. (३) भविष्यकालवाचक धातुसाधित विशेष-
ण. (४) कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण. (५) सहायविशेषण.
या विशेषणाची माहिती १४, १५, १६, १७, या धड्यातून
दिलेली आहे.

शब्दार्थसंग्रह

चोर-पु० चोर.	अदिष्टपुण्य (अदृष्टपूर्व)-वि० पूर्वी न पाहिलेलें.
सेट्ठि-पु० सेट्ठजी.	कृतपुण्य (कृत पूर्व)-वि० पूर्वी केलेलें.
घन-न० द्रव्य, घन.	अकृतपुण्य (अकृतपूर्व)-वि० पूर्वी न केलेलें.
राजपुरीस-पु० शिपाई.	रोम (क्षेम)-वि० हितकर.
कवि-पु० कवि.	समय-वि० भवकारक.
गुण-पु० गुण.	दूरे-अ० लांब, दूर.
मिलिन्द-पु० ग्रीक राजापैकी एका राजाचें नाव, (Minander)	सन्तिक-अ० जवळ.
मिर्नण्डर, हा वेद, पुराण, सहा दशनें वगैरेचे अध्ययन केलेला	गृहविध-वि० अनेक प्रकारचा- ची वें.
होता, याचा काल १. स. पूर्व १५० वर्ष.	छ-सहा.
भन्ते-महाराज.	जन-पु० लोक.
नागसेन-पु० एका मिश्रचें नाव.	वातिक-वि० वायु झालेला-लीलें.
लोक-पु० लोक.	पित्तिक-वि० पित्त झालेला-लीलें.
नरनारियो-स्त्री० स्त्री-पुरुष.	सेट्ठिक-वि० कफ झालेला-लीलें.
सुपिन (स्वप्न)-पु० स्वप्न.	देवतूपसहार-पु० देवता+उपसहार देविक सामर्थ्य.
दिस-पस्स-पाहणें, दिसणें १ ग०	समुदाचिण-वि० परताया गोष्टीचा
कल्याण-वि० शुभ, उत्पृष्ट.	सारता घ्यास, विचार करणारा-
अपि-अ० सुद्धा	री-रें.
पापक-वि० अशुभ, वाईट.	
दिष्टपुण्य (दृष्टपूर्व)-वि० पूर्वी पाहिलेलें.	

मुख्यनिमित्त (पूर्वनिमित्त)-न०
पूर्वाच्च कारण.

तन-अ० तेथें.

सच (सत्य)-न० खरें

अवसेस (अवशेष)-वि० बाकीचें,
उरलेलें.

मिष्टा (मिश्रा)-अ० खोटें, खोटे-
पणानें, कपटानें.

किं-काय.

मनुष्य (मनुष्य)-पु० माणूस.

चित्त-न० मन.

सय (स्वयम्)-अ० स्वतः, अतः
स्मृतीनें

निमित्त-न० कारण.

वि+चि-शोधणें, १ ग० गोळा
करणें.

अम्न (अन्व)-सर्व० दुसरा-री-रें.

कोचि-अ० कोणीहि.

आ+वच-१ ग० सांगणें.

आपाय-पु० केंद्र, भाग, टप्पा,
आटोका.

पथा-अ० ज्याप्रमाणें.

आदास (आदारी)-पु० आरठा.

इहिचि-अ० कोठेहि.

छाया-स्त्री० छाया.

आरोपेति-घालणें.

यतो (यत.स्)-अ० जेथून, जेथें,
ज्या अशी.

कुतो (कुतः)-अ० कोठून, कोठें,
कशावरून, कसें, कारण.

आ+गम-गच्छ-वेणें, १ ग०

मिलिन्दपण्ड (मिलिन्दप्रश्न) पु०

एका अध्यायें नांव वाला ग्रीसचा
राजा मिलिन्द यानें मिथु नाग-
सेन याला जे धार्मिक व सामा-
जिक प्रश्न विचारले त्या प्रश्ना-
न्वयाचा संग्रह आहे.

यस (यश)-न० यश, कीर्ति.

उन्नत-वि० आनदित, उत्कृष्ट.

अयम्(अयश) न० अवश, अपकीर्ति.

धोन्नत-वि० दुःखी.

एकद-वि० एकच.

तादिस- (तादृश) वि० तसा
तशी, तस.

समण (धर्मण) पु० मिथु.

मुग-न० मुरा.

दुकर- (दुःख)-न० दुःख.

पन-अ० पण, पण.

सम-वि० साररे, तुल्यप्रमाण.

निन्दा-स्त्री० निन्दा.

पससा (प्रशसा)-स्त्री० स्तुति.

अकम्प-वि० चलनचल न होणारा.

री-रें.

अयस-न० लोखंड.

अतिशोभनचारि-पु० पाषी.

सक (स्वक)-वि० स्वतःचे, आपले.

दारु-मुरा, वारुणी, स्त्री० मज्ज, न०	गुर-गो, स्त्री०
दागिना-पिल्लन्धन, भूसन, आभ-	शेत-शेत, न०
रण, न०	घर-घर, न०
कपडे-वत्थ, न०	विकर्णे-वि-किण १, ग० विक्रिणाति.
धान्य-घञ्ज, न	व-व, अ०

पार्लीत भाषांतर कनाः—

१. दारु पिणारा मनुष्य बेहोप होतो. चालतांना पावलोंपावलीं अडखळतो, नागडा होतो, वायकोला, मुलांना, नातेवाईकांना शिव्या देतो, मारतो, गटारांत पडतो, खड्ड्यांत पडतो, खोखं नये तें थोळतो, खाऊ नये, तें खातो, २. ज्याप्रमाणें बेवारशी पांळ खाण्याकरिता चोहोंकडे हिंडतो व लोकाना त्रास देतो त्याप्रमाणें दारु पिणारा मनुष्य चोहोंकडे हिंडतो व लोकाना त्रास देतो. ३. गाणान्या माणसाचें गायन ऐकतो व गाऊ लागतो, रडणान्या मुलाचें रडणें ऐकतो व रडू लागतो (रोदति), हसणान्या माणसाचें हसणें ऐकतो व हसू लागतो (हसति). ४. मी सार्वभौम राजा आहे, माझ्यासारखा कुलीन, मुदर, विद्वान, दाता, कला जाणणारा, शूर, असा मनुष्य पृथ्वीवर हल्लीं नाहीं असें बोलतो, ५. दारु पिणारा, दारुसाठीं दागिने, कपडे, धान्य, गुरें, शेत, घर विकतो व दाह पितो त्यामुळे त्याची वायको, मुलें भुक्ते मरतात.

प्रश्नसंग्रह १०

१. तृतीया व सप्तमी याः—अय, मन, वच, रज.
२. रूपे ओळखाः—कम्मुना, सरसा, यस्सस्स, पालेसि, कथेय्याथ.
६. माहिती याः—मिलिन्दप्रश्न.
४. अग म्हणजे काय ?

एकादशमो पाठो

पूर्वतयारीः—अविस्, धनु, न हे शब्द पाठ करणें.

अव्यय

ज्याला लिंग, वचन, विभक्ति लागत नाहीं त्यास अव्यय असें म्हणतात.

प्रभार्थक अव्यये

कथ-कम्.

किमु-काय

ननु-सरेच, नव्हे काय, निश्चय.

कच्चि-काय,

तु-सरेच, नव्हे काय.

किं-काय.

वर्जनार्थक अव्यये

विना-शिवाय, वाचून.

अन्तरं-शिवाय, वाचून.

रिते-शिवाय, वाचून

वितर्कबोधक

अहो-सबोधन, सशय, रोद.

किमु-काय, कतलें.

उदाहु-रिंवा.

किमुत-किंवा.

कालवाचक अव्यये

अधुना, इदानी, एतदहि—आता.

यदा-जेव्हा.

तदा-तेव्हा.

अज्ज-आज.

मुघे (श्वः)-उद्यां.

परमुघे (परश्वः)-परबां.

दिग्यो (ह्यः)-काल (आजच्या

पूर्वीचा दिवस).

साय-संध्याकाळ.

पातो (प्रातः)-सकाळ.

दिवा-दिवस.

पयो-पादटे.

संबोधनार्थक अव्यये

मन्ते-महाराज (श्रेष्ठ व्यक्तीसाठी).

अम्हो-रे, अरे.

जे-नोकर, मोलकरीण, याना हांक

मारण्यासाठी.

आजुसो-धमणाला - हाक मारण्या-

साठी.

भो-अरे.

उपमावाचक

यथा-उपाप्रमाणे, जसे, जितकें.

तथा-त्याप्रमाणे, तसे. तितकें.

एव-असे, याप्रमाणे.

सेय्यथा-त्याप्रमाणे.

यथरिब-उपाप्रमाणे.

तथरिब-त्याप्रमाणे.

हेत्यर्थक अव्यये

यतो-उपाअर्था, कारण.

ततो-त्याअर्था

निस्साय-मुळें.

सधाय-उद्देशून.

निषेधार्थक अव्यये

न-नाही.

नो-नाही.

नोचे-नाहीतर.

मा-नको, नाही.

अल्-पुरे.

धनुना	धनूहि, धनूभि	ततिया
धनुस्स, धनुनो	धनून्	चतुर्थी
धनुना, धनुस्मा, धनुम्हा	धनूहि, धनूभि	पञ्चमी
धनुस्स, धनुनो	धनून्	छट्ठी
धनुस्मि, धनुम्हि	धनून्	सप्तमी
धनु	धनू, धनूनि	आल्पन
एष चक्षुः, आयुः, दारुः, मधुः, मस्तुः, जस्तुः, यधुः, जरुः, इच्छादयो		
उकारन्ता नपुसकलिङ्गा ।		

पुट्टिङ्गो त (तद्) सरो ।

सो	ते, ने	पठमा
त, न,	ते, ने	द्वितीया
तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि	ततिया
तस्स, नस्स	तेस, तेसान, नेस, नेसान	चतुर्थी
तस्मा, तम्हा, नस्मा, नम्हा	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि	पञ्चमी
तस्स, नस्स	तेस, तेसान, नेस, नेसान	छट्ठी
तस्मि, तम्हि, नस्मि, नम्हि	तेसु, नेसु	सप्तमी

आल्पन नत्थि ।

इत्थिलिङ्गो त (तद्) मरो ।

सा	ता, ताये	पठमा
त, न	ता, ताये, ना, नाये	द्वितीया
ताय, नाय	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि	ततिया
ताय, नाय	तास, तासान	
तस्सा, नस्सा	नास, नासान	चतुर्थी
तस्साय, तिरस्साय		
ताय, नाय	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि	पञ्चमी
ताय, नाय,	तास, नासान	
तस्सा, तिरस्सा	नास, नासान	छट्ठी
तस्साय, तिरस्साय		

तायं, नायं तस्सं,
नस्सं, तिस्सं

तासु, नासु

सत्तमी

नपुंसकलिङ्गी त (तद्) सदो

तं, नं
तं, नं

ते, ते, तानि, नानि
ते. ने, तानि, नानि

पठमा
द्वितीया

वाकीचीं रूपे पुलिङ्गाप्रमाणे होतात.

शब्दार्थसंग्रह

सत्त (सत्त्व)- पु० न० प्राणी.

मर-मरणे, ६ ग०

सव्व (सर्व)-सर्वनाम, सर्व.

काले-योग्य कालीं. स. ए. व.

उदाहु- अ० किंवा.

अकाले-अवेळीं. स. ए. व.

मरण-न० मरण.

दिद्वपुब्बा (दृष्टपूर्वाः)-वि० पूर्वा

पाहिलेले.

पन-अ० पण, परत.

अग्गस्स (आग्रतुल्य)-पु०

आग्याचे शाब्द.

जम्भुरुक्ख (जम्भुतुल्य)-पु० जाम-

ळाचे शाब्द.

पतन्त-पडणारा-री-रें. ' पत '

धान्ये वर्तमानकालवाचक धातु-

साधित विशेषण.

आम-वि० कण्या-नी-चें.

पक्क (पक्क)-वि० पिकलेला-ली-लें.

आम-अ० होय.

अवसेस (अवशेष)-वि० शिथिलक

राहिलेला-ली-लें.

कानिचि (कानिचित्)-अ० काही.

किमिविड (क्विमिविड)-वि०

किड्यानीं टोंचलेली.

लकुटहत-वि० काठीनें किंवा

सोऱ्यानें-शोडपलेला-ली-लें.

वात-पु० वारा

अन्तोपूतिरु-वि० आत दुर्गंधी

असलेला-ली-लें.

जरावेगदत-वि० श्वातारपणामुळें

जमरड झालेला-ली-लें.

कम्मपटियान्ह-कमांचें सामर्थ्य,

जोर.

गतिपटियान्ह-गतिसामर्थ्य, जोर.

किरियपटियान्ह-क्रियेचें सामर्थ्य,

जोर.

मातुक्खिगत (मातृकाक्षिगत)-

वि० आईच्या पोटांतल्या-ली-लें.

विजातपर- न० वाळेतपणानी

गोली, घर.

मासिक-वि० मदिन्याचा-ची-चं.
 पे० पेठ्याल-पूर्वप्रमाणे वर्गरे.
 पालिवाच्यात एकादा विषय निर-
 निराख्या उदाहरणांनी समजून
 देताना दराविक मजकूर चारवार
 येतो तेव्हा त्या मजकुराची पुनराकृति
 टाळण्यासाठी 'पे० पेठ्याल' याचा
 उपयोग केलेला दिसतो.
 वसुसतिरु (वर्षातकरु)-वि० शमर
 वर्षाचा-ची-चं.
 विजमान (विग्रमान)- वि० अस-
 नारा-री-रे.
 विजजानेऽपि उत्तारि आयुर्भि-
 आयुष्य असतानामुढा.
 कतम-सर्वनाम, पुष्कळातून कोणता.
 जिगच्छा-स्त्री० भूक.
 पिपासा-स्त्री० तहान.
 अहि-पु० साप.
 दह (दष्ट)-वि० चावलेला-ही-ले.
 विस (विप)-न० विप.
 अग्नि (अग्नि)-पु० अग्नि, विस्तव.
 उदक-न० पाणी.
 सत्ति-(शक्ति) स्त्री० शस्त्र, तलवार.
 मराठीत भाषांतर कराः—

मीयति (म्रियते)-मरतो. 'मर'
 धातूचे कर्मणिचे वर्तमानकाळचे
 वृ. पु. प्र. व.
 वात-पु० शरीरातील वायु.
 पित्त-न० पित्त.
 सेष्ट (स्नेह्यन्)-पु० कर.
 सन्निपात-पु० दात, पित्त-कफ
 याचा प्रसार मिवा क्षय.
 उतु-पु० ऋतु, हंगाम, वसंतादि ऋतु.
 विसर्गोपक्रमकर्म-न० विरुद्ध गोष्टी
 वर्ण, आत्मघातक कर्म वर्ण.
 कत (कृत्)-कंठेला-ली-ले. 'कर'चे
 क. भू. धा.
 अस्तस्यकर्म (अस्तस्यकर्म)-न०
 वारंढ नमं-इत्य.
 विराक-पु० परिग्राम.
 पुत्रे-पूर्वा, पूर्ववर्ती.
 पर-वि० दुसरा.
 मागेति-मागवितो. 'मग'धातूचे प्रयो-
 ङ्गाचे वर्तमानकाळ वृ. पु. प्र. व.
 दह-पु० तरुण.
 मज्जिन (मज्जम)-मध्य दगाचा-
 ची-चं.

मन्ते नागसेन, ये ते सन्ना मरन्ति, मध्ये ते काळे येव मरन्ति, उदाहृ
 अकाळेऽपि मरन्तीति । नागसेनो-आयि महाराज काळेऽपि मरण,
 अस्थि अकाळेऽपि मरणऽति । मित्रिन्द्रो-के ते मन्ते नागसेन काळे
 मरन्ति, के अकाळे मरन्तीति । नागसेनो-दिहृष्या पन महाराज तथा
 अम्वरुक्त्तस्मा वा जम्बुक्त्तस्मा वा अज्जस्मा वा पन पल्लवत्तस्मा

फलानि पतन्तानि जामानि च पक्वानि चा'ति । मिलिन्दो-आम
यन्ते'ति । नागसेनो-यानि तानि महाराज फलानि स्वस्ततो पतन्ति सन्धानि
तानि काले येव पतन्ति उदाहु अकालेऽपी'ति । मिलिन्दो-यन्ते नागसेन,
यानि तानि फलानि परिपक्वानि पतन्ति, सन्धानि तानि काले
पतन्ति, यानि पन तानि अवसेसानि फलानि तेषु कानिचि क्रिमिदिवानि
पतन्ति, कानिचि लकुटहतानि पतन्ति कानिचि वातेन पतन्ति,
कानिचि अतोपूतिकानि हुत्वा पतन्ति, सन्धानि तानि अकाले पतन्ती'ति ।
एयमेव सो महाराज, ये ते जरावेगहता मरन्ति ते येव काले मरन्ति,
अवसेसा केचि कम्मपटिवाब्धा मरन्ति, केचि गतिपतिवाब्धा, केचि त्रिरिय-
पतिवाब्धा मरन्तीति । मिलिन्दो-मन्ते नागसेन, ये ते कम्मपतिवाब्धा
मरन्ति, येऽपि ते गतिपतिवाब्धा मरन्ति, येऽपि ते किरियपतिवाब्धा मरन्ति,
येऽपि ते जरावेगपतिवाब्धा मरन्ति सन्धे ते काले येव मरन्ति, योऽपि
मातुमुच्छिद्यतो मरति सो तस्स कालो, काले येव सो मरति, योऽपि
विजातपरे मरति, सो तस्स कालो, सोऽपि काले येव मरति, योऽपि
मासिको मरति-पै० योऽपि वस्ससतिको मरति, सो तस्स कालो, काले येव
सो मरति, तेन हि मन्ते नागसेन, अकाले मरण नाम न होति । ये केचि
मरन्ति सन्धे ते काले येव मरन्ति । इमे महाराज, विवज्जमानेऽपि उत्तारि
जायुस्मि अकाले मरन्ति । नागसेनो-कतमे । नागसेनो, आह ।

गाथा

जिघच्छाय विपासाय अहिना-ददो विसेन च ।

अग्नि-उदक-सर्पाहि-अकाले तय मीयति ॥ २७ ॥

वात-पित्त-सङ्गेहेन-सन्निपातेन-उत्तुहि च ।

विस्मोपयमकम्मेहि अकाले तय मीयति ॥ २८ ॥

केचि महाराज सता पुन्ने कतेन तेन तेन अकुसलकम्मविपायेन मरन्ति ।
त यथा-यो पुन्ने परे जिघच्छाय मारति सो इध जिघच्छाय येव मरति
दहरोऽपि मग्निमोऽपि । (मिलिन्दपट्ट, मण्डकपट्ट ८ वया.)

अर्थार्थसंग्रह

एकदा-अ० एकदा.

मास-मास न०

गाणास-सादन्त, सादमान, पु०

सिह-सीह, मिगिन्द पु०

पसा-गल, पु०

हाइक-अदि, न०

आटकणै-लग्ग, १ ग० लग्गति,

आटकलै-लग्गि, भू, का, तृ, पु.

ए व,

मुजणै-उद+धमा, १० ग० उदु-

मायति,

मुजला-उदुमायि, 'उद+धमा'

१० ग, (उद+धमा,)

धातूंच भू, का, तृ, पु, ए, व,

वेदना-वेदना, स्त्री०

होक लागणै-वत्त, १ ग० वत्तति,

नतर-अथ, अ०

राण्याकरितां-रादिनु, भक्तर-

नथ, अ०

हिंङ्गारा-चरन्त, चरमान, पु०

एक-एक, स०

पक्षी-सङ्गण, पु०

तेथें-तत्थ, अ०

येणै-आ + गम गच्छ, १ ग०

आगच्छति, आला-आगच्छि, भू,

का, तृ, पु, ए, व,

आणि-च, अ०

मृगणै-मू, २ ग० मृवीति,

मित्रा-सम्म,

वाहेर काटणै-नी + हर, १ ग०

परतु-यन, अ०

भीति-भीति, स्त्री० भय, न०

तोंड-मुत्त, तुण्ड, न०

घजणै-वि + सह, १ ग० विसहति,

कदाचित्-कदाचि, अ०

राणै-राद, १ ग० रादति,

जीवदान-जीवित, न०

नतर-अथ, अ०

प्या रीतिनै-यथा, अ०

मिटणै-अपि+धा-३, १ ग० पितृहति,

अशा रीतिनै-एव, तथा, अ०

वरचा जगडा-उत्तरोष्ठ, पु०

राट्चा जगडा-अधरोष्ठ, पु०

काटर्फी-दण्डक पु० रुड, न०

मिरणै-प+विस, १ ग० पविसति,

शिरला-पाविसि, 'प+विस' धातूंचे

भू, का, तृ, पु, ए, व,

वाहेर-गदि, अ०

अशा प्रकारें-एव, अ०

थरें होणै-नीरोग, वि०

एके दिवशीं-एकदिवस,

रानटी रेडा-वनमहिस, पु०

तेव्हा-तदा, अ०

पक्षी-सङ्गण, दिज, पु०

तेथें-तत्थ, अ०

मृगराज-मित्रराज, मिगिन्द, पु०

नमस्कार असो-नमो अस्तु,

थोडें-किंचि, अ०

मास-मस, न०

देणै-दा, ३ ग० ददाति, देति,

नेहमीं-निश्च, वि० सदा, अ०

मास राणारा-मसप्रवत्तक, पु०

रक्त पिणारा-रुद्धितयानक. पु०

पूर्वी-अतीते.

जिवत-जीवमान. पु०

मुटणें-मुच मुञ्च. ७ ग०

हैंच-एत.

आथर्य-अच्छरिय. न०

कृतशता-कृतश्रुता. स्त्री०

पार्लंति भाषांतर करा.—

नाहीं-न. अ० नाथि.

असा-एतादिस. पु०

सेवा-सेवा. स्त्री०

निरर्थक-निरत्य. वि०

कृतज्ञ-अकतञ्ज. पु०

माणुस-मानुस, मनुस्स. पु०

सगत धरणें-मज्ज. १ ग० भजति.

१. एकदा मास खाणाऱ्या अशा सिंहाच्या घशात हाडूक अडकलें, घसा मुजला, वेदना होऊ लागल्या. २. नंतर खाण्याकरिता हिंडणारा एक पक्षी तेथें आला आणि सिंहाला म्हणाला कीं-मित्रा, तुझें काय दुरतें ? ३. सिंह-माझ्या घशात हाडूक अडकलें, त्यामुळें घसा मुजला आहे. ४. पक्षी-मित्रा, मी तुझें घशातील हाडूक बाहेर काढीन; परंतु भीतीमुळें तुझ्या तोंडात शिरण्यास भजत नाही, कदाचित् तू मला राशील. ५. सिंह-मित्रा, तू भिऊ नकोस, तुला मी खाणार नाहीं. मला (मे, मझ) तू जीवदान दे. ६. नंतर पक्ष्यानें सिंह ज्या रीतीनें आपले तोंड मिटणार नाहीं अशा रीतीनें सिंहाच्या वरच्या जख्यात व खालच्या जबड्यात काटकी उभी टेबली व तोंडात शिरला. हाडूक बाहेर काढलें आणि बाहेर आला. ७. अद्या प्रकारें सिंह दरा झाला. एके दिवशीं सिंह रानटी रेडा खात होता, तेंव्हा पक्षी तेथें आला आणि सिंहाला म्हणाला कीं-हे मृगराज, तुला नमस्कार असो. मला थोडेंसं मास देतोस काय ? ८. सिंह-नेहमीं मास खाणाऱ्या, रक्त पिणाऱ्या माझ्या तोंडातून पूर्वी तू जिवत मुटलास हैंच आथर्य. ९. पक्षी-ज्याच्या ठिकाणीं (यस्मिं) कृतज्ञता नाहीं अशाची सेवा करणें निरर्थक होय. १०. कृतज्ञ माणसाशीं सगत धरूं नका.

प्रश्नसंग्रह ११

१. अव्ययाचे प्रकार सांगा आणि प्रभार्यक व निषेधार्थक या दोन अव्ययाचा वाक्यात उपयोग करा.

२. ह्रस्व ओळखाः—तेन, तेहि. धेनुनो.

३. द्वितीया व सप्तमी ह्याः—दधि, मधु, वात.

४. पालीत रूपांतर करा :-

(१) श्रीडाङ्गणे बालाः श्रीडन्ति । (२) एतादृशः परानमः त्यादृशस्य वीरस्य शोभते ।

वारसमो पाठो

पूर्वतयारीः—य, भगवन्त, भवन्त हे शब्द पाठ करणे.

कर्मणि प्रयोग

१. धातूच्या मूळ रूपापुढे 'य' लावून पुढे आत्मनेपदी (किंवा परस्मै-पदी) प्रत्यय जोडल्याने कर्मणि रूप तयार होतें. (भावकामेसुयो । क, व्या.)

जसे:- नम-नम्+य=नाय भाषानियम ८० प्रमाणें नम्+ते=नम्मते किंवा नम्मति, नमीयते, हन-हन्+य=हन्म, भाषानियम ७० प्रमाणें हन्+ते=हन्मते, उपदिश+य=उपदिश्य भाषानियम ८० प्रमाणें उप-दिश+ते=उपदिशते.

२. कर्मणि प्रयोगात तृतीयात कर्ता (कर्त्यांची तृतीया), प्रथमान्त कर्म (कर्मांची प्रथमा) आणि कर्माच्या वचनाप्रमाणे क्रियापदाचे पुरुष-वचन असतें.

टीप—पालीत निरनिराळ्या काळाचा व अर्थाचा कर्मणि प्रयोग क्वचित् आढळतो.

वर्तमानकाल

कर्तारिः— पुत्तो बुद्ध नमति ।

कर्मणिः— पुत्तेन बुद्धो नम्मते ।

कर्तारिः— आचरियो म उपदिशति ।

कर्मणिः— आचरियेन अह उपदिशते ।

कर्तारिः— एल्लको ब्रह्मचारि हन्ति ।

कर्मणिः— एल्लकेन ब्रह्मचारी हज्जते ।

भूतकाल

पुत्तो बुद्ध अ-नमि ।

पुत्तेन बुद्धो अ-नम्मिथ ।

आचरियो म उपादिसि ।

आचरियेन अह उपादिसि ।

एल्लको ब्रह्मचारि अ-हन्ति ।

एल्लकेन ब्रह्मचारी अहज्जिय ।

आक्षार्य

कर्तरि.— त्व पुञ्ज लभादि ।

कर्मणि:— त्वया पुञ्ज लभत ।

विध्यर्थे

त्व पुञ्ज लभेध्यासि ।

त्वया पुञ्ज लभेध ।

द्विकर्मरूपातु

३. तुह, याच, पच, दण्ड, रुध, पुच्छ, चि, झु, सास, मय, मुस, या
धातूचा कर्मणिप्रयोग गौण कर्माची प्रथमा घातून करावा. १, २ हीं वाक्यें
याचीं उदाहरणें आहेत. नी, हर, कस (कप्), वह, ह्य चार धातूचा
कर्मणिप्रयोग मुख्य कर्माची प्रथमा घातून करावा. ३ रें वाक्य याचें
उदाहरण आहे.

कर्तरि १:—आचरियो माणवक पण्हं पुच्छति । कर्मणि १:—आचरियेन
माणवको पण्हं पुच्छियते । कर्तरि.—२ दळिदो भूप धन याचति । कर्मणि
२:—दळिदेन भूपो धन याच्यते (याचियते) । कर्तरि ३:— माता पुत्त घर
भयति । कर्मणि ३ — मातरा पुत्तो घर नीयते ।

पुलिङ्गो य (यद्) सद्दो ।

यो	ये	पठमा
यं	ये	दुतिथा
येन	येहि, येभि	ततिथा
यस्स	येसं, येसानं	चतुत्थी
यस्मा, यम्हा	येहि, येभि	पञ्चमी
यस्स	येसं, येसानं	छद्दी
यस्मि, यम्हि	येसु	सप्तमी

आलपन नत्थि

इत्थिलिङ्गो य (यद्) सद्दो ।

या	या, यायो	पठमा
यं	या, यायो	दुतिथा
याय	याहि, याभि	ततिथा
याय, यस्सा	यास, यासानं	चतुत्थी

याय	याहि, याभि	पञ्चमी
याय, यस्सा	यास, यासान	छद्दी
याय, यस्स	यामु	सप्तमी
नपुसकलिङ्गो य (यद्) सद्दो ।		
य	ये, यानि	षष्ठमा
य	ये, यानि	द्वितीया
येन	येहि, येभि	तृतीया
यस्स	येस, येसान	चतुर्थी
यस्मा, यम्हा	येहि, येभि	पञ्चमी
यस्स	येस, येसान	छद्दी
यस्मि, यम्हि	येसु	सप्तमी

अकारन्तो पुल्लिङ्गो भगवन्त (भगवन्) सद्दो ।		
भगवन्तो, भगवा	भगवन्ता, भगवन्तो	षष्ठमा
भगवन्त, भगव	भगवन्ते	द्वितीया
भगवन्तेन, भगवता	भगवन्तेहि, भगवन्तेभि	तृतीया
भगवन्तस्स, भगवतो	भगवन्तान, भगवत	चतुर्थी
भगवन्ता, भगवन्तस्मा	भगवन्तेहि, भगवन्तेभि	पञ्चमी
भगवन्तम्हा, भगवता		
भगवन्तस्स, भगवतो	भगवन्तान, भगवत	छद्दी
भगवन्ते, भगवन्तस्मि	भगवन्तेसु	सप्तमी
भगवन्तम्हि, भगवति		
भगवन्त, भगवन्ता	भगवन्ता, भगवन्तो	जाडान
भगवा, भगव		

अकारन्तो पुल्लिङ्गो भवन्त (भवन्) सद्दो ।		
भव, भवन्तो	भवन्ता, भवन्तो, भोन्तो	८८

भवन्तं, भोतं	भवन्ते, भोन्ते	दुतिया
भवन्तेन, <u>भवता</u> भोता	भवन्तेहि, भवन्तेभि	ततिया
भवन्तस्स, भवतो	भवन्तानं, भवतं	चतुर्थी
भवन्ता, भवन्तस्मा, } भवन्तम्हा, भवता }	भवन्तेहि, भवन्तेमि	पञ्चमी
भवन्तस्स, <u>भवतो</u>	भवन्तानं, <u>भवतं</u>	छद्दी
भवन्तौ, भवन्तस्मिं } भवन्तम्हि, <u>भवति</u> }	भवन्तेसु	सत्तमी
भवन्त, भवन्ता } <u>भवं</u> , भवा, }	भवन्ता, भवन्तो	आत्पन

शब्दार्थसंग्रह

अस्सलायन (आश्वलायन)-पु०
आश्वलायन नावाचा एक मनुष्य.
माणव-पु० विद्यार्थी.
ब्राह्मण-पु० ब्राह्मण.
गोतम (गौतम)-पु० गौतमशुद्ध.
एव-अ० थाप्रमाणे, असे.
सेट्ठ (धेठ्ठ)-वि० थेट, उत्तम.
वण्ण (वर्ण)-पु० जात.
हीन-वि० हीन दर्जाचा-चोचें.
अज्ज (अन्य)-वि० दुसरा-गी-रें.
मुक्ख (शुद्ध)-वि० शुद्ध. निर्दोष.
क्ख (वृण्ण)-वि० काळा, हीन-
दर्जाचा, अशुद्ध.

सुध (शुध्) -४ ग० शुद्ध होणे,
सुज्ञति.
नो-अ० नाही.
अब्राह्मण-पु० ब्राह्मणजातिव्यति-
रिक्त दुसऱ्या जातीचे लोक,
क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, वगैरे.
ब्रह्म-पु० ब्रह्मदेव.
ओरस्स (औरस्स)-वि० स्वाभाविक,
सर्वणं स्त्रीपाखून झालेला-स्त्री-लें.
मुत्ततो-मुत्तात्तून. 'मुत्त' शब्दाला
पंचमीच्या अर्थी 'तो' प्रत्यय
लागून बनलेलें अव्यय.
जात-झालेला-स्त्री-लें. 'जन'चें
कर्मणि भू. धा. विशेषण.

ब्रह्मज-वि० ब्रह्मदेवापासून झालेला-
ली-ले.

ब्रह्मनिष्पत्त-वि० ब्रह्मदेवाने निर्माण
केलेला-ली-ले.

ब्रह्मदायाद-वि० ब्रह्मदेवाच्या-ची-चें
नातेवाईक, ब्रह्मज.

इध-अ० येथें.

भव-आपण. 'भवन्त' शब्द प्र. ए. व

किं-अ० काय.

दिस्तुन्ते (दृश्यन्ते)—दिसतात.

'दिस'चें आत्मनेपदी वर्तमान.

तू. तू. य. व.

सो-अ०

पन-अ० पण, परंतु.

ब्राह्मणि-स्त्री० ब्राह्मणाची बायलो.

उतुनि-स्त्री० विटालशी.

गग्भिनि (गग्भिणी)-स्त्री० गगोदर.

विजायमाना-स्त्री० याळतीण.

पायमाना-स्त्री० पाजणारी.

योनिज-वि० योनीतून जन्मलेला-

ली-ले.

समान-वि० सारग्या-सी-ने.

मन-६ ग० मानणें, मन्त्रति.

मुत (भुत)-ऐकलेला-ली-ले.

यान-तुर्कस्तान.

कम्बोज-पु. एका देशाचें नांव.

पच्यन्तिम-वि० सरदह.

जनपद-पु० देश.

द्वे-दोन.

अय्य (आर्य)-पु० आर्य.

दास-पु० गुलाम.

हुत्वा-होऊन. 'हु'चे त्वान्त अव्यय.

गत्तिय (क्षत्रिय)-पु० क्षत्रिय.

वेत्स (वैश्य)-पु० वैश्य.

मुद्र (शूद्र)-पु० शूद्र.

पाणातिपाति (पातिनी)-वि० हिंसा

करणारा-सी-रें.

अदिघ्रादायि (दायिनी)-वि० चोरी

करणारा-सी-र.

मुसावादि (वादिनी) (मृपावादिन)-

वि० सोटे बोलणारा-सी-रें.

पिमुनवाच-वि० चहाडसार.

फरसवाच-वि० कठोर वाणी अस-

लेला-ली-ले.

मिच्छादिष्टि (मिच्छादृष्टि)-वि.

सोटी दृष्टि असलेला-ली-ले.

परमरणा-मरणानंतर.

दुग्धाति (दुर्गति)-स्त्री० धाईट

स्थिति.

निरय-पु० नरक.

उद+पठ-१ ग० उत्पन्न होणें.

उपपज्जति.

एथ-अ० येथें.

बल-अ० सामर्थ्य.

अस्मास-पु० आश्वास, प्रमाण. (धीर

देणें, श्वास घेणें.)

पटिविस्त-थारणे, परावृत्त होणे.

‘पटि+वि+रम’ धातूचें क. भू

धा. वि.

सभा (स्वर्ग)-पु० स्वर्ग.

लोक-पु. लोक.

चत्तारो-चार ‘चतु’ शब्दाचें पु० प्र.

थ. व

प+हु-१ ग० समर्थ होणे. पडोति.

सोस्थि (स्वस्ति)-अ. कल्याण.

सिनानि-स्त्री० शिककाई.

आदाय-घेऊन. ‘आ+दा’ धातूचें

त्वान्त अव्यय.

नदी-स्त्री० नदी.

गन्त्वा-जाऊन ‘गम-गच्छ’ धातूचें

त्वान्त अव्यय.

रजोजह-धाण, मळ.

पवाहेतु-धुण्यास, स्वच्छ करण्यास.

‘प+वह’ धातूचें प्रयोजनाचें

तुमन्त अ०

मग्निमनिराय —मुत्तपिटकातील

एका ग्रथाचें नाव. यात १०२

मूर्ते आहेत. भगवान गौतममुदानें

जातिभेद, आत्मानात्मवाद, चित्त-

शुद्धि, वगैरे विषयांवर केलेली

महत्त्वपूर्ण चर्चा या ग्रथांत आहे.

जात-जन्मलेला-स्त्री-स. ‘जन’

धातूचें कर्मणि भू. धा. वि.

नन्द-१ ग० आनंद होणे.

भव-पु० भरभराट.

दार, दारा.-पु० स्त्री० पत्नी, गायको.
सम्पुच्छ-मिळून.

सा (श्वन्)-पु० कुत्रा.

वार-१० ग० दूर करणे, निवारण
करणे.

सूकर (शूकर)-पु० डुकर

असन्त-पु० नीच, दुष्ट.

किर (किल) अ० परोपस.

जम्म (जात्म)-पु० नीच, दुष्ट.

तात-पु० थारा.

भासरे-गृहणत असत. ‘भासन्ते’बद्दल

काव्यात उपयोग ‘भास’ धातूच

आत्मनेपदी भूतकाळ तृ. पु.

ए. व.

रक्तास-(राक्षस) पु० राक्षस.

उत्तरुष (उत्तरुष)-न० मुलाचें

निमित्त.

हा-३ ग० टाकणे, जहाति.

वयोगत-वि० ग्रातारा-री-रें.

अस्स (अश्च)-पु० घोडा.

जिण्ण (जीर्ण)-वि. जीर्ण, टाकाऊ.

निम्भोग(निर्भोग) वि० निरुपयोगी.

गादन-न० खाण, खाद्य.

अप+नी-१ ग० दूर करणे.

घेर-पु. वृद्ध.

परागार-न. दुसऱ्याचें घर.

पर+अगाग.

भिक्षर (भिक्ष)-१ ग० भिक्षा

मागणे, भिक्षावृत्ति.

दण्ड-पु. काठी, सोटा.

किर (किल)-अ० एरोत्तर.

सेय्य (श्रेयः)-वि० चागले.

अनस्सव-वि० आन्नाधारक नसलेला
ली ले.

चण्ड-वि० भयकर.

अरि-अ० सुद्धा.

गोण-उ० चैल.

कुक्कुर-पु० कुक्कुर.

अन्वकार-पु० अन्वार.

पुरो-अ० पुढें.

गमीर-खोल, गहन.

गाघ-(गाह) वि० मुरझित जागा,
बुडी मारणें.

आनुभाव-पु० सामर्थ्य.

एस्सिन्वा-पट्टन. 'एस्स' धातूचें

त्वान्त अ०

मराठींत भाषांतर कराः—

अस्सलायनो माणवो भगवन्तं एतद्वोच-भो गोतम, ब्राह्मणा एव
आहसु-ब्राह्मणाऽव सेहो वण्णो हीनो अज्जो वण्णो, ब्राह्मणाऽव सुस्सो
वण्णो अज्जो कण्हो वण्णो, ब्राह्मणाऽव सुवसन्ति नो अब्राह्मणा, ब्राह्मणाऽव
ब्रह्मणो पुत्ता ओरसा, सुत्ततो जाता, ब्रह्मजा ब्रह्मनिम्भिता ब्रह्मदायादाऽति ।
इअ भवं गोतमो किं मज्जति ? । दिस्सन्ते खो पन, अस्सलायन, ब्राह्मणान
ब्राह्मणियो उतुनियोऽपि गम्भिनियोऽपि विजायमानाऽपि पायमानाऽपि,
ते ब्राह्मणा, योनिजाऽव समाना एव आहसु ब्राह्मणाऽव सेहो वण्णो
हीनो अज्जो वण्णोऽति । त किं मज्जसि, अस्सलायन ? सुत ते-योन-
कम्भोजेगु अज्जेमु च पच्चन्तिमेसु जनपदेसु देऽव वण्णा अज्जे च दासो
च, अज्जे हुत्वा दासो होति, दासो हुत्वा अज्जे होति ।

त किं मज्जसि, अस्सलायन ? एत्थियो च वेस्सो च मुत्ते च एवो पाणा-
तिपातिनो, अदिब्रदायिनो, मुसावादिनो, पिमुनवाचा, परसवाचिनो,
मिच्छादिदिनो, कायस्स भेदा परमरणा दुग्गतिं निरय उप्पज्जेय्यु नो ब्राह्मणा ?

अस्सलायनो-नोहिद, भो गोतम, चत्तारो वण्णा पाणातिपातिनो,
अदिब्रदायिनो, मिच्छाचारिनो, मुसावादिनो, पिमुनवाचा, परसवाचा,
मिच्छादिदिनो, कायस्स भेदा परमरणा दुग्गतिं निरय उप्पज्जेय्युऽति ।

गोतमो-एत्थ, अस्सलायन ब्राह्मणान किं वलं, को अस्सासो, यदेथ
ब्राह्मणा एवमाहसु ब्राह्मणाऽव सेहो वण्णो अज्जो वण्णो हीनोऽति । त किं

मञ्जसि, अस्सलायन ? ब्राह्मणोऽव नु खो पाणातिपाता, अदिनादाना, पिमुनावाचा फस्सावाचा पटिविरता कायस्स भेदा परमरणा मुगतिं सम्मा लोक उपपज्जेय्य नो खत्तियो नो वेस्सो नो मुद्दोऽति ? ।

अस्सलायनो— नो हिऽद भो गोतम, चत्तारो बण्णा पाणातिपाता, अदिनादाना, मिच्छाचारा, मुसावादा, पिमुनावाचा, फस्सावाचा पटिविरता कायस्स भेदा पर मरणा मुगतिं सम्मा लोक उपपज्जेय्युऽति ।

(अस्सलायनमुत्त ९३ मञ्जिमनिकाय, मज्झिमपण्णामक ।)

गोतमो—त कि मञ्जसि, अस्सलायन ? ब्राह्मणोऽव नु खो पद्दोति सौत्थि सिनानि आदाय नदिं गन्त्वा रज्जोवद्द पवाहेतु, नो खत्तियो भो वेस्सो नो मुद्दो ?

अस्सलायनो—नो हिऽद भो गोतम, चत्तारो बण्णा पद्दोन्ति सौत्थि सिनानि आदाय नदिं गन्त्वा रज्जोवद्द पवाहेतुऽति ।

गाथा

येहि जातेहि नन्दिस्स येस च भवमिच्छसिं ।
 ते मं दोरेहि सम्पुच्छ साऽव वारेन्ति सूकर ॥ २९ ॥
 असत्ता किर म जम्मा ' तात ताता ' ति भासरे ।
 खरससा पुत्तरूपेन ते जहति बभोगत ॥ ३० ॥
 अस्सोऽव जिण्णो निम्भोगो सादना अपनीयति ।
 वालकान पिता थेरो परागारेसु भिक्खति ॥ ३१ ॥
 दण्डोऽव किर मे सेय्यो ॥ च पुत्ता अनस्सवा ॥
 चण्डऽपि गोण वारेति जयो चण्डऽपि कुक्कुर ॥ ३२ ॥
 अन्धकारे दुरो होति गभीरे गाघमेधति ॥
 दण्डस्स आनुभावेन खलित्वा पतितिद्वति ॥ ३३ ॥
 (धम्मपद अट्ठक्या, परिजिण्णब्राह्मणपुत्तवत्थु)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा. अ०
 उन्हाळा-निदाघ. पु०
 एक-एक, स.
 सरोवर-सर, न०
 पाणी-पानीय, उदक, जल. न.
 आटले-मन्द अहोसि.
 पुष्कळ-गुह. वि०
 मासा-मच्छ. पु०
 असणें, होणें-हु, अस. २ ग०
 साप्याकरिता-सादित्तु. 'साद'
 धातूचें तुमन्त अ०
 काठ-तीर-तीर. पु०
 ध्यानस्थ-ज्ञायन्त. पु.
 बसणें-नि+सद-सीद. १ ग०
 बसला होता-निसीदि.
 येथें-एस्थ. अ.
 कशाकरिता-विमथे. अ०
 असे-इति. अ०
 विचारणें-पुच्छ. १ ग. पुच्छति.
 हल्लीं-इदानी, दानि अ०
 पालीत भाषांतर कराः—

उन्हाळा-निदाघ पु०
 कडक-महन्त. पु०
 काय-किं. अ०
 करणें-कर. ८ ग० करतील-
 करेय्यु, करिस्मन्ति.
 अशी-इति. अ०
 काळजी करणें-चिन्त. १० ग०
 चिन्तयति, चिन्तेति.
 जर-सचे, यदि. अ०
 एकेक-एकेक. वि०
 मोठे-महन्त. वि०
 सोडणें-वि + सज १ ग०
 विस्मयति.
 युगारभाषासून-पठमरूपिकतो, पच-
 म्यर्थी अ०
 कोठे तरी-कुद्दिचि अ०
 नेणें-नी नम १ ग. नयति-नेति.
 साणें-साद. १ ग०
 म्हणून-तस्मा.

१. एकदा उन्हाळ्यांत एका सरोवरातील पाणी आटलें. त्यात पुष्कळ मासे होते. २. एक बगळा माशाना साप्याकरिता सरोवराच्या काठी ध्यानस्थ बसला होता. ३. “हे बगळ्या, तूं येथें कशाकरिता बसला आहेस ?” असें माशांनीं (मच्छा) बगळ्याला विचारलें. ४. हल्लीं सरोवरांतील पाणी कमी झालें आहे, उन्हाळा तर कडक आहे, तेव्हां मासे काय करतील अशी तुमची मी काळजी करीत आहे. ५.

“आता आम्ही काय करवें (किं करेम) ? ” असें माशानीं बगळ्याला विचारलें. ६. “ जर तुम्ही माझ्या सागण्याप्रमाणें वागाल (मग्न वचन करेयाथ) तर मी तुमच्यापैकीं एकेकाला मोठ्या सरोवरात सोडीन ” असें बगळा म्हणाला. ७. “ हे बगळ्या, युगाच्या आरंभापामून माशाची काळजी करणारा बगळा झाला नाहीं. ८. तू आमच्यापैकीं एकेकाला कोठेंतरी नेशील आणि खाशील म्हणून आम्ही तुझ्याबरोबर येणार नाहीं.”

प्रश्नसंग्रह १२

१. कर्मणि प्रयोगाची व्याख्या सांग व कर्मणि प्रयोगाचें एक उदाहरण द्या.

२. ऋपे ओळखाः—याय, यायो, ये, भगवत, भवत.

३. माहिती द्याः—मज्झिमनिकाय.

४. पालींत रूपांतर कराः—

पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगत धनम् ।

कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ॥१॥

नरस्याभरण रूप रूपस्याभरण गुणः ।

गुणस्याभरण ज्ञान ज्ञानस्याभरण क्षमा ॥२॥

तेरममो पाठो

पूर्वतयारीः—क, राज हे शब्द पाठ करणें.

भावे प्रयोग

(अ) जेव्हा अकर्मक धातूचा प्रयोग बदलावयाचा असेल तेव्हा भावे प्रयोगच करावा. भावेप्रयोगात कर्ता तृतीया विभक्तीचा असतो व क्रियापद नेहमीं तृतीयपुरुषी एकवचनीच असतें. अशा प्रकाराच्या वाक्य रचनेस भावेप्रयोग म्हणतात.

(भाव म्हणजे धातूनें दर्शविलेल्या क्रियेचा बोध.)

कर्तृभिः—नरोयच्छति । न्व तिष्ठसि ।

भावेः—नरेन गम्यते । त्वया दीयते ।

(आ) ' कर्मणि विध्यर्थक धातुमाधित्वाच्चे तद्ध्व, रूप वाक्यात् योजून पुदीलप्रमाणे प्रयोग करतात, जसे —बोधिसत्ता धन दिश्व आह—
आचरियेन मम वचन अकृत्वा धन वस्त्रापित भविस्सति, मन्वेहि धिनास
पसेहि भवित्तद्ध्व ' ति । २. बोधिसत्तो पन इमस्स पासाणास्स हेहा उदकेन
भवित्तद्ध्व ' ति ओतरित्वा पासाणे जहासि । (वणुपथजातन)

संधिनियम

सधि-याख्याः—एकापुढे एक येणारे जवळ जवळचे वर्ण एकरु
होण्याच्या प्रकारास सधि जसे म्हणतात.

टीप —शब्दाचें अग व प्रत्यय, धातु व उपसर्ग यांचा आणि समासा-
तील शब्दाचा सधि नित्य होतो, परंतु वाक्यातील शब्दाचा सधि करणे
किंवा न करणें हें इच्छेवर असतें.

पार्लित क, क, ल, ऐ, औ, झ, प, हे वर्ण व विसर्ग नसल्यामुळे
त्याच्यामधीचें होणारे सधि कमी झाले.

भ्वरसंधि

१. ' अ ' पासून ' ऊ ' पर्यंत कोणत्याहि स्वरापुढें सजातीय स्वर
आला असता त्या दोहोंमध्यल त्याचाच दीर्घस्वर होतो जसे -न+अहोसि=
नाहोसि, च+अभि=चापि, फल+असन=फलसन, सम्मन्ति+इध=सम्मन्तीध
यानि+इध=यानीध, गुरु+उपदेस=गुरुपदेस, मधु+उदक=मधूदक, बहु+
उपकार=रहूपकार, च+अब=चाब.

२. ज्या दोन पदांच्या सर्वांत दुसऱ्या पदाच्या आरम्भीच्या वर्णाचा
लोप होतो, त्यास ' परलोपसंधि ' म्हणतात. (वा परो असरूपा ।
कच्चायन व्याकरण. सधिरूप. २ सू.) (मराठीतील उदाहरणें—
रिडकी+आत=रिडकीत, केलें+अस=केलेंसे.) को+अभि=कोऽसि, यो+इध
योऽध, छाया+इव=छायाऽव.

३. ज्या दोन पदांच्या संघीत पहिल्या पदाच्या शेवटच्या वर्णाचा लोप होतो त्यास 'पूर्वलोपसंधि' म्हणतात. (गराठीतील उदाहरणें:—हात+ऊन=हातून. घर+ई=घरी.) एकेन+उपायेन=एकेन+उपायेन=एकेनुपायेन. अपि+एते=अप्+एते=अपेते. तत्तं+एव=तत्तं+एव=तत्तमेव. यस्+इन्द्रियानि=यस्+इन्द्रियानि=यस्सिन्द्रियानि. गच्छति+एष गच्छन्+एष=गच्छतेस.

४. शब्द, अवयव, क्रियापद यांच्यापुढें 'इति' आल्यास 'इति' मधील 'इ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'इ' च्या जागी ऽ असे किंवा—'असे' चिन्ह घालतात किंवा दांन्हीही चिन्हें योजीत नाहीत. जसे:— नमामीऽति, नमामी' ति, नमामीति, आणि 'इति' मधील ऋस्व स्वर दीर्घ, होतो. जसे:—पण्डित+इति=पण्डिताऽति. नमामि+इति=नमामीऽति. पठाम+इति=पठमाऽति, बदसि+इति=बदसीऽति.

गच्छतु+इति=गच्छतूऽति, तारका+इति=तारकाऽति.

असि+इति=असीऽति, मयं+इति=मयंऽति.

सत्तिके+इति=सत्तिकेऽति.

५. शब्द किंवा अवयव यांच्यापुढें 'अपि' आल्यास 'अपि' मधील 'अ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'अ' च्या जागी ऽ असे (डिलंड, अवमड) चिन्ह घालतात किंवा चिन्ह घालत नाहीत, जसे:— जीवको+अपि = जीवकोऽपि, समाना+अपि=समानाऽपि, पन्थको+अपि=पन्थकोऽपि, द्वे+अपि=द्वेऽपि यथा+अपि = यथाऽपि, कण्णेहि+अपि=कण्णेहिऽपि, अह+अपि=अहऽपि, अज्जे+अपि=अज्जेऽपि.

६. पदाच्या शेवटच्या 'ए' पुढें 'अ' आल्यास (कचित् 'अ' चा आ होतो) 'ए' बदल य होतो. (यएदन्तस्सादेशो) संधिरूप, दुतियकण्ड, कच्चायन व्याकरण, सूत्र ६.) ते+अस्स-त् (ए)+य्+अस्स=त्तस्स. ते अह-त् (ए)+य्+आह=त्वाहं. पुत्तो त्याहं महाराज, त्व म पोस जनाधिप । कडहारिजातक.

अपवादः—सच्च+अह=सचाह

७. पदाच्या शेवटच्या 'उ' किंवा 'ओ' पुढें स्वर आल्यास उ

आणि ओ बदल घ होतो. (व ओदुदन्तान । कच्चायन व्याकरण सधिकप, दुतियकण्ड. सू. ७.) जसे:- सु+आगत-स् (उ) +व्+आगतं=स्वागतं. सो+अस्-स् (ओ) + व्+अस् = स्वस्. सो+अस्-त् (ओ) +अस्=स्वस्. बहु=आवाधो-बह+(उ) व्+आवाधो=बद्धावाधो.

८. अनुस्वारापुढे 'ए' किंवा 'इ' आल्यास अनुस्वारचा विकल्पाने 'ऋ' होतो. आणि तो ऋ 'ए' किंवा 'इ' याच्यान मिळून जातो. (एहे ऋ. कच्चायनव्याकरण. सन्धिकप ३ सू.) जसे:- व+एव=तञ्जेव. तस्मि + एव=तस्मिञ्जेव. एव+हि=एवहि. तुम्हाक + एव=तुम्हाकञ्जेव. विकल्पाची उदाहरणे:-एव एत अभिज्ञाय । एव होति सुमासित ।

९. अनुस्वारापुढे कोणतेही व्यंजन आले असता मागील अनुस्वाराबद्दल पुढील व्यंजन ज्या वर्गातील असेल त्या वर्गातील अनुनासिक विकल्पाने हाते. (वगन्त वा वगो । कच्चायनव्याकरण. सन्धिकप. २ सू.) जसे:- एव+तो=एवङ्गो. धम्म+चरे=धम्मञ्चरे.

१०. (अ) स्वरापुढे इ, उ, ए, ओ, आल्यास, इ आणि ए याच्या पूर्वी 'य्' होऊन तो त्यात मिळतो, उ आणि ओ याच्यापूर्वी 'व्' होऊन तो त्यात मिळून जातो. (यवमदतरला चारमा । क० व्या. ६ सू.) न+इमस्-न+य्+इमस्=नयिमस्. यथा+इद-यथायिद. मा+एव मा+य् एव=मायेवं.

(आ) काही वेळा स्वरापुढे 'इ' किंवा 'ए' आल्यास त्याच्या पूर्वी 'म्' किंवा 'र्' विकल्पाने होतो. लहु+एस्सति-लहु+म् एस्सति=लहुमेस्सति. कसा+इव-कसा+म्+इव=कसामिव. सासपो+र्+इव=सासपोरिव. आरगो+इव+आरगो+र्+इव=आरगोरिव. सन्मि+एव-सन्मि+र् एव=सन्मिरेव.

(इ) काही वेळा स्वरापुढे 'अ' किंवा 'इ' आल्यास त्याच्यापूर्वी 'त्' होतो. जसे:- अञ्ज+अगो-अञ्ज+त्+अगो=अञ्जतगो. यस्मा+इद-यस्मा+त्+इद यस्मातिद.

३. ज्या दोन पदांच्या संधीत पहिल्या पदाच्या शेवटच्या वर्णाच्या लोप होतो त्यास 'पूर्वलोपसंधि' म्हणतात. (मराठीतील उदाहरणें.— हात+ऊन=हातून. घग्+ई=घरी.) एकेन+उपायेन=एकेन+उपायेन=एकेनुपायेन. अपि+एते=अप्+एते=अपेते तय्य+एव=तय्य+एव=तय्येव. यस्स+इन्द्रियानि=यस्+इन्द्रियानि=यस्सिन्द्रियानि. गच्छति+एम् गच्छत्+एस=गच्छतेस.

४. शब्द, अव्यय, क्रियापद यांच्यापुढे 'इति' आल्यास 'इति' मधील 'इ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'इ' च्या जागीं ऽ असें किंवा— असें चिन्ह घालतात किंवा दांन्हीही चिन्ह घोजीत नाहीत. जसें — नमामीऽति, नमामी' ति, नमामीति जाणि 'इति' मधील 'इ' स्व स्वर दीर्घ, होतो. जसे — पण्डित+इति=पण्डिताऽति. नमामि+इति=नमामीऽति. पठाम+इति=पठमाऽति. वदसि+इति=वदसीऽति.

गच्छतु+इति=गच्छतुऽति. तारका+इति=तारकाऽति

असि+इति=असीऽति. मय्य+इति=मयऽति.

सत्तिके+इति=सत्तिकेऽति.

५. शब्द किंवा अव्यय यांच्यापुढे 'अपि' आल्यास 'अपि' मधील 'अ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'अ' च्या जागीं ऽ असें (द्विषड्, अक्षमद) चिन्ह घालतात किंवा चिन्ह घालत नाहीत. जसें — जीवको+अपि = जीवकोऽपि. समाना+अपि=समानाऽपि. पन्थको+अपि=पन्थकोऽपि. द्वे+अपि=द्वेऽपि यथा+अपि = यथाऽपि. कण्णेहि+अपि=कण्णेहिऽपि. अह+अपि=अहऽपि. अज्जे+अपि=अज्जेऽपि.

६. पदाच्या शेवटच्या 'ए' पुढे 'अ' आल्यास (कचित् 'अ' चा आ होतो) 'ए' बदल अ होतो (यएदन्तस्मादेशो । संधिकप्प. दुतियकण्ड, कच्चायन व्याकरण. सूत्र ६.) ते+अस्स=त् (ए)+य्+अस्स=यस्स. ते अह=त् (ए)+य्+आह=त्याहं. पुत्तो त्याहं महाराज, त्वं मं पोस जनाधिप । बह्वारिजातरु.

अपवाद.—सच्च+अह=सच्चाह

७. पदाच्या शेवटच्या 'उ' किंवा 'ओ' पुढे स्वर आल्यास उ

आणि ओ व्हल व होतो. (व ओदुदन्तान । कच्चायन व्याकरण सधिकृप, दुतियसण्ड. सू. ७.) जसे:- गु+आगत-स (उ) +व्+आगत-स्वागत, सो+अस्स-म् (ओ) + व्+अस्स = स्वस्स. खो+अस्स-र (ओ) +अस्स=खवस्स. बहु=आवाधो-यह+(उ) व्+आवाधो=बव्हावाधो.

८. अनुस्वारपुढे 'ए' किंवा 'इ' आल्यास अनुस्वाराचा विकल्पाने 'ञ्ज' होतो, आणि तो झू 'ए' किंवा 'इ' याच्यात मिळून जातो, (एहे ञ्ज, कच्चायनव्याकरण, सन्धिकृप ३ सू.) जसे:- त+एव=तञ्जेव, तस्मि + एव=तस्मिञ्जेव, एव+हि=एवन्हि, तुम्हाक + एव=तुम्हाकञ्जेव, विकल्पाची उदाहरणे:-एव एत अभिञ्जाय । एव होति सुमासित ।

९. अनुस्वारापुढे कोणतेही व्यंजन आले असता मागील अनुस्वाराइल पुढील व्यंजन च्या वर्गातील असेल त्या वर्गातील अनुनासिक विकल्पाने हांते, (वगस्त वा वग्मो । कच्चायनव्याकरण, सन्धिकृप, २ सू.) जसे - एव+तो=एवह्रतो, धम्म+चरे=धम्मञ्चरे.

१०. (अ) स्वरापुढे इ, उ, ए, ओ, आल्यास, इ आणि ए याच्या पूर्वी 'य' होऊन तो त्यात मिळतो, उ आणि ओ याच्यापूर्वी 'व' होऊन तो त्यात मिळून जातो, (यवमदतरला चागमा । क० व्या. ६ सू.) न+इमस्स=न+य्+इमस्स=नयिमस्स, यया+इद=यथाविद, मा+एव मा+य् एव=मायेव.

(आ) काही वेळा स्वरापुढे 'इ' किंवा 'ए' आल्यास त्याच्या पूर्वी 'म्' किंवा 'र्' विकल्पाने होतो, लहु+एस्सति=लहु+म् एस्सति=लहुमेस्सति, कसा+इव=कसा+म्+इव=कसामिव, सासपो+र्+इव=सासपोरिव, आरमो+इव+आरमो+र्+इव=आरमोरिव, सन्निम+एव=सन्निम+र् एव=सन्निमेव.

(इ) काही वेळा स्वरापुढे 'अ' किंवा 'इ' आल्यास त्याच्यापूर्वी 'त्' होतो, जसे:- -अज्ज+अग्मो—अज्ज+त्+अग्मो=अज्जतग्मो, यस्मा+इद=यग्मा+त्+इद यस्मातिद.

११. अ किंवा आ यांच्या पुढे ऱ्हस्व किंवा दीर्घ इ, उ यांपैकी कोणताहि स्वर आल्यास मागच्या व पुढच्या दोन्ही स्वराबद्दल पुढील स्वराचा गुण होतो. ('इ' चा गुण 'ए' आणि 'उ' चा गुण 'ओ')
 विन+ईरित=जिनोरितं. सब+इच्छा=तवेच्छा, चन्द+उदय=चन्दोदय, न+उपेति=नोपेति.

अकारान्तो पुलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

को	के	पठमा
कं	के	द्वितीया
केन	केहि, केभि	तृतीया
कस्स, किस्स	केसं, केसानं	चतुर्थी
कस्मा, कन्हा	केहि, केभि	पञ्चमी
कस्स, किस्स,	केसं, केसानं	छट्ठी
कस्मिं, कस्मिह, किस्मिं	केसु	सप्तमी
किम्हि		

इत्थिलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

का	का, कायो	पठमा
कं	का, कायो	द्वितीया
काय	काहि, काभि	तृतीया
काय, कस्सा	कासं, कासानं	चतुर्थी
काय,	काहि, काभि	पञ्चमी
काय, कस्सा	कासं, कासानं	छट्ठी
काय, कायं, किस्सं	कासु	सप्तमी

नपुंसकलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

किं	के, कानि	पठमा
किं	के, कानि	द्वितीया
केन	केहि, केभि	तृतीया
कस्स, किस्स	केसं, केसानं	चतुर्थी

कस्मा, कम्हा	केहि, केभि	पञ्चमी
कस्स, किस्सं	केसं, केसानं	छट्ठी
करिंम, कम्हि, किस्मिं,	केसु	सत्तमी
किम्हि		

अकारन्तो पुलिङ्गो राज (राजन्) सदो ।

राजा	राजा, राजानो	पठमा
राजं, राजानं	राजानो	दुतिया
रज्झ्वा, राजिना	राजूहि, राजूभि	ततिया
रज्झ्वो, राजिनो	राजानं, राजूनं. रज्झं	चतुःथी
रज्झ्वा, राजिना	राजूहि, राजूभि	पञ्चमी
रज्झ्वो, राजिनो	राजानं, राजूनं, रज्झं	छट्ठी
रज्झ्वे, राजिनि	राजूसु	सत्तमी
राज	राजा, राजानो	आलपन

शब्दार्थसंग्रह

अतीति-पूर्वी.	वयप्पत्त (वयप्राप्त)-वि० वयात्
वाराणसी-स्त्री० बनारस.	आलेला-स्त्री-लै; तरण.
सामराज-पु० साम नावाचा राजा.	आत्यधम्मानुसासक (अर्थधर्मानु-
राज्य (राज्य)-न० राज्य.	शासक, -पु० द्रव्य व धर्म (नीति)
तदा-अ० तेव्हा.	यांवावर्तीतील सहागार,
बोधिसत्त्व (बोधिसत्त्व)-पु०	पन-अ० पण.
भाविबुद्ध.	पण्डव-पु० 'पण्डव' घोड्याचें नाव.
अमन्चकुल (अमात्यकुल)-न०	मङ्गलस्स (मङ्गलाश्च)-पु० उत्तम
प्रधानाचें कुळ, वंश.	घोडा.
निव्यत्ति-जन्मला. 'निर+वत्'	गिरिदन्त-पु० 'गिरिदन्त' नावाचा
धातूचें भू. का. तृ. पु. ए.व.	मनुष्य.
	अस्सवन्ध-पु० घोड्याला शिक-
	विणारा.

सज्ज-पु० लगटा.
 सुत्तरज्जु-पु० लगाम.
 गहेत्वा-घेऊन. 'गह' ९ ग० धातूचें
 त्वान्त अव्यय.
 पुरतो (पुरतः)-अ० पुढें.
 गच्छन्त-पु० जाणारा.
 दिस्वा (दृष्ट्वा)-पाहून. 'दिस'
 धातूचें त्वान्त अव्यय.
 सिक्खापेति-शिक्षितो. 'सिक्ख'
 धातूचें प्रयोजकावरून वर्तमान-
 काळ तू. पु. ए. थ.
 सज्जा (सज्ञा)-स्त्री० समजूत.
 अनुसिक्खन्त-अनुकरण करणारा.
 'अनु+सिक्ख' धातूचें वर्तमान
 का० धातु सा० वि०
 गज्जभाव-पु० लगडेपणा.
 आरोचेमु-सांगितलें. 'आ+रुच'
 धातूचें प्रयोजकाचें भू. का. तू.
 ए. व.
 वेज्ज (वेद्य)-पु० वैद्य, डॉक्टर.
 पेस-१ ग० पाठविणें.
 गन्त्वा-जाऊन. 'गम-गच्छ'
 धातूचें त्वान्त अव्यय.
 अस (अश्व)-पु० घोडा.
 शरीर (शरीर)-न० शरीर.
 रोग-पु० रोग.
 पथ-१० ग० सांगण.
 राज-पु० राजा.

वयस्स (वयस्य)-पु० मित्र.
 एत्थ-अ० येथें.
 कारण-न० कारण.
 आ-९ ग० जाणणें.
 जानाहि-तू जाण, जाणावेंस. 'जा'
 धातूचें आशय द्वि. पु. ए. व.
 जस्सवन्ध-पु० घोड्याला शिक-
 वणारा, किंवा राखणारा.
 सग्ग (सर्ग)-पु० सगत, सर्ग.
 खल्लभूतभाव-पु० हालेला लगडेपणा.
 अत्ता-जाणून. 'आ' धातूचें त्वान्त
 अव्यय.
 अथ-पु० हकीमत.
 आरोचेत्वा-सांगून, कळवून.
 'आ+रुच' धातूचें प्रयोजका-
 वरून त्वान्त अव्यय.
 सग्गदोस (सर्गदोष)-पु०
 सगतीचा दोष.
 दस्सेन्त-पु० दाखविणारा.
 दरस-दर्श १ ग० धातूचें वर्तमान-
 कालवाचक भा० सा० वि०
 पठमा (प्रथमा)-स्त्री० पहिली.
 गाथा-स्त्री० गाथा, श्लोक.
 दूषित (दूषित)-वि० दूषित.
 हय-पु० घोडा.
 सामसु-'साम' राजाच्या.
 पण्डव-पु० 'पण्डव' घोड्याचें नांव.
 पोरण (पौराण)-वि० जुना-नी-ने.

दूसितो गिरिदन्तेन ह्यो सामस्स पण्डवो ।

पोराण पकर्त्ति हित्वा तस्से'व अनुविधीयति ॥ ३४ ॥

अथ न राजा 'इदानीं वयस्स किं कातव्व' ति पुच्छि । बोधिसत्तो
'मुन्दर अस्सक्कध लभित्वा अस्सो यथापोराणो भविस्सती' ति वत्ता दुतिय
गाथ आइ-

सत्वे वत अनुजो पोसो सिक्खराकारकप्पिवो ।

आनने त गहेत्त्वान मण्डले पारिवत्तये ।

खिप्पमेव पइत्त्वान तस्सेव अनुविधीयति ॥ ३५ ॥

राजा तथा अकासि, अस्सो पकतिभाव पतिट्ठासि ।

(गिरिदन्तजातक १८४)

शब्दार्थसंग्रह

जसा-शी-से-यथा, अ० यादिसो-
सी-स, वि०

देश-देस, पु०

तसा शी से-तथा, अ० तादिसो-
सी-स, वि०

भाषा-भासा, स्त्री०

पाणी-पानीय, तोय, न०

शी-शीज, न०

अकुर-अङ्कुर, पु०

विद्या-विज्ञा, स्त्री०

वत्त-वत्त, न०

वाणी-वाचा, स्त्री०

शरीर-सरीर, न० काय, पु० वपु
न०

विनय-विनय, निषात, पु०

मनुष्य-मनुस्स, मानुस, पु०

नेहमी-निच्च, वि०

शोभणै-सुभ, १ ग० सोभाति,

विद्यार्थी-माणवक, अन्तेवासिक, पु०

गुरु-आचरिय, गुरु, पु०

योद्धे-अप्यक, वि०

असणै-अस, २ ग०

हाड-हालन, न०

हाड करप्पात-हालने,

पुष्कळ-बहु, वि० विपुल,

दोष-दोस, पु०

शिखा-ताळन, न०

गुण-गुण पु०

पायदा-आनिस्स, पु०

गृध्रून-उरमा,

व्यवहार-वोहार, पु०

कोर्णादी-कोऽपि.

कोणाचादी-कस्तवि, अ०

मित्र-मित्र, पु०, न०, शुद्ध, पु०

माही-न, अ०

शत्रु-पञ्चामित्त, पु०

कारण-कारण, न०

काळजी-चिन्ता, स्त्री०

जीर्ण-जिण्ण, वि०

ऊन-उण्, वि०

कपडा-वाथ, न०

पति-पति, भक्त, पु०

दुर्वर्तन-दुराचार, पु० दुर्लील,

पत्नी-पजापति, भरिया, स्त्री०

हम-किस, वि०

अभ्यास न करणे-असज्जाय, अन-

भ्यास, पु०

मलिन-मलिन, वि०

द्रव्यलाम-धनलाम, पु०

आरोग्य-भारोग्य, न०

स्वतः-सय, अ०

लोकप्रिय-जनप्रिय, वि०

वायको-भरिया, पजापती, स्त्री०

पार्लंत भाषांतर कराः—

१. जसा देश तशी भाषा, जसा राजा तशी प्रजा, जशी भूमि तसे पाणी, जसे बीं तसा अकुर, २. विद्येनें, वळानें, वाणीनें, धारिणें, विनयानें मनुष्य नेहमीं शोभतो. ३. विद्यार्थ्यांना शिकविणारे गुरु पुढळ असतात, परंतु विद्यार्थ्यांच्या मनाचें अपहरण करणारे गुरु

पतिव्रता-पतिव्रता, स्त्री०

मुलगा-पुत्र, पु०

आज्ञाधारक-अस्तव, वि०

सहा-छ,

जग-पटवी, स्त्री०

सुल-सुल, सात, न०

गाय-घेनु, स्त्री०

मारणें-हन, २ य० मारली-भहनि,

भहून-इति, अ० तरमा,

वासरु-वच्छ, पु०

मारु नये-न हनेस्य, 'हन' धातूचें

विध्यर्थं तु, पु. ए. व.

कर्ज करणारा-री-रें-इणकता, पु०

बाप-पितु, जनक, पु०

शत्रु-पञ्चामित्त, सत्रु, अमित्त, पु०

मुदर-अभिरुपा, दस्तनीया, स्त्री०

वायको-भरिया, पजापती, स्त्री०

मूर्ख-मूढ, स्त्री०

खेळ-कीळा, स्त्री०

पण-पन, अ०

जीव-पाण, पु०

जाणें-गम-गच्छ १ ग०

गोडे असतात. ४. लाड करण्यात पुष्कळ दोष आहेत, शिक्षा करण्यात पुष्कळ गुण, पायदे, आहेत. म्हणून मुलाचे व विद्यार्थ्याचे लाड करू नयेत. ५. व्यवहारांत कोणीहि कोणाचाहि मित्र नाही व कोणीहि कोणाचाहि शत्रु नाही. कारणाने मित्र व शत्रु होतात. ६. काळजीनें माणसें जीर्ण होतात, उन्हांनें कपडे जीर्ण होतात. पतीच्या दुर्वर्तनाने पत्नी वृक्ष होते, अभ्यास न केल्यानें विद्या मलिन होते. ७. द्रव्यलाभ होणे, नेहमीं आरोग्य असणे, स्वतः लोकप्रिय असणे, वायको पठित्वता असणे, मुल्या आशाधारक असणे, द्रव्य मिळवून देणारी (धनकारी) विद्या असणे, हीं सहा जगात सुरे आहेत. ८. एकां गाय मारली म्हणून दुसऱ्यानें बासळें (अन्जो) मारू नये. ९. कर्ज करणारा वाप शत्रु होय, व्यभिचार करणारी (जारी, अभिचारिणी) आई शत्रु होय, सुंदर वायको शत्रु होय, मूर्ख मुलगा शत्रु होय. १०. तुमचा रेल होतो पण आमचा जीव जातो.

प्रश्नसंग्रह १३

१. सधि करा.— देहि+इति, किं+इति, पुत्तां+अपि, एक+एव, न+इमेहि.

२. हपें ओळखा.—नेछ, फासान, किस्व, रज्जो, राजूदि.

३. पालीत ह्यावर करा:—१. रत्नानि पुण्याणि वृक्षे समित् । २. तुष्टोऽस्मि तव भाषणेन । ३. विदेशेषु धनं विद्या, व्यसनेषु धनं प्रज्ञा, परलोके धनं धर्मः, शीलं सर्वत्र धनम् ।

चुद्धसमो पाठो

पूर्वतयारी.—एस्, गच्छन्त हे शब्द पाठ करणें.

अकारन्तो पुलिङ्गो गच्छन्त मरु ।

गच्छन्तो, गच्छं	गच्छन्ता, गच्छन्तो	पदमा
गच्छन्तं	गच्छन्ते	दुतिपा
गच्छन्ता, गच्छता	गच्छन्तेदि गच्छन्तेभि	तनिया
गच्छन्तस्स, गच्छतो	गच्छन्तानं, गच्छतं	चतुर्था

गच्छन्ता, गच्छन्तस्मा, } गच्छन्तेहि, गच्छन्तेभि	पञ्चमो	
गच्छन्तम्हा, गच्छता }		
गच्छन्तस्स, गच्छतो	गच्छन्तान, गच्छत	छट्ठी
गच्छन्ते, गच्छन्तस्मि ।	गच्छन्तेसु	सप्तमी
गच्छन्तमिह, गच्छति }		
गच्छन्तु, गच्छं	गच्छन्ता, गच्छन्तो	आरूपन

ईकारन्तो इति लिङ्गो गच्छन्ती सद्यो ।

गच्छन्ती	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	षष्ठमा
गच्छन्ति	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	द्वितीया
गच्छन्तिया	गच्छन्तीहि, गच्छन्तीभि	तृतीया
गच्छन्तिया	गच्छन्तीनं	चतुर्थी
गच्छन्तिया	गच्छन्तीहि, गच्छन्तीभि	पञ्चमी
गच्छन्तिया	गच्छन्तीनं	छट्ठी
गच्छन्तिया, गच्छन्तियं	गच्छन्तीसु	सप्तमी
गच्छन्ति	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	आरूपनं

ईकारन्तो इति लिङ्गो गच्छती सद्यो ।

गच्छती	गच्छती, गच्छतियो	षष्ठमा
गच्छति	गच्छती, गच्छतियो	द्वितीया
गच्छतिया	गच्छतीहि, गच्छतीभि	तृतीया
गच्छतिया	गच्छतीनं	चतुर्थी
गच्छतिया	गच्छतीहि, गच्छतीभि	पञ्चमी
गच्छतिया	गच्छतीनं	छट्ठी
गच्छतिया, गच्छतियं	गच्छतीसु	सप्तमी
गच्छति	गच्छती, गच्छतियो	आरूपन

नपुंसकलिङ्गो गच्छन्त सद्दो ।

गच्छ, गच्छन्ते, { गच्छन्ता, गच्छन्तानि,
गच्छन्ति

पठमा, दुतिया

बाकीच्या विभक्त्या पुलिंयी शब्दाप्रमाणें चाल्वा.
पुलिङ्गो ँस सद्दो ।

एसो एते पठमा
एत एते दुतिया
एतेन एतेहि, एतेभि ततिया
एतस्स एतेसं, एतेसानं चतुर्थी
एतस्मा, एतम्हा एतेहि एतेभि पञ्चमी
एतस्म एतेसं, एतेसानं छद्दी
एतस्मि, एतम्हि एतेसु सत्तमी

आलपनं नस्थि ।

इत्थिलिङ्गो ँस सद्दो ।

एसा एता, एताथो पठमा
एत एता, एताथो दुतिया
एताय एताहि, एताभि ततिया
एताय एतासं, एतासानं चतुर्थी
एताय एताहि, एताभि पञ्चमी
एताय एतास, एतासानं छद्दी
एताय, एताय एतासु सत्तमी

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो ँस सद्दो ।

एत एते, एतानि पठमा
एत एते, एतानि दुतिया
सेसं पुलिङ्गसमो ।

वर्तमानकालवाचक धातुसाधित

धातूला अन्त किंवा मान हे प्रत्यय जोडल्यास पुढिंणी वर्तमानकाल-
वाचक धातुसाधित बनते.

(संस्कृतात परस्मैपदी धातूला अत् (णत्) आणि आत्मनेपदी धातूला
आन (शानच्) प्रत्यय लागून कर्तरि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित बनते,
परंतु पालीत कोणताहि धातु परस्मैपदी व आत्मनेपदी चालतो म्हणून या
नियमाचा उपयोग होत नाही.) पुढिंझ

१ ग गम-गच्छ-गच्छ्+अन्त=गच्छन्त, गच्छ्+मान=गच्छमान-जाणारा,

१ ग, वद-वद्+अन्त=वदन्त, वद्+मान=वदमान-बोलणारा,

१ ग कर (कादश्) कर्त्+अन्त=करन्त, कर्त्+मान=करमान-
इच्छिणारा,

१ ग लभ-लभ्+अन्त=लभन्त, लभ्+मान=लभमान-मिळविणारा,

२ ग रद-रोद्+अन्त=रोदन्त, रोद्+मान=रोदमान-रवणारा,

२ ग सुप-सुप्+अन्त=सुपन्त, सुप्+मान=सुपमान-क्षीपणारा,

३ ग दा-दद्+अन्त=ददन्त, ददन्त, दद्+मान=ददमान-देणारा,

३ ग हा-जद्+अन्त=जहन्त, जह्+मान=जहमान-टाकणारा,

४ ग युच-कुञ्श्+अन्त=कुञ्शन्त, कुञ्श्+मान=कुञ्शमान-रागावणारा,

४ ग युष-युञ्श्+अन्त=युञ्शन्त, युञ्श्+मान=युञ्शमान-रवणारा,

५ ग सु-(ध्रु) मुण्+अन्त, मुणन्त=मुण्+मान=मुणमान-ऐकणारा,

६ ग संक (शक्) सक्रन्त-शक्णारा.

६ ग पुच्छ-पुच्छ्+अन्त=पुच्छन्त=पुच्छ्+मान=पुच्छमान-विचारणारा,

६ ग मर-मर्+अन्त=मरन्त, मर्+मान=मरमान-मरणारा

७ ग चुम्-चुम्+अन्त=चुम्भन्त, चुम्भ्+मान=चुम्भमान-चुरन घेणारा,

७ ग मुञ्ज-मुञ्ज्+अन्त=मुञ्जन्त, मुञ्ज्+मान=मुञ्जमान-पाणारा

८ ग कर (कृ) कर्+अन्त=करोन्त

९ ग गह्-गह्+अन्त=गहन्त, गह्+मान=गहमान-घेणारा

९ ग० वि+की-विकिण्+अन्त=विकिणन्त, विकिण्+मान=विकिणमान-
विष्णारा

१० ग० चुर-चोरय्+अन्त=चोरयन्त, चोरय्+मान=चोरयमान-चोरणारा
चोरे+अन्त-(अ)न्त=चोरेन्त चोरणारा.

११ कथ-कथय्+अन्त=कथयन्त, कथय्+मान=कथयमान-सागणारा,
कथे+अन्त-(अ)न्त=कथेन्त-सागणारा

टीप —वरील 'अन्त' प्रत्यय लागून बनलेले पुढिली वर्तमानकाल
वाचक धातुसाधित शब्द 'बुद्ध' शब्दाप्रमाणे किंवा 'गच्छन्त' शब्दा
प्रमाणे चालतात.

स्त्रीलिंग

धातूला अती, अन्ती, माना, हे प्रत्यय जोडल्यास स्त्रीलिंगी वर्तमान
कालवाचक धातुसाधित बनते

गम-गच्छ-गच्छ्+अती=गच्छती, गच्छ्+अन्ती=गच्छन्ती, गच्छ्+माना
=गच्छमाना-जाणारी

वद-वद्+अती=वदती, वद्+अन्ती=वदन्ती, वद+माना=वदमाना-
बोलणारा.

कर-कर्+अती = करती, कर् + अन्ती = करन्ती, कर+माना=
करमाना -दृष्टिणारी.

• लभ-लभ्+अती=लभती, लभ्+अन्ती=लभन्ती=लभ+माना=लभमाना
-मिळविणारी.

टीप -वरील 'अती', 'अन्ती' प्रत्यय लागून बनलेले स्त्रीलिंगी शब्द
'गच्छती', 'गच्छन्ती' शब्दाप्रमाणे चालतात

नपुंसकलिंग

धातूला अन्त, मान, हे प्रत्यय जोडल्यास नपुंसकलिंगी वर्तमानकाल-
वाचक धातुसाधित बनते. आणि हे धातुसाधित 'गच्छन्त' शब्दाप्रमाणे
किंवा 'फल' शब्दाप्रमाणे चालते.

शब्दार्थसंग्रह

देव-पु० महाराज,
 निरङ्ग-अ० दररोज,
 मिगवा (मृगया) स्त्री०-शिवार,
 कम्म(कर्म)-न० काम,
 नासेध-नाश करतां, 'नस' धातूचे
 प्रयोजकाचे वर्तमानकाल द्वि.
 पु. ए. व.
 अग्रपल-न० आग,
 ग्रादन्त-पु० ग्राणारा,
 दविनाहन-पु० एका राजाचे नाव,
 परिद्व(प्रविष्ट)-वि० शिखेला-ही-ले.
 यूस-पु० रस,
 निम्न-पु० बहुलिङ्ग,
 विय-अ० प्रमाणे,
 अज्जोहरितु-राण्यास, अधि+जो+
 हर (अधि+अव+हर) धातूचे
 तुमन्त,
 असक्केत-पु० न शकणारा,
 मुर्दुभि-धुसला नि (नु) + डम
 (खुम, डिय)- १, ४, ग०
 मुक्के, मू. वा. वृ. पु. ए. व.
 उपायकुसल-पु० उपायकुशल,
 मिगाल (मृगाल)-पु० कोरहा,
 जन-(आत्म)-आत्मा, स्वतः,
 अननो-स्वतः प्या,
 आगतमाव-पु० जालेला, वेणे.

जत्वा-जाणून 'जा' धातूचे त्वान्त
 अव्यय,
 उसितु-इसण्यास, 'इस' धातूचे
 तुमन्त अ०
 देस्तो-देणारा, 'दा' धातूचे वर्त,
 कालवाचक वा. पु. प्र. ए. व.
 गीवा (ग्रीवा)-स्त्री० मान, गळा,
 उक्किपित्वा-वर उच्चहन, उद+पिप
 द्व ग० धातूचे त्वात अ०
 इसमान-वि० इसणारा-री रें,
 गाळहर-वि० बळकट,
 दत्तर-(इत्तर)-वि. अविचार,
 उताबळ, थोडकी गोष्ट-प्रसंग,
 दस्सन(दर्शन -न० पाहणे,
 विस्वास(विश्वास)-पु० विश्वास,
 चतुपद (चतुपाद)-पु० चार
 पावाचा प्राणी,
 दळ्हापहार(दडप्रहार)-पु० जोराचा
 तडागा-धक्का,
 अभिङ्गमान-इच्छिणारा-री-रे,
 'अभि+कर' धातूचे व, धा, वि०
 अवसक्ति-मागे सरतो,
 अव+स्क.
 दस्ति-देईल, 'दा' धातूचे भविष्य-
 काल वृ. पु. ए. व.
 मुपहार (मुप्रहार)-पु० जोराचा
 तडागा-धक्का.

वृष्ण(वर्ण)-पु० रग.

रान्ध-पु० वास.

रस-पु० रस.

उपेत-वि० युक्त, सहित.

अम्ब- पु० अना.

अय-हा-ही, 'इद' शब्द पु० स्त्री०

प्र. ए. व.

अहुवा-होता, 'हु' धातु भू. का.

तृ. पु. ङ. घ.

पुरे-पूर्वी,

तव(त+एव)-तीच.

पूजा-स्त्री० पूजा, आदर.

रुममान-मिळपारा-री-रे. 'रुम'

धातुचें घ. धा. वि०

केन-का.

कटुकप्पल-वि० कहु फळाचा चीन्हे.

गम्भिणी (गर्भिणी)-स्त्री० गरोदर,

गामण.

मिगी (मृगी)-स्त्री० हरिणी.

साखमिग (शाखमृग)-पु० 'साख'

नांवाचा हरिण.

सन्तिके-अ. जवळ.

अमुग्गह (अनुग्रह)-पु० कृपा, दया.

अरुममाना- न मिळविणारी.

'अ+रुम' चें व. घा. वि.

योषिष्ठ-पु० मावी हुज.

उपसकमि-जवळ गेला-ली-रे.

'उप+स+कम' धातुचें भू. का.

तृ. पु. ए. व.

अत्तनो (आत्मान.)-स्वतःच्या 'अत्त'

शब्द प. ए. व.

वसनस्थान (वसनस्थान)- न० राह-

ण्याचें ठिकाण,

भिन्ननावमनुस्से-ज्याच्या नावा कुठ-

ल्या आहेत अशा माणसाना,

यक्षिणी (यक्षिणी)-स्त्री०

यक्षिणी, हुडळ.

अनु+वि+चर-१ ग, हिंइणें,

पण्डित-पु० शाइणा.

ससमा (ससर्ग)-पु० सवध, सगत,

सहवास.

कथवमाना-सागणारी, 'कथ'

धातुचें स्त्री० व. घा. वि.

इमा-आ. 'इद'शब्द स्त्री० द्वि.प.व.

सम्भिरेव (सम्मि+एव)-सज्जनाची-

बरोबर.

कुम्बेध-करा, करावा. 'कर' ८ ग.

धातुचें विध्यर्थ.

सुन्यव-पु० प्रेम, ओळख.

सत (सताम)-सज्जनांच्या 'सन्त'

शब्द प. व. व.

सनिवास- पु० सगत.

ओत्थि (स्वस्ति)-अ० कल्याण.

नहापित-पु० न्हावी.

मराठीत भाषांतर कराः—

१. देव, निबद्ध मिगव गच्छन्ता तुम्हे अम्हाक कम्म नासेय । २. अम्ब-
पल खादन्तो दधिवाहनो मुणे पविट्ठ अम्बयूस. निम्बयूस विय अम्होहरितु
असक्कोन्तो नुद्धुभि । ३. उपाययुसलो राजा सिगालस्स अत्तनो सत्तिक
आगतभाव अत्वा डसितु ओकास देन्तो विय गीर्व उक्खिपित्वा, गीवाय
हसमानं सिगाल गाळ्हक गण्हि । (महासीलवजातक)

४. मा ब्राह्मणा इत्तरदस्सनेन विस्सासमापज्जि चतुप्पदस्स ।

दळ्हप्पहार अभिकं खमानो अवसक्की दस्सति मुप्पहार ॥ ३६ ॥

(चम्मसाटक जातक.)

५. वण्णगम्भरसूपेतो अग्गाऽय अहुवा पुरे ।

तव पूज लभमानो केजऽम्भो कटुकप्पलो ॥ ३७ ॥ (दधिवाहन जातक).

स्त्रीलिङ्गी उदाहरणे

६. गम्भिणी मिगी सारामिगस्स सत्तिके अनुग्गह अलभमाना बोधिसत्त
उपसक्कि । (निग्रोधमिगजातक) । ७. अत्तनो वसनहाने भिन्ननाव-
मनुस्से अलभन्तिथो वक्खिपनिथो समुदतीर अनुविचरन्ति ।

(बलाहस्सजातक)

८. पंडितससग्गस गुण कथयमाना देवता इमा गाथा अबोच—

सम्भिरेव समासेप सम्भि बुब्बेय सन्धव ।

सत हि सनिवासेन सोधि गच्छति नदापितो ॥ ३८ ॥

(सीलानिससजातक)

शब्दार्थसंग्रह

अतीते—पूर्वो.

वाराणसी(वाराणसी)—स्त्री० बनारस.

ब्रह्मदत्त—पु० ब्रह्मदत्त नांवाचा राजा.

रज्ज (राज्य)—न० राज्य.

कारे-ते—करीत असतां. 'कर' चें

प्रयोजक स० ए.

बोधिसत्त—पु० भावी बुद्ध.

हिमवन्तपदेस—पु० हिमालयांतील

प्रदेश.

सिगालि (शृगालि)—स्त्री० कोल्ही.

सवास—पु० सहवास, एकर राहणें.

अकासि—करता झाला. 'कर' घाल्चें

भू. का. वृ. पु. ए. व.

पितुसदिसो अहोसि, सहेन मातुसदिसो । अयेकदिवस सीहा सीहकीळ
कीळिसु, सीहनाद नदिंसु । अय सिगालिपुत्तो सिगालिक नाद नदि । अय
सिगालिपुत्तस्स सह सीहा अस्सोमु, वुण्ही अहेसु । अपरो बोधिसत्तस्स
सजातिपुत्तो सीहछापको-तात, अय सीहछापको वण्णादीहि अग्गेहि समानो,
सहो पनऽस्स अज्जादिसो 'को नामेऽसो' ति पुच्छन्तो पठम माथ आह-

सीहूइगुली सीहनसो सीहपादपतिट्ठतो ।

सो सीहो सीहसधग्घि एको नदति अज्जया ॥ ३९ ॥

ततो बोधिसत्तो ' तात ' एस तव माता सिगालिया पुत्तो. रूपेण मया
सदिसो, सहेन मातरा सदिसोऽति । अय सिगालिपुत्त सीहो आमन्तेसि,
आह च-तात, त्व इतोपट्टाय दध वसन्तो अप्पसहो वस, सत्ते पुन नदि-
स्सति सिगालभाव ते सीहा जानिस्स'ति जोवदन्तो दुतिय माथ आह-

मा त्व नदि राजपुत्त, अप्पसहो वने वस ।

सरेण रओ त जानेय्यु नहि ते पेत्तिओ सरो ॥ ४० ॥

ततोपट्टाय सिगालिपुत्तो न नदि ।

गाथा

इहा कोच्चा मयूरा च इत्थियो पसदा मिगा ।

सध्वे सीहस्स भायन्ति नात्थि कायरिम तुत्थता ॥ ४१ ॥

एवमेव मनुस्सेसु दहरो चापि पञ्चवा ।

सो हि तत्थ महा होति नेव बालो सरिरवा ॥ ४२ ॥

शब्दार्थसंग्रह

एके वेळीं-एकरिम समये.

कोसल राष्ट्र-कोसलरुद्ध. न०

विजया-विजया, स्त्री०

वाई-इत्थी, स्त्री०

नवरा-सामिक, पति. पु०

भाऊ-भातृ. पु०

मुल्गा-पुत्त. पु०

अरण्य-अटवि. स्त्री० अरञ्ज. न०

जाणारा-री-रें-गच्छन्त-गच्छन्ती-

गच्छन्त. वि०

माणूस-मनुस्स, मानुस. पु०

नेहमी-सदा. अ०

छटणे-वि+लुप. ६, ७, ग० छटत-
द्रव्य-धन. न० [विद्रुम्पन्ति.
धेणे-गह्. ९ ग० धेत असत गण्डन्ति.
आणि-च. अ०
पळून जाणें-पल १० ग० पळून
जात असत-पलावन्ति,

नतर-अथ. अ०

एकदा-एकदा. अ०

चोर-चोर. पु०

महणून-इति. अ०

देणें-दा. ३ ग० ताभ्यात दिलें-
अदत्त.

सवकरच-नचिरस्स.

तेथें-तत्थ. अ०

येणें-आ+गम-गच्छ १ ग०

आगच्छति.

आच्छादन-अच्छादन. न०

असैं-इति. अ०

साडी-साटक. पु०

महाराज-महाराज. पु०

मागणें-माच. १ ग०

स्त्री-इत्थी, स्त्री० मातुगाम पु०

पार्लोत भापांतर कराः—

१. एके वेळी कोसल राष्ट्रात विजया नावाच्या (नाम) वाईचा नवरा,
माऊ, मुलगा, अरण्यातून जाणाऱ्या माणसाना नेहमी छटत असत, द्रव्य घेत
जसत आणि पळून जात असत. २. नतर एकदा शिपायानीं त्यांना चोर

नवरा-सामिक, पति. पु०

हजार रुपयाची-सहस्रमूल.

नेसणारी पादपन्ती, पादपमाना, स्त्री०

नामदा डी-डें-नगो-नगा नगा. .

वाई-भोति.

तिचेजण-तयो 'ति' शब्द पु०

म. च. व.

माऊ-मातु. पु०

मुलगा-पुत. पु०

एक-एक. सर्व०

मिळविणें-लभ १ ग० लभति.

परतु-पन अ०

वडील-पितु, जनक, सात. पु०

वाई-मातु, अम्मा, स्त्री०

वागणे-सर. ९ ग० सरति, काल

करोति, काल अकमु.

महणून-तस्मा.

दुमिळ-दुलभो भा-म. वि०

सोदणें-मुच १, ७, ग० मुञ्चति.

वि+सज. १ ग० विस्सजेति.

मुळें-निस्साय. अ०

लोक-जन, लोक. पु०

दुष्य-दुवर. न०

मुत्त-मुत्त. वि०

म्हणून कोसल राजाच्या ताब्यात दिले. ३. लवकरच विजया नावाची बाई तेथे आली आणि माझे आच्छादन द्या, माझे आच्छादन द्या, असे कोसल राजाला म्हणाली. ४. कोसलराजाने (कोसलो) विजया बाईला (विजयाय) साडी दिली. ५. विजया म्हणाली, “महाराज, मी हें आच्छादन मागत नाहीं, स्त्रियाचें आच्छादन नवरा होय. नवरा नसताना (सामिकग्निह असति) हजार रुपयाची साडी नेसणारी स्त्री नागडी होय.” ६. कोसल म्हणाला, “बाई, हे तिथेजण तुझे कोण आहेत ?” ७. विजया म्हणाली, “महाराज, माऊ, नवरा आणि मुलगा.” ८. कोसल म्हणाला “मी तिघापैकी, एकाला तुझ्या ताब्यात देईन, कोण इच्छितेस बोल.” ९. विजया म्हणाली, “महाराज मी जिवंत असले (जीवमाना) म्हणजे नवरा आणि मुलगा मिळवीन; परंतु माझे वडील व आई वारले आहेत म्हणून माऊ दुर्मिळ आहे. तेव्हा माऊ मेलें द्या”. १०. कोसलाने (कोसलो) विजयेच्या नवऱ्याला, भावाला आणि मुलाला सोडले. ११. एका स्त्रीमुळे तीन लोक दुःखातून मुक्त झाले.

प्रश्नसंग्रह १४

१. वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताचे तीनही लिखाचे प्रत्यय सांगून प्रत्येकाचा वाक्यांत उपयोग करा.

२ द्वितीया व सप्तमी द्याः—पठन्ती, नमन्त.

३ रूपे ओळखाः—एताव, एतेहि, एत.

पञ्चदसमो पाठो

पूर्वतयारी—गुणवन्त, इम हे शब्द पाठ करणे.

भविष्यकालवाचक धातुसाधित

भविष्यकालाची धातूंचे जे अंग बनते त्या अगाला ‘अन्त’ किंवा ‘मान’ हे प्रत्यय जोडल्यास भविष्यकालवाचक धातुसाधिताची पुढिगी रूपे बनतात. त्याप्रमाणे ‘अती’ व ‘अन्ती’ हे प्रत्यय जोडल्यास भविष्यकालवाचक धातुसाधिताची स्त्रीलिङ्गी रूपे बनतात. ‘अन्त’, ‘मान’ हे प्रत्यय जोडल्यास नपुंसकलिङ्गी रूपे बनतात. जसेः—पच-पचिस्+अन्त=पचिस्सन्त, पचिस्+मान=पचिस्समानं—दिजविष्याची

इच्छा करणारा, शिजविण्याच्या वेतात असणारा, पच-पचिस्+अती= पचिरसती, पचिस्+अन्ती= पचिरसन्ती - शिजविण्याची इच्छा करणारी, शिजविण्याच्या वेतात असणारी. पत-पतिस्+अन्त=पतिस्सन्त-पतिस्सन्त फल-पट्टण्याच्या वेतात असलेले फळ. भुञ्जिरसन्त-भुञ्जिरसमान-रादि-रसन्त, रादिरसमान-राण्याच्या इच्छा करणारा, राण्याच्या वेतात असलेला, भुञ्जिरसन्ती, खादिरसन्ती-राण्याच्या वेतात असलेली, राण्याची इच्छा करणारी. याप्रमाणे पुढील धातूंचीं रूपे बनवा - वद, पठ, नम, पुष्ट, धोव, पूज, चुर, कष, कुष.

भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग

क्रिया करण्याच्या वेतांत असणें किंवा क्रिया करण्याची इच्छा असणें, या दोन वेळां भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग करतात. जसें.-
१. राजपुरिसा चोरविरसन्त मनुस्स अपरिससु। शिपायानीं चोरी करण्याच्या वेतात असलेल्या माणसाला पाहिलें. २. अहं दुद्धं पिबिरसन्त मज्जार कट्ठेन जहमिं। मीं दूध विण्याच्या वेतात असलेल्या माजराला काठीनें टांकलें. ३. गाम गमिरसन्ती मातर अहं अनमि। गावाला जाण्याच्या वेतात असलेल्या आईला मीं नमस्कार केला.

उकारान्तो पुष्टिङ्गो गुणवन्तु (गुणवन्) सङ्गो ।

गुणवा, गुणयं	गुणवन्ते, गुणवन्ता	पठमा
गुणवन्त	गुणवन्ता	दुतिया
गुणवता, गुणवन्तेन	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि	तृतिया
गुणवन्तस्स, गुणवतो	गुणवन्तानं, गुणवत	चतुर्थी
गुणवता, गुणवन्ता,	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि	पञ्चमी
गुणवन्तम्मा, गुणवन्तम्हा		
गुणवतो, गुणवन्तस्स	गुणवतं, गुणवन्तान	छट्ठी

गुणवत्ति, गुणवन्ते, }
 गुणवन्तस्मि, गुणवन्तम्हि } गुणवन्तेसु सत्तमी
 गुणवं, गुणव, गुणवा गुणवन्तो, गुणवन्ता आलपन
 एव कुलवन्त, धनवन्त, पञ्जावन्त, यसवन्त, महन्त इच्चादयो सदा ।
 ईकारन्तो इत्थिलिङ्गो गुणवन्तो सदा ।

गुणवन्ती	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	पठमा
गुणवन्ति	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	द्वितीया
गुणवन्तिथा	गुणवन्तीहि, गुणवन्तीभि	तृतीया
गुणवन्तिथा	गुणवन्तीन	चतुर्थी
गुणवन्तिथा	गुणवन्तीहि, गुणवन्तीभि	पञ्चमी
गुणवन्तिथा	गुणवन्तीन	छट्ठी
गुणवन्तिथा, गुणवन्तिथं	गुणवन्तीसु	सप्तमी
गुणवन्ती	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	आलपन

एव कुलवन्ती, भगवन्ती, महन्ती, सतिमन्ती इच्चादयो सदा ।

उकारन्तो नपुंसकलिङ्गो गुणवन्तु सदा ।

गुणवन्तं, गुणवं गुणवन्ता, गुणवन्तानि, गुणवन्ति पठमा, दु.
 वाकीञ्च विभक्त्या पुलिङ्गी शब्दाप्रमाणे चालवा.

पुलिङ्गो इम सदा ।

अयं	इमे	पठमा
इमं	इमे	द्वितीया
अनेन, इमिना	{ एहि, एभि { इमेहि, इमेभि	तृतीया
अस्स, इमस्स	{ एसं, एमानं, { इमेसं, इमेसानं	चतुर्थी

अस्मा, अम्हा, }	{ एहि, एभि,	पञ्चमी
इमस्मा, इमम्हा }	{ इमेहि, इमेभि	
अस्त, इमस्त	{ इसं, एसानं,	छठी
	{ इमेसं, इमेसानं	
अस्मि, इमस्मि, इमम्हि	एमु, इमेसु	सप्तमी
आलपनं नरिय ।		

इत्थिलिङ्गो इम (इदम्) सद्यो ।

अयं	इमा, इमायो	पठमा
इम	इमा, इमायो	दुतिया
इमाय	इमाहि, इमाभि	ततिया
इमाय, इमिस्ता, अस्ता	इमासं, इमासान	चतुर्थी
इमाय	इमाहि, इमाभि	पञ्चमी
इमाय, इमिस्ता, अस्ता	इमासं, इमासानं	छठी
इमाय, इमायं }	इमासु	सप्तमी
इमिस्त, अस्त }		

आलपनं नरिय ।

नपुंसकलिङ्गो (इदम्) सद्यो ।

इदं, इमं	इमे, इमानि	पठमा दुतिया
वाकीच्या विभक्त्या पुलिगी शब्दाप्रमाणे चारवा.		

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-पूर्वो.	अनुसाठक-पु० सङ्गागार.
वाराणसी-छी० बनारस.	अमञ्च (अमात्य)-पु० प्रधान.
ब्रह्मदत्त-पु० ब्रह्मदत्त.	तदा-अ० तेव्हा.
कारे-ते-करीत असतां.	अत्यचरक-वि० दूत.
अथ (अर्थ)-पु० अर्थ, द्रव्य.	शेष (शेष)-वि० शेष, वाकीचा-
धम्म (धर्म)-पु० धर्म, नीति.	ची-चै.

परि+भिद भिन्द-७ ग० कृट् पाठ्ये.

दोष (दोषे)-पु० दोष.

अपस्यन्त-पु० न पाठ्यारा.

कथे-अ० कथे.

मु-अ० शययमुत्त प्रभ, शक्यता.

एते (पाठ्य)-अ० गरोगर.

सत्ता-अ० शक्य आहे-असुणे.

अमित-पु० न० शत्रु.

धा-अ० किंवा.

मित(मित्र)-पु० न० मित्र.

जातु (जातुम)-जाणव्यास. 'जा'

धातूचें तुमन्त अ०

पुञ्जन्त-पु० विचारणारा.

पठमा (प्रथमा)-स्त्री० पहिली.

गाथा-स्त्री० गाथा, श्लोक.

कानि-कोणती. 'क' शब्द न०

प्र, द्वि, व, व.

कम्मणि (कर्माणि)-कथें

कुम्भान (कुर्वाण)-करणारा.

विष्णू (विश)-पु० शाहणा.

परक्रमे-पराक्रम करावा, शोध

लावावा. 'परा + क्रम' धातूचें

विधर्म्य नृ पु. ए. व.

मेधावी-पु० बुद्धिमान.

दिखा (दृष्टा)-पाहून. 'दिश' धातूचें

त्वांत अ०

मुत्वा (ध्रुवा)-ऐवून. 'मु' धातूचें

त्वान्त अ०

स्वगण(लक्षण)-न० चिन्ह, लक्षण,

गूण.

न उग्मेच्यते-दृश्यत नाही.

न पटिनन्दति-आनंदीत होत नाही.

यटिलोम (प्रतिलोम)-वि० विरुद्ध,

उलट.

वण्णकाम-वि० वर्ण, स्वरूप, इच्छा.

निवारोति-निवारण करतो, नि+वर.

१० ग०

प+सग(प्र+दास्)-१ ग० श्रुति करणे.

गुह्य (गुह्य)-न० गुप्त.

नञ्कराति (न+अकराति)-सांगत

नाही.

गूह-१ ग० गुप्त ठेवणे, आच्छादणे.

वण्ण (वर्ण)-१० ग० वर्णेन करणे.

प्रज्ञा (प्रज्ञा)-स्त्री० बुद्धि

अस्त (अस्थ)-राची 'हम' शब्दाचें

प, ए व.

अभव-पु० हलार्ताची स्थिति.

नन्द-१ ग० आनंद होणे.

भव-पु० भरभराट.

अच्छरिय (आश्चर्य)पु० न० आश्चर्य-

कारक, विशेष.

लब्धा (लब्धा)-मिळवून. 'लभ'

धातूचें त्वांत अ०

नुप्पज्जते (न+उप्पज्जते)-उत्पन्न

होत नाही.

सति (स्मृति)-स्त्री० आठवण.

अनु+कम्प-१ ग० दया करणे.

हृच्चेते (इत्येते)—असे हे.

सोळसाकार (षोडशाकार) पु० सोळा प्रकार.

पतिष्ठिता (प्रतिष्ठिताः)—आहेत.

‘पति+ठा+तिष्ठ’ धातूचें क.

भू धा. पु. प्र. व. व.

महासत्त—पु० घुड.

बत्वा—बालून. ‘वच’ धातूचें त्वान्त अ०

पुष्टो (पृष्टः)—विचारलेला. ‘पुच्छ’

धातूचें क, भू. धा. पु. प्र. ए. व.

पशुत्य—वि० परगाधी किंवा परदेशी

अथवा गवासासाठी गेलेला-
ही हें,

मराठीत भाषांतर कराः—

अतीते वाराणसिय ब्रह्मदत्ते रज्ज कारेन्ते बोधिसत्तो तस्स अत्थवग्मा-
नुसासको अमच्चो अहोसि । तदा वाराणसिरज्जो एव अत्थचरक अमच्च
सेमा परिभिन्दमु । राजा तस्स दोस अपस्सन्तो ‘कथं नु एतो सका अमित्त
या मित्त वा यातु’ ति अमच्च पुच्छन्तो पठम गाय आह—
कानि कम्मामानि कुब्धान कथं विञ्जू परक्खमे ।

अमित्त जानेय्य मेधावी दिस्वा सुत्वा व पण्डितो ॥ ४३ ॥

(तस्स अत्थो—मेधावी पण्डितो पुरिसो चक्खुना दिस्वा सोतेन सुत्वा
अयं मग्ग अमित्तोऽति जानेय्य । तस्स जाननत्थाय विञ्जू कथं परक्खमेत्याति ।)

अथऽस्स अमित्तलक्षणं कथेन्तो—

न न उप्पेय्यते दिस्वा न च न पटिनन्दति ।

चक्खूनि चऽस्स न ददाति पटिलोमं च वत्तति ॥ ४४ ॥

आगत—आलेला-ली-लें. ‘आ+गम-
गच्छ’ धातूचें क. भू. धा. वि.

अभि+नन्द—१ ग० अभिनन्दन
करणे.

केलायित—लाड करणारा रो-रें.
गोंजारणारा-री-रें. ‘केल’ धातूचें

क, भू. धा. वि०

तस्सेव (तस्स+एव)—त्याचेच.

भज—१ ग० सेवा करणें, आदर
ठेवणें.

अक्कोसन्त—शिव्या देणारा, अपमान
करणारा. ‘कुस’ धातूचें वर्तमान

कालबाचक धा. सा. वि०

अत्तमन—वि० सतुष्ट, रूप.

अमिते तस्स भजति मिते तस्स न सेवति ।
 वण्णकामे निवारोति अङ्गोसन्ते पससति ॥ ४५ ॥
 गुद्द च तस्स नऽक्खाति तस्स गुद्द न गूहति ।
 कम्म तस्स न वण्णोति पञ्चऽस्स नप्पससति ॥ ४६ ॥
 अभवे नन्दति तस्य भवे तस्स न निन्दति ।
 अञ्छरिय भोजन एद्धा तस्स उप्पज्जते सति ॥ ४७ ॥
 वतो न नानुकम्पति अहो सोऽपि एभेय्य इतो ।
 इच्चेते सोळसाकारा अमित्तास्म पनिट्ठिता ॥ ४८ ॥
 महासतो इमारि पञ्चाभि गाथाभि अमितलक्खण आह ।
 फानि कम्मानी बुभ्यान कथ विष्णू परक्खमे ।
 मित्त जानेय्य मेघावा दिस्वा मुत्वाऽव पण्डितो ॥ ४९ ॥
 इमाय गाथाय मित्तलकरण पुट्ठो सेसगाथा अभासि ।
 पवुत्थ त त सरति आगत अभिनन्दति ।
 सतो केलायितो होति वाचाय पटिनदन्ति ॥ ५० ॥
 मित्ते तस्सेव भजति अमिते तस्स न सेवति ।
 अङ्गोसन्ते निवारोति वण्णकामे पससति ॥ ५१ ॥
 गुद्द च तस्स अक्खाति तस्स गुद्द च गूहति ॥
 कम्म च तस्स वण्णोति पञ्च तस्स पससति ॥ ५२ ॥
 भवे च नन्दति तस्स अभवे तस्स न नन्दति ।
 अञ्छरिय भोजन एद्धा तस्स उप्पज्जते सति ॥ ५३ ॥
 ततो नं अनुकम्पति अहो सोऽपि एभेय्य इतो ।
 इच्चेते सोळसाकारा मित्तस्मि मुप्पतिट्ठिता ॥ ५४ ॥

राजा महासत्तस्स कथाय अत्तमनो हुत्वा तस्स महन्त यस्स अदासि' ।
 (मित्तामित्तजातक. ४७३)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा. अ०

काशिराजा-काशिराजा. पु०

गोतम-गोतम. पु०

भेटीकरता-दस्सनाय-नत्थ.

विहार-विहार, पु०

तेव्हा-तदा, अ०

एक-एक सर्वनाम,

मिथु-मिथु, पु०

अटई-किलज, पु० तटिका, स्त्री०

जायल्ल-जयारिळा,

पडणें-नि+पत-द ४ ग० निपज्जति,

राजा-भूप, राज, पु०

पाहून-दिस्वा 'दिस १ ग०'

धातूचें स्वान्त अ०

उठणें-उद+ठा-तिष्ठ, १ ग० उत्ति

इति, उठाति, उठला नाही-न

उठासि, न उत्तिठि.

परतु-पन, अ०

असैं-इति ज०

उडार-उदान, पु० न०

उडार काढणें-'उदान' शब्दावरून

नामपाठ उदानेति, उद्गार

काढले-उदानेति.

भतर-अथ, अ०

मनाठ असैं जालें की-एतद्दोषि,

हा-अथ,

मिथु-मिथु, पु०

अपतुष्ट-अनन्तमन, पु०

एका बाजूला-एकमन्त्र, अ०

यसणें-नि+सद-सीद, १ ग०

निसीदति, खला-निमीदि,

महाराज-भन्ते, महाराज, पु०

आज-अज्ज, अ०

आलेला-जागत, पु०

नवीन-नूतन, नव, पु०

मूर्ख-मूढ, पु०

दिसणें-दिस, १ ग०

धाटणें-मन, ४ ग० मज्जति,

जेव्हा-यदा, अ०

जवळ-सन्तिष्ठ, अ०

तेव्हा-तदा, अ०

त्याअर्थी-तस्मा, अतो,

जेवण-भोजन, न०

मुस्त-मत्त, पु०

हा-अथ,

पूर्वी-पूर्वे, अतीते,

दुमध्यासारणा-दुग्धादिस, वि०

असैं-एव अ०

शिपाई-राजपुरिण, पु०

सरक्षण केलेला - रक्षितमान,

रक्षित, पु०

ससाराची बेळ-सिंहिकार, पु०

राज्यवैभव-राजसिरी, स्त्री०

अशा प्रकारचें-एतादिस, न०

सुखा-सुख, न०

ऐश्वर्य-इस्तिय, न०

मद-मद, पु०

गर्विष्ठ झालेला-गर्वित, पु०

चहाडपोर-पिसुन, पु०

सत्ता-अथ, पु०

ऐकणं-सु. ५ ग० मुणोमि.

ऐकला-अमुणि, सुतो.

त्रास देणं- पीळ, १० ग०

बहुजन-बहुजन. पु०

दास-किंकर, दास. पु०

पार्लित भाषांतर करा:-

म्हणून-अतो, तस्मा.

हित-हित. न०

नेहमीं-निच्च. वि०

झटणं-वायम. १ ग०

आजपासून-अज्जपभुति.

रगावणं-कुष (कुञ्ज) ४ ग०

१. एकदा काशिराजा गीतमाच्या भेटीकरिता विहारात आला. २. तेव्हा विहारात एक भिक्षु चटई आयकून पडला होता. राजाला पाहून तो उठला नाही, पण ' अहो मुक्त, अहो मुक्त ' असे उद्गार काढीत होता. ३. नंतर काशिराजाच्या मनात असें आलें कीं-हा भिक्षु मला पाहून उठला नाही. याबद्दल असतुष्ट असा तो मोतमाला नमस्कार करून एका बाजूला बसला आणि म्हणाला, " महाराज, आज विहारात आलेला नवीन भिक्षु मूर्ख आहे असें मला वाटतें (अह मज्जे). ४. जेव्हा मी त्या भिक्षु-जबळ गेलों तेव्हा मला पाहून तो उठला नाही. त्याअर्धी मूर्ख असेल किंवा जेवणामुळें सुस्त पडला असेल. " ५. गीतम म्हणाला, " हा भिक्षु, पूर्वी तुमच्यासारखा राजा होता. हल्लीं तो आम्हाला असें सागतो कीं, गृहस्थाश्रमाच्या वेळीं पुष्कळ शिपायाच्याकडून संरक्षण केलेला आणि राज्यवैभव अनुभवीत असतानासुद्धा अशा प्रकारचें मुक्त मी अनुभविलें नाही. ६. ऐश्वर्याच्या मदनें गर्बिष्ठ झालेला मी चहाडरोराचा सहा ऐकला आणि दिनाकारण लोकाना त्रास दिला. ७. हे राजा, तुम्ही राजेलोक बहुजनसमाजाचे दास आहात म्हणून तुम्ही बहुजनसमाजाच्या हितासाठीं नेहमीं झटलें पाहिजे. " असें गीतम काशिराजाला म्हणाला. ८. " आजपासून मी कोणावरहि (कस्सऽपि) रगावणार नाही आणि कोणालाहि त्रास देणार नाही. नेहमीं लोकांच्या हितासाठीं झटेन. "

प्रश्नसंग्रह १५

१. भविष्यकालवाचक धातुसाभिताचा केव्हां उपयोग करतात ?

२. रूपं ओळखा-अस्स, अय, अस्मा, इमेहि, अस्मा, गुणवत्.

३. पालीत स्पातर कराः—१. कन्या वरयते रूप माता वित्त पिता
भुतम् । २. मूर्तस्य शरीर वर्धते न ज्ञानम् । ३. अर्थस्य दुरूप दासः ।
४. विद्या नाम नरस्य भूषणम् । ५. मेघाना दर्शनेन मयूरा नृत्यन्ति ।

सोळसमो पाठो

पूर्वतयारी—अमु, गो हे शब्द पाठ करणें.

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित

• १. धातूला 'त' प्रत्यय जोडून कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित
विशेषण यनतें, जसें—जि+त=जित-जिकलेलें, नी+त=नीत-नेलेलें,
मु+त=मुत-मेकलेलें, या विशेषणाला 'आ' लाविला म्हणजे स्त्रीलिंगी
कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित यनतें, जसें—जि+त्+आ=जिता-जिक-
लेली, नी+त्+आ=नीता-नेलेली, मु+त्+आ=मुता ऐकलेली.

२. दहाव्या गणातील धातु, इतर कांहीं धातु, प्रयोजक, नामधातु,
इच्छादर्शक या धातूना 'त' पूर्वी 'इ' होतें 'त' प्रत्यय जोडल्यापूर्वी
दगमगण व प्रयोजक वांतील 'अय' चा लोप होतो, चुर-चोरू+इ+त=
चोरित-चोरलेलें, पूज्+इ+त=पूजित-पूजा केलेलें.

३. ज्या धातूच्या शेवटी म, न, र, आहेत अशा धातूना 'त' प्रत्यय
जोडल्यापूर्वी त्याच्या म, न, र, चा लोप होतो, जसें—गम+त=गत-गेलेलें,
इन+त=इन-मारलेलें, कर्+त=कत-केलेलें.

४. ज्या धातूच्या शेवटी 'द' आहे अशा धातूना 'त' जोडल्यावर
'द' चा लोप होतो व 'त' चा 'न' होतो जसें—भिद+त=भिन्न-
पुढलेलें, छिद+त=छिन्न-तोडलेलें.

५. ज्या धातूच्या शेवटी 'र' आहे अशा धातूना 'त' जोडल्यावर
'र' चा लोप होतो व 'त' चा 'ण' होतो. 'ण' पूर्वी 'इ' होतें,
चर+त=चिण-हिडलेलें, जर+त=जिण-जिरलेलें.

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषणाची नीट करपना यावी
म्हणून ग्यालील धातूचं वांही लिंगाचें प्रथमेचें एकवचन दिलें आहे

धातु	पुल्लिग	स्त्रीलिग	नपुंसकलिग
गम	गतो	गता	गत
नम	नतो	नता	नत
पुच्छ	पुच्छितो, पुछो	पुच्छिता, पुछा	पुच्छित, पुछ
दिस	दिदो	दिद्वा	दिट्ठ
नी	नीतो	नीता	नीत
ठा-तिट्ठ	ठितो	ठिता	ठित
हन	हतो	हता	हत
पा	पीतो	पीता	पीत
लभ	लब्धो	लब्धा	लब्ध
गह	गहितो	गहिता	गहित
कर	कतो	कता	कत
आ-रम	आरदो	आरद्धा	आरद्ध
दा	दत्तो, दिन्नो	दत्ता, दिन्ना	दत्त, दिन्न
आ-रुह	आरुब्धो	आरुब्धा	आरुब्ध
आ-लोक	ओलोकितो	ओलोकिता	ओलोकित
एाद	एादितो	एादिता	एादित
एिप	एित्तो	एित्ता	एित्त
चर	चरितो, चिण्णो	चरिता, चिण्णा	चरित, चिण्ण
छिद	छित्तो	छिन्ना	छिन्न
जा	जातो	जाता	जात
धोव	धोवितो	धोविता	धोवित
न्दा	नहातो-न्हातो	नहाता न्हाता	नहात-न्हात
बुध	बुद्धो	बुद्धा	बुद्ध
भास	भासितो	भासिता	भासित
मर	मतो	मता	मत
मुच	मुत्तो	मुत्ता	मुत्त

याच	याचितो	याचिता	याचितं
रकत	रकितो	रकितता	रकितत
वस	वसितो, वुसितो	वसिता, वुसिता	वसित, वुसितं

ओकारन्तो पुल्लिङ्गो गो सद्दो ।

गो	गवो, गावो	पठमा
गवं, गावं, गावु	गावो, गावो	दुतिया
गवेन, गावेन	गोहि, गोभि	ततिया
गवस्स, गावस्स	गवं, गोनं, गुलं	चतुथी
गवा, गवस्मा,	गोहि, गोभि	पञ्चमी
गवम्हा, गावा,		
गवम्हा, गावस्मा	गव, गोनं, गुलं गवेसु, गावेसु, गोसु	छट्ठी सप्तमी
गवस्स, गावस्स		
गवं, गवस्मिं, गवम्हि		
गावे, गावस्मिं, गावम्हि		
गो	गवो, गावो	आलपन

उकारन्तो पुल्लिङ्गो अमु (अदम्) सद्दो ।

अमु, अमु	अमू, अमुयो	पठमा
अमुं	अमू, अमुयो	दुतिया
अमुना	अमूहि, अमूभि	ततिया
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूस्स, अमूसान	चतुथी
अमुम्हा, अमुम्हा	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूस्स, अमूसानं	छट्ठी
अमुस्मिं, अमुम्हि	अमूसु	सप्तमी
आलपनं नत्थि ।		

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो अमु (अदम्) सद्दो ।

अमु, अमु	अमू, अमुयो	पठमा
अमुं	अमू, अमुयो	दुतिया

अमुया	अमूहि, अमूभि	ततिया
अमुया, अमुस्सा	अमूसं, अमूसानं	चतुत्थी
अमुया	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुया, अमुस्सा	अमूस, अमूसानं	छट्ठी
अमुया, अमुयं, अमुस्सं	अमूसु	सप्तमी
आलपनं नत्थि ।		

उकारन्तो नपुंसकलिङ्गो अमु (अदस्) सहो ।

अदुं, अमुं	अमू, अमूनि	पठमा
अदु, अमुं	अमु, अमूनि	द्वितीया
अमुना	अमूहि, अमूभि	ततिया
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूसं, अमूसानं	चतुत्थी
अमुस्सा, अमुन्हा	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूसं अमूसानं	छट्ठी
अमुस्मि, अमुम्हि	अमूसु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

शब्दार्थसंग्रह

यथा-अ० ज्याप्रमाणे.	छेदन-न० तोड़नें.
महाराज-पु० महाराज.	पिपासा-स्त्री० तहान.
उदक-न० पाणी.	विनयन-न० दूर करनें, घालविणे.
बीजविह्वलन-न० बी उगवणे.	निधि-पु० छाठा, रजिना.
अग्नि (अग्नि)-पु० अग्नि.	अस्सास- पु० आधार, विश्वास.
ज्ञापन-न० जालणे.	कारण-न० कारण.
आहार-पु० आहार	नावा-स्त्री० नाव, बोट, होडी.
बल-न० सामर्थ्य.	तीरमुपापन-पु० पैल तीरावर जाणे.
लता-स्त्री० बेल.	मेसज्ज (मेसज)-न० औषध.
वन्धन-न० बन्धन, बांधणे.	व्याधिवृत्तमन-न० रोग नाहींसा
सत्य (शस्त्र)-न० शस्त्र.	करणे.

यान-न० वाहन, गाडी.
मुत्तगमन-न० मुपानें जाणें.
भीरुहान-न० लपव्याची जागा.
भयविनोदन-न० भीति नाहीशी
करणे.

आरक्तथाय-अ० सुरक्षणासाठीं.
फलक-पु० फळी.
दण्ड-पु० काठी.
लेङ्गु- (लेण्डु) पु० डेंकूळ.
लंगुल (लंगुड)-पु० सोटा.
सर (शर)-पु० वाण.
सत्ति-स्त्री० तलवार.
पटिगधन-न० प्रतिकार.
आचरिय (आचार्य)-पु० शिक्षक.
अनुसासन (अनुशासन)-न० शिक्षण.
पोसन (पोषण)-न० पोषण,
सुरक्षण.

आदास (आदर्श)-पु० आरसा.
ओलोकन (अवलोकन)-न० पाहणें.
अलङ्कार-पु० दागिना.
सोभन-पु० शोभा.
वत्थ (वत्स)-न० वत्स.
पटिञ्जादन-न० शाकणें.

आच्छादणें.
निस्त्रेणी-स्त्री० शिडी.
आरोहण-न० चढणे.
बुला-स्त्री० तागडी.
निस्त्रेपन-पु० न० मोवणें.

आशुघ (आयुध)-न० शस्त्र, हत्यार.
तज्जनिय-न० घाक दाखविणें.
पदीप (प्रदीप)-पु० दिवा.
विधमन-न० घालविणें, नाहीसें
करणें.

वात-पु० वारा.
परिळाह (परिदाह)-पु० उष्णता.
निन्नापन-न० दूर करणें, नाहीसें
करणें.

सिण्य (शिल्य)-न० कला.
वुत्ति (वृत्ति)-स्त्री० उपजीविका.
जगद-पु० रोग.

जीवितरक्खन (जीवितरक्षण)-न०
जीविताचें रक्षण.

धुतङ्ग-विशिष्ट शुद्धीकरिता वाद.
धिभूनी आगिकारलेलें व्रत.

सामञ्ज (श्रामण्य)-न०
किलेस (क्लेश)-पु० त्रेण.
मल-पु० मल, अपवित्रता.
इदि (ऋदि)-योगसिद्धि.
सति (स्मृति)-स्त्री० आठवण.
सवर-पु० तारा, निग्रह.

निन्धन-पु० स्थेयें.
विमति-स्त्री० वाक्का, विश्वास न वाटणें.
विचिकिञ्छा-स्त्री० समय.

निव्यान (निर्वाण)-पु० मोक्ष.
पटिलाम-पु० लाम.
जाति-स्त्री० जात.
जरा-स्त्री० म्हातारपण.

मरण-न० मरण,
 व्याधि-पु० रोग,
 शोक (शोक)-पु० दुःख,
 दुःख (दुःख)-न० दुःख,
 दोमनस्स (दोर्मनस्स)-न० रोद,
 दुष्टपणा, वैर,
 भय-न० भय, भीति,
 अरति-स्त्री० असमाधान,
 कुवितक्क (कुवितक्के)-पु० बाईट
 विचार,
 अविज्जा (अविद्या)-स्त्री० अज्ञान,
 अधिगम-पु० लाभ, प्राप्ति,
 सुतपुण्य (धुतपूर्व)-पूर्वी ऐकलेल्ले,
 तथा (त्वया)-तुझ्याकडून,
 राल्लि (स्वरल्लि)-वि० चुकलेला-
 ली-ल्ले,
 अभिवादन-न० नमस्कार,
 पच्चुडान-न० उभे राहणे,
 सक्कार (सत्कार)-पु० सत्कार,
 उपायन-नजराणा,
 अनुप्पदान (अनुप्रदान)-न० देणे,
 यत्थ (यत्र)-अ० जेथे,
 कत्थ (कुत्र)-अ० कोठे,
 परिभासनारह (परिभाषणाई)-पु०
 निर्दा करण्यास योग्य,
 तज्जनारह (तर्जनाई)-पु० दटा-
 वण्यास योग्य, भिबविण्यास योग्य,

उत्तमद्ग-न० डोकें,
 अस्स-ह्याचें 'इम' शब्द थ. ए. व.
 छिद-छिन्द-७ ग० तोडणे,
 हन-२ ग० मारणे,
 बन्ध-१ ग० बांधणे,
 ज्ञाप-ग० जाळणे,
 किरिया (क्रिया)-स्त्री० क्रिया,
 कुरुमान-पु० करणारा,
 पतिरूप (प्रतिरूप)-वि० योग्य,
 अनुच्छविक-वि० योग्य,
 सखन (धवण)-न० ऐकणे,
 तथागत-पु० बुद्ध,
 सदेवक-पु० देवांनी बुद्ध,
 ओत्तपति-राजतो, ओ+त्तप (अप+
 जप्) १ ग० लाजणे,
 हिरियति-राजतो, (न्ही) १, १०
 ग० लाजणे,
 तत्तुत्तरि (तत्+उत्तरि)-नतर,
 पयिरुपासना-स्त्री० उपासना, (
 साय-अ० सध्याकाळी,
 एके-काहीं जण 'एक' शब्द
 प्र. थ. व.
 दिस्सन्ति (दृश्यन्ते)-दिसतात, 'दिस'
 'पस्स' घातूचें व. तृ. पु. ए. व.
 पातो (प्रातः)-अ० सकाळी,
 दिद्वा (दृष्टा)-पाहिलेले, 'दिस' घा-
 तूचें क. मू. घा. पुल्लिङ्गी प्र. थ. व.
 इत्थिधुत्त-पु० खीलपट,
 सुराधुत्त-पु० दाखवाज.

अकनपुत्त-पु० जुगार खेळणारा.
लब्धं (लब्धम्)-मिळालेलें, 'लभ'

धातूचें क. भू. धा.

विनासेति (विनाशयति)-घालवितो.

गमावितो, नाहिसें करितो.

त-ते.

पराभवतो-पराभवाचें.

मुर-न० कारण, सोंष्ट.

अत्थ-पु० साक्षा, फायदा.

पुच्छितो-विचारलेला. 'पुच्छ'

धातूचें पुच्छिगी क. भू. धा. प्र.

ए. व.

सन्तो-असा, होत्साता. 'सन्त'शब्द

प्र. ए. व.

अनत्थ-पु० वाईट सहा.

अनु+सास-१ ग० देणें, सागणें,

उपदेश करणें.

मराठींत भाषांतर करा:-

(अ) यथा वा पन महाराज उदकं बीजविरहनाय, अग्नि क्षापनाय, आहारो यलाय, रुता कन्धनाय, सत्य छेदनाय, पानीय पिपासाविनयनाय, निधि अस्त्राशकरणाय, नावा तीरसपापनाय, भैरवज्ज न्याधिरूपसमनाय, पानं मुण्डगमनाय, भ्रूरुष्ठानं भयविनोदनाय, राजा आरवसरथाय, फलक, दण्ड, छेद्बु-लगुळ-सर-सत्ति-पटिवापनाय, आचरियो अनुसासनाय, माता पोसनाय, आदासो ओलोकनाय, अलङ्कारो सोमनाय, बत्य पटिच्छादनाय, निसेर्णा आरोहणाय, तुळा निक्खेपनाय, आबुध तज्जनियपटिवाहनाय, पदीपो अन्धकारविघमनाय, वातो परिळाहनिन्वापनाय, सिण्ण बुत्तिनिष्पादनाय, अगद जीवितरक्खनाय । एवमेव खो महाराज धुतुल्ल सामन्नीज-विरहनाय, किल्लेसमलक्षणापनाय, इद्धिबलाय, सति-संवरनिवधनाय, विमत्ति-

पटिच्छन्न-रूपविणें, चोहन ठेवणें,

गुप्त ठेवणें, पटि+छद-धातूचें

क. भू. धा.

मन्तेति-सह्या देतो, मन्त १० ग०

त-त्याला 'त' शब्द पु० द्वि. ए. व.

जन्ना-जाणावा. 'जा' धातूचें

विध्यर्थ नृ. पु. ए. व.

वसल(वृषल)-पु० चाडाल, हीन.

एकन्त-पूर्णपणें.

निन्दितो-निन्दा केलेला. 'निन्द'

धातूचें पु० क. भू. धा. प्र. ए.

पोस-पु० मनुष्य.

पसंसितो-प्रशंसा केलेला, स्तुत्य.

न चाहु (च+अहु)-हाला नाहीं.

चेतरदि (च+एतरदि, एतर्हि)-

आणि आता.

विचिकिच्छा-समुच्छेदनाय, निब्बानमुखपटिलाभाय, जाति-जरा-मरण-व्याधि-
सोक-दुक्ख-दोमनस्स भय-विनोदनाय, सामञ्जगुणरक्षणाय, अरति-कुवि-
तकपटियाहनाय, अविज्जान्वकारविधमनाय । इति महाराज इमेस गुणान
अधिगमाय धुतङ्ग । (मिलिन्दपञ्च)

(आ) नागसेनो-आथि पन महाराज मुत्तपुब्ब तथा रत्नलितस्स अभिवादन
वा पञ्चुठान वा सङ्कार वा उपायनानुप्पदान वाऽति । मिलिन्दो-नहि भन्ते,
यतो कुतोचि यत्थ कत्थाचि रत्नलितो परिभासनारहो होति, तज्जनारहो होति,
उत्तमङ्गऽपि अस्स छिन्दति, हनन्तिऽपि, बन्धन्तिऽपि, घातेन्तिऽपि,
ज्ञापेन्तिऽपीऽति । नागसेनो-तेन हि महाराज भगवता किरिया येव कता नो
अकिरिया ति । किरियऽपि भन्ते नागसेन कुहमानेन पतिरूपेण कातब्ब
अनुच्छविकेन, सवनेनऽपि भन्ते नागसेन तथागतस्स सदेवको लोको ओत्त-
पति हिरियति भिम्बोदस्सनेन, तनुत्तर्हि उपसक्रमनेन पयिस्सपासनेनाया ' ति ।

(मिलिन्दपञ्च)

गाथा

सायमेवे न दिस्सन्ति पातो दिट्ठा बहुज्जना ।
पातो एके न दिस्सन्ति साय दिट्ठा बहुज्जना ॥ ५५ ॥
इत्थिधुत्तो मुराधुत्तो अक्खधुत्तो च यो नरो ।
लुद्धं लुद्धं विनासेति त पराभवतो मुरं ॥ ५६ ॥

(मुत्तनिपात, पराभवमुत्त. १६ गाथा)

यो अथ पुन्निष्ठतो सन्तो अनत्थमनुयासति ।
पटिच्छन्नेन मन्तेति ■ जग्ग्रा वसलो इति ॥ ५७ ॥

(मुत्तनिपात, वसन्मुत्त. १६ गाथा)

एकन्त निन्दितो पोसो एक्कन्त वा पसंसितो ।
न चाहु न च हेस्सति न चेतरेहि विज्जति ॥ ५८ ॥

(धम्मपद, १२८ गाथा)

शब्दार्थसंग्रह

पूर्वा-अतीत, अतीत. वि०

अरन्थ-जरन्त. न०

एक-एक. स०

तपस्वी-तापस. पु०

राहणे-वि+हर, वस. १ ग०
 पुष्कळ-बहु, वि०
 वाघ-व्यग्न, पु०
 सिद्ध-सीद्, भिगिन्द, पु०
 भीति-भय, न० भीति, स्त्री०
 माणूस-मनुस्स, मानुस, पु०
 शेती-कसि, स्त्री०
 करण्यास-कातु, 'कर' धातूचें तुमन्त,
 घजणें-वि+सह, १ ग०
 संवेच-तथा, अ०
 पळ-पल, न०
 फूल-पुष्प, न०
 सर्पण-इन्धन, न०
 नेण्यास-नेतु,
 नेहमी-निच्च, वि० सदा, अ०
 नानाप्रकारचा-ची-चें-नानाप्रकार,
 वि०
 पशु-पशु, पु०
 मास-मस, न०
 हाडूक-अडि, न०
 ठिकठिकाणीं-तत्थ तत्थ, अ०
 टाकणें-हा, ३ ग० अहाति,
 त्यामुळे-तस्मा,
 सर्व-सच्च, सर्वनाम,
 पाण मुटणे-अमुचिगच्च, पु०
 विचार करणें-चिन्त, १० ग०
 चिन्तयति, चिन्तेति.
 खाना-इमे,

पळवून लावणें- पलापे, पलापय,
 'पल' धातूचें प्रयोजक,
 आपण पळवून लावू-अगद्दे पलापे-
 रसाम,
 इतक्यात-तास्मि रणें, स० ए, व,
 तेथें-तस्थ, अ०
 गौतम-गौतम, पु०
 येणें-आ+गम-गच्छ, १ ग०
 जागव्छति,
 तेव्हा-तदा, अ०
 असं-इति, अ०
 सागणें-कथ, १० ग० आ+चकत्त,
 १ ग०,
 घर-घर, विमान, न०
 पळालें असता-पलापितेसु, सति-
 सप्तमी,
 नाहीशीं होणें-नस, ४ ग० नाहीशीं
 होतील-नसिस्सन्ति, नस्सेव्यु,
 पूर्वी-पुन्ने,
 तेथें-एत्थ, अ०
 लोक-लोक, जन, पु०
 आता-इदानीं, अ०
 तोडणें-छिद (छिन्द), ७ ग०
 पटावण-अकन, न०
 करणें-कर, ८ ग०
 शेत-खेत, न०
 साफ ठेवणें-फामुकर, ८ ग०
 फामुकरोति,

पालींत भाषांतर करा:—

१. पूर्वी एका अरण्यात तपस्वी राहत होते. २. त्या अरण्यात पुष्कळ बाघ व सिंह राहत होते. त्याच्या भीतीने त्या अरण्यांत माणसं शेती करण्यास धजत नसत. तसेंच फळे, फुले, सर्पण नेण्यास धजत नसत. ३. नेहमी बाघ, सिंह नाना प्रकारचे पशु मारीत होते आणि खात होते. खातेव्या पक्षींचे मांस, हडके, ठिकठिकाणी टाकत असत. ४. त्यामुळे अरण्यात चोहोंकडे घाण सुटली होती (बायति, बायि). ५. नंतर एकदा तपस्व्यानीं विचार केला कीं, बाघ व सिंह याच्यामुळे (व्यग्यसीहे निस्साय) अरण्यात चोहोंकडे घाण सुटली आहे. म्हणून ह्यांना आज आपण पळवून लावू. ६. त्याच क्षणीं तेथें गौतम आला. तेव्हा तपस्व्यानीं “बाघ-सिंहामुळे आम्हांला येथें त्रास होतो” असें गौतमाला सांगितले. ७. गौतम म्हणाला “महाराज, बाघ-सिंहांमुळे तुमचीं घरे राखली जावात (रक्कीयन्ति) हे बाघसिंह पळाले तर तुमचीं घरे नाहीशी होतील. ८. पूर्वी बाघ-सिंहाच्या भीतीमुळे येथें लोक आले नाहीत, आता जर तुम्ही बाघ-सिंहांना येथून पळवून लावाल तर लोक येथें येतील, सर्व जंगल तोडतील व एक पटागण करतील, शेती करतील, म्हणून तुम्ही बाघसिंहांना पळवून लावू नका; तर जंगल साफ ठेवा आणि येथेच रहा. ”

प्रश्नसंग्रह १६

१. पालील रूपें ओळखा:—पुम्भितो, हेस्सति, त, जन्मा, असु, गता.

२. द्वितीया व पष्ठी या:—अमु (खो०), गो, व (पु०).

३. स्वान्त व तुमन्त यांचीं रूपें बनवा:—रस्य, पत, पूज, पुष, चुव (चुव).

सत्तरसमो पाठो ।

पूर्यतयारीः—सव्य, उभ हे शब्द पाठ करणें.

अकारन्तो पुष्टिगो सव्य (सर्व) सद्गो ।

सव्यो	सव्ये	पठमा
सव्यं	सव्ये	दुतिया
सव्येन	सव्येहि, सव्येभि	ततिया
सव्यस्स	सव्येसं, सव्येसानं	चतुर्थी
सव्यस्मा, सव्यम्हा	सव्येहि, सव्येभि	पञ्चमी
सव्यस्स	सव्येसं, सव्येसानं	छट्ठी
सव्यास्मि, सव्यम्हि	सव्येसु	सप्तमी
सव्य	सव्ये	आलपन

एव पुञ्च, पूर्व, इतर, अञ्च, अञ्चतर, अञ्चतम, उभय, कतर, कतम, एतेस उद्दानं रूपानि होन्ति ।

इत्थिलिङ्गो सव्य (सर्व) सद्गो ।

सव्या	सव्या, सव्यायो	पठमा
सव्यं	सव्या, सव्यायो	दुतिया
सव्याय	सव्याहि, सव्याहि	ततिया
सव्याय, सव्यस्सा	सव्यासं, सव्यामानं	चतुर्थी
सव्याय	सव्याहि, मव्याभि	पञ्चमी
सव्याय, सव्यस्सा	सव्यासं, सव्यासानं	छट्ठी
सव्याय, सव्यायं, सव्यास्सं	सव्यामु	सप्तमी
सव्ये	सव्या, सव्यायो	आलपन

नपुंसकलिङ्गो सव्य (सर्व) सद्गो ।

सव्यं	सव्ये, सव्यानि	पठमा
सव्यं	सव्ये, सव्यानि	दुतिया
सव्येन	सव्येहि, सव्येभि	ततिया

सव्वस्स	सव्वेस, सव्वसासानं	चतुर्थी
सव्वस्सा, सव्वम्हा	सव्वेहि, सव्वेभि	पञ्चमी
सव्वस्स	सव्वेसं, सव्वेसानं	छद्दी
सव्वस्मिं, सव्वग्निहि	सव्वेसु	सप्तमी
सव्वं	सव्वे, सव्वानि	आपल्लन

लिङ्गचये समो उभ सहो ।

उभो,	उभे	पट्मा
उभो,	उभे	द्वितीया
उभोहि,	उभोभि	तृतीया
	उभिन्नं	चतुर्थी
उभोहि,	उभोभि	पञ्चमी
	उभिन्नं	छद्दी
	उभेसु	सप्तमी

कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण

१. धातूला तन्व, अनीय, व, हे प्रत्यय जोडल्यास कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण बनतें.

२. उपयोग — क्रिया करणें योग्य आहे किंवा क्रिया केली पाहिजे, असें दाखवावयाचें असल्यास कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणाचा उपयोग करतात. त्याचा वाक्यात उपयोग करताना कर्मणि प्रयोगासारखा होतो. म्हणजे (कर्माच्या लिंग, वचन, विभक्तीप्रमाणें) तृतीयान्त कर्ता, प्रथमान्त कर्म आणि कर्माप्रमाणें कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण असतें.

जसं:- १. माणवकेहि सज्जाले कातव्वो । विद्यार्थ्यांनीं अभ्यास करावा, करणें योग्य आहे. २. भिक्खुभि बहुजनहित कातव्व, सील च रक्खितव्व । भिक्षुंनीं बहुजन समाजाचें हित करावयास पाहिजे-करणें योग्य आहे व सील राखणें योग्य आहे. ३. माणवकेहि आचरियान आगमने उट्ठित्व । विद्यार्थ्यांनीं शिक्षकाच्या वेत्याच्या वेळीं उठलें पाहिजे-उठणें योग्य आहे.

३. धातूनां तन्व, अनीय, य, हे प्रत्यय जोड़ण्यापूर्वी धातूनां लृट् स्वरान्तरात्वात् अन्त्य स्वरान्तरात्वा गुण होतो. 'तन्व' प्रत्ययापूर्वी काहीं धातूना 'इ' हा स्वर लागतो. अनीय' प्रत्ययापूर्वी धातूना 'इ' लागत नाही.

१ ग० वन्दु+इ+तन्व=वन्दितन्व, वन्दु+अनीय=वन्दनीय, वज्र=वन्दन करण्यास योग्य.

१ ग० रक्षत-रक्षितन्व, रक्षनीय, रक्षत=रक्षण्यास योग्य.

७ ग० छिद-छेतन्व, छेदनीय, छेज=तोडण्यास योग्य.

५ ग० सु-सोत्थ, सुणितन्व, स्वणीय, स्व्य(य्य) (थ्व्य)=देण्याजोगें.

१ ग० गम-गन्तव्य, गमनीय, गम्भ=जाण्यास योग्य.

३ ग० दा-दातव्य, देय्य, देण्याजोगें.

सक्त-सक्तुणितन्व, सक्त, शक्त असणें, योग्य.

१० ग० कथ-कथयितव्य, कथेतव्य, कथनीय, सागण्यास योग्य.

१० ग० पूज-पूजयितव्य, पूजेतव्य, पूजयनीय, पूज=पूजा करण्यास योग्य.

८ ग० कर-कातव्य, कतव्य, करणीय=करण्यास योग्य.

टीप.—चरील पुढिंली विशेषणे 'पूज' शब्दाप्रमाणें व श्रीलिंगी विशेषणें 'पूजा' शब्दाप्रमाणें चालतात.

नपुमरुलिङी विशेषणें 'कल' शब्दाप्रमाणें चालतात.

जसैं:—पुलिङी	श्रीलिङी	नपुमरुलिङी
कातव्यो	कातव्या	कातव्य
करणीयो	करणीया	करणीय
रक्षितव्यो	रक्षितव्या	रक्षितव्य
रक्षनीयो, रक्षो	रक्षनीया, रक्षता	रक्षनीय

कर्मणि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित

१. धातूला 'य' जोडून नंतर 'मान' प्रत्यय जोडल्यास कर्मणि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित पुढिंली विशेषण वनतें. जसैं.— १. जाति-

जनेहि आळाइन नीयमानं जीवक नाम मतपुरिस पापको नाम माणवको अपस्सि ।

२. इसेहि नीयमानं कच्छप गामदारका अपस्सिमु । (कच्छपजातक)

त्वान्त अव्यय

१. धातूला त्वा, त्वान, तून, य, हे प्रत्यय जोडल्यास त्वान्त अव्यय (पूर्वशब्दाचक धातुसाधित अव्यय) बनते. (पुंश्च कालेऋतुकान तून-त्वान-त्वा-वा । पुंश्चकाले एकरुतुकान धातून तून, त्वान, त्वा, इच्छेत् पञ्चमा होन्ति । क० व्या०)

अर्थ.—' त्वान्त ' अव्ययाचा अर्थ मराठीतील 'ऊन' प्रत्ययान्त धातु-साधित अव्ययाप्रमाणे होतो जसे —जाऊन, चढून, उडून

२. त्वा, त्वान, तून, हे प्रत्यय धातूला जोडल्यापूर्वी नित्येक धातूना 'इ' जोडतात, कांहीं धातूना 'इ' विकल्पाने जोडतात व कांहीं धातूना 'इ' मुळीच जोडीत नाहीत.

१ ग० कीळ-कीळ+इ+त्वा=कीळित्वा, कीळ+इ+त्वान=कीळित्वान, कीळ+इ+तून=कीळितून=लेळून.

१ ग० रिप-रिपित्वा, रिपित्वान, रिपितून=पेकून, टाकून.

१ ग० पिब-पिबित्वा, पिबित्वान, पिबितून=पिकून.

१ ग० वस-वसित्वा, वसित्वान, वसितून=वसून, राहून.

१ ग० धोव-धोवित्वा, धोवित्वान, धोवितून=धोऊन, धुऊन.

१० ग० चिन्त चिन्तयित्वा, चिन्तयित्वान, चिन्तयितून=चिंतून.

चिन्तेत्वा, चिन्तेत्वान, चिन्तेतून=चिंतून, विचार करून.

७ ग० छिद-छिन्दित्वा, छिन्दित्वान, छिन्दितून, छिंदून, छाडून, तोडून.

३ ग० भुज-भुजित्वा भुजित्वान, भुजितून=खाऊन.

भुत्वा, भुत्वान=खाऊन.

१ ग० ठा-ठत्वा, ठत्वान=उभे राहून

१ ग० गह-गहेत्वा, गहत्वान, गहेतून=घेऊन.

गणित्वा, गणित्वान, गणितून=घेऊन.

१० पीळ-पीळयित्वा, पीळयित्वान, पीळयितून=पिळून.

पीळेत्वा, पीळेत्वान, पेळेत्तून.

३. संस्कृतांत जेव्हा उपसर्गयुक्त धातूचे त्वान्त अव्यय वनवितात तेव्हा 'त्वा' प्रत्ययाबद्दल 'य' प्रत्यय लावतात. जसे:-आ+गम-गच्छ-आगम्य, आगत्य. प्र+क्षिप्-प्रक्षिप्य. प्र+विश-प्रविश्य. अभि+रुह-अभिरुह्य.

परंतु पाळीत उपसर्गयुक्त धातूंचे त्वान्त अव्यय वनवाक्याचं असल्यास 'त्वा' वगैरे किंवा 'य' हे प्रत्यय लागतात. जसे -आ+गम-गच्छ-आगन्त्वा, आगम्येऊन. प+क्षिप-पक्षिपित्वा, पक्षिपित्वान, पक्षिपितून, पक्षिप्य=पेळून, टाळून. प+विश-पविसित्वा, पविसित्वान पविसितून, पविस-विह्वन, अभि+रुह-अभिरुहित्वान, अभिरुहितून, अभिरुह्य-चढून.

तुमन्त अव्यय

धातूला तुं, तवे, ताये, हे प्रत्यय जोडल्यास तुमन्त अव्यय (हेत्वर्थक धातुसाधित अव्यय) बनते. (इच्छायेसु समानकतु केसु (ताये) तवे, तु, वा । फ० ३या०)

१. काही धातूंना तु, तवे, (ताये) हे प्रत्यय जोडताना ह्या प्रत्ययाच्या मागे 'इ' लागतो.

टीप:- 'ताये' प्रत्यय क्वचित् आढळतो.

२. तुमन्तांचा उपयोग:- 'इच्छा करणे', 'एखादी क्रिया करायचा आहे' असा हेतु दाखवावयाचा असल्यास तुमन्त अव्ययाचा उपयोग करतात.

१ ग० कीळ-कीळ+इ+तु=कीळितु, कीळ+इ+तवे=कीळितवे, कीळ+इ+ताये=कीळिताये-रेळण्याकरिता.

१ ग० पठ-पठ्+इ+तु=पठितु, पठ्+इ+तवे=पठितवे, पठ्+इ+ताये=पठिताये=पठण करण्याकरिता.

१ ग० याच-याचिद्, याचितवे, याचिताये-याचना करण्याकरिता.

१ ग० पत-पतितु, पतितवे, पतिताये-पडण्यास, पडण्याकरिता.

१ ग० चर-चरितु, चरितवे, चरिताये-हिंडण्यासाठी, हिंडण्यास.

- २ ग० रद-रोदितु, रोदितवे, रोदिताये-रडाव्यास, रड्यास.
 १ ग० पस्सितु, पस्सितवे, पस्सिताये-पाह्यास, पाह्याकरिता.
 ४ ग० नत्त-नच्चितु, नच्चितवे, नच्चिताये-नाचण्यास, नाचण्याकरिता.
 ४ ग० मत्त-मज्जितु, मज्जितवे, मज्जिताये-माजाव्यास, माजण्याकरिता.
 ६ ग० लिप्प-लिप्पितु, लिप्पितवे, लिप्पिताये-लिहिण्यास, लिहिण्याकरिता.
 ३ ग० चुम्भ-चुम्भितु, चुम्भितवे, चुम्भिताये-चुम्भनासाठी, चुम्भनाकरिता.
 १० ग० कथ-कथयितु, कथयितवे, कथयिताये - सागण्यासाठी, सागण्याकरिता

१. ग० गह-गण्हितु, गण्हितवे, गण्हिताये-घेण्यासाठी, घेण्याकरिता.
 अपवाद-गहेतु, गहेतवे, गहेताये-घेण्यास.

३ फार्हो धातूना तु, तवे, ताये, हे प्रत्यय लागतांना धातूच्या अन्त्य स्वरास व उपान्त्य ह्रस्व स्वरास गुण होतो.

- १ ग० जि-जेतु, जेतवे, जेताये-जिंकण्यास, जिंकण्याकरिता.
 १ ग० नी-नेतु, नेतवे, नेताये-नेण्याची इच्छा करण्यास.

चपसर्गयुक्त धातु

- १ ग० प+हृ-पहरितु पहरितवे, पहरिताये-प्रहार करण्यास.
 २ ग० वि+हृ-विजहितु, विजहितवे, विजहिताये-टाकण्यास,
 १ ग० नि+कम्-निकम्मितु, निकम्मितवे, निकम्मिताये-निघण्यास

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-वि० पूर्वी. अतीत.	मन्त (मन्त्र)-पु० मन.
तक्कसिला (दक्षशिला)-स्त्री० तप्प- शिला, कदाहार. (येथे पूर्वी प्राचीन विद्यार्थी होते.)	सज्जायितु-शिकण्याकरिता, तुमन्त अव्यय.
सत्त (सदस) -पु० 'सत्त' नावाचा मनुष्य.	अमुक्क-वि० अमुक्क, फलाणा.
सुसीम-पु० 'सुसीम' नावाचा.	सहायक-पु० मित्र
सोलसवस्सुदेसिक-पु० सोळा वर्षांचा	अधीयस्सु-तू अधयन कर 'अधि+ इ' धातूचे आत्मनेपद आज्ञाये
उप+स+कम्-१ग०जवळ जाणे.	दि. पु. ए. व.
	साधु-वि० ठीक, होय, चांगले.

पाठि+सु-५ ग० उत्तर देणें.
 अनुपुब्बेन-क्रमानें.
 पत्ता-प्राप्त होऊन, मिळवून. 'प+
 आप' ५ ग० धातूचें त्वान्त अ०
 पठितभाव-पु० पाठविलेल्यासर्वा.
 आ+चक्र-२ ग० सांगणे.
 पटिपस्तददरथ-त्याच्या ठिकाणचे
 क्लेश किंवा त्रास नाहीसे झाले
 आहेत असा.
 भद्र (भद्ररु)-वि० जागला ली लें.
 वाचेतु-शिकविण्यास.
 आ+रम-१ ग० आरंभ करणें.
 लटु (लघु)-घोडें, लहान.
 वटु-वि० पुष्कळ.
 गण्ट-पु० घेणारा
 गहित (गृहीत)-घेतलेला-ली ले.
 'गह' धातूचें क. भू. धा. वि.
 सुवर्ण (सुवर्ण)-न० सोने.
 भाजन-न० भांड.
 पकितत (प्रक्षित)-टाकलेलें, ठेव-
 लेला-ली-लें. 'प+सिप' ६ ग०
 धातूचें क. भू. धा. वि.
 सिंहतेल (सिंहतेल)-न० सिंहाची
 चरबी-तेल.
 अविनस्समान-टिकाऊपणा.
 धारेत-पु० धारण करणारा.
 न चिरस्सेव (चिरस्स+एव)-
 टक्कर, पार उशीर न लावता.

सम्मुपततो (सम्मुपतः)-तोंडून,
 तोंडातून. पञ्चम्यधीं अ०
 उगाण्हित-शिकविण्याजोगें. 'उद+
 गह' ९ ग० धातूचें कर्मणि
 विध्वर्षक धातुपाधित वि०
 स०२ (सर्व)-स० सर्व.
 उगाण्हित्वा-शिकून, 'उद+गह'
 ९ ग० धातूचें त्वान्त अ०
 सज्जाय (स्वाध्याय)-पु० अभ्यास,
 अध्ययन.
 अत्तनो (जात्मनः)-स्वतःच्या.
 उगाण्हित-शिकलेले. 'उद+गह'
 धातूचें क. भू. धा. वि.
 सिप्प(शिल्प)-न० कला.
 आदिमज्झ-पु० आरंभ व मध्य,
 परियोसान (पर्यवसान)-रोखट,
 तात्पर्य, रहस्य.
 इतिपतन (ऋषिपतन)-न० ऋषि-
 पतन
 इति (ऋषि)-पु० ऋषि.
 वि+हर-१ ग० राहणें.
 पुच्छस्सु-विचार, विचारा, विचारा
 वेष्ट. 'पुच्छ' ६ ग० धातूचें
 आत्मनेपदी आज्ञार्थ द्वि.पु ए.व.
 विहार-पु० विहार, मठ.
 वसन्तो-राहणारा, 'वस' १ ग०
 धातूचें वतमानसालवाचक धा.
 पु. प्र. ए. व.
 आम-अ० होय.

अपव्यजित (अप्रमजित) - पु०

सन्यास न घेतलेहा,

पव्यज्जरमु-न् सन्यास घे, 'पवज'

धातूँ आत्मनेपदी आशायं द्वि,

पु. ए. व.

मित (मित्र) - पु० न० मित्र.

ससग्ग (ससर्ग) - पु० ससग्ग. (बोलणें,

राणें-पिणें, ऐकणें बगेरे शायर्त्ता-

तील ससग्ग,)

योगस्सिम-पु० चरितार्थ.

विहिंसति-रमी होतें, नाहींस होतें.

वि+हिंस. १ ग०

पुन्वे-पूर्वी.

अज्झामवन (अज्यामवन) - वर्चस्व,

प्राप्त्य.

अकिस (अति) - न० डोळा.

रखे (रखेत) - रखण करवें. 'रखल'

१ ग० धातूँ विध्यर्थ तृ. पु.

ए. व.

पण्डित-पु० शहाणा,

अत्तसम (आत्मसम) - वि० आपल्या

सारखा-सी खं.

वुत्ति (वृत्ति) - स्त्री० बागणूक.

सव्वकिच्च (सर्व कृत्य) - न० सर्व

कृत्य.

मराठीत भाषांतर करा:—

अतीते पन तक्कसिलाम सत्तो नाम ब्राह्मणो अहोसि । सव्वस्स सुसीमो नाम पुत्तो सोळसवस्सुहेसिको एकदिवस पितर उपसकमि आह च-तात, इच्छामऽह बाराणसिं गन्त्या मन्ते सज्झायितुऽति । अथ सहस्रो सुसीम आह तेन हि तात असुको नाम ब्राह्मणो मम सहायको, तस्स सन्तिक गन्त्वा अधीयस्सुऽति । सुसीमो साधूऽति पटिसुणित्वा अनुपुब्बेन बाराणसिं पत्वा ब्राह्मण उपसंकमित्वा पितरा पहितभाव आचिकित् । अथ न ब्राह्मणो सहायकस्स मे पुत्तोऽति संपटिच्छित्त्वा पटिपस्तद्वदथ भदकेन दिवसेन मन्ते वाचेतु आरभि । सुसीमो एहु च गण्हन्तो बहु च गण्हन्तो गहित च सुवण्णभाजने पवित्त संहितेल इव अविनस्समान धारेन्तो नचिरस्सेद आचरियस्स समुत्ततो उग्गाण्हितव्व सव्व उग्गाण्हित्वा सज्झाय करोन्तो अत्तनां उग्गाण्हितसिपस्स आदिमज्झ एव पस्सति नो परियोसान । सुसीमो आचरिय उपसंकमित्वा आह-आचरिय, अह इमस्स सिपस्स आदिमज्झ एव पस्सामि, नो परियोसानऽति । आचरियां आह-अहऽपि तात परि-

योसान न परसामीऽति । ' को जानाति परियोसान ' ति सुसीमो आचरिय
पुग्गि, आचरिया आह—तात्, इसिपत्ते इसयो विहरन्ति, ते परियोसान
जानेय्युऽति, तेस सन्तिक उप्पसकमित्वा पुच्छस्सुऽति । ततो सुसीमो विहारे
वसन्तान इसीन सन्तिक गन्त्वा पुच्छि—तुम्हे किर परियोसान जानथ ! ।
आम जानाम इति इसयो आहसु । तेन हि मे आचिरपथाऽति सुसीमो
इसयो आह । न मय पन अपन्नजित्तस्स आचिरपथाम, सचे ते परियो-
सानेन अत्थो पन्नजित्तस्सुऽति । (धम्मपदअट्ठकथा, गगारोहणवधु)

गाथा

येन भित्तेन ससग्गा योगक्केमो विहिंसति ।

पुब्बेऽव अज्झाभव तस्स रक्खे अक्खीऽव पण्डितो ॥ ५९ ॥

येन भित्तेन ससग्गा योगक्केमो पवड्ढति ।

वरय्य अनसम भुत्ति सन्धक्किन्वेसु पण्डितो ॥ ६० ॥

(धम्मजातरु २७२,)

शब्दार्थसंग्रह

गौतम (गौतम)—गौतम, पु०

हे, अरे—मो, आम्हो, अ०

आवड्ढ—अग्नड्ड पु०

धेदु—अनुत्तरा, स्त्री०

विद्या—विज्ञा, स्त्री०

आचरण—आचरण, न०

जातिवाद—जातिवाद, पु०

गोत्रवाद—गोत्रवाद, पु०

मानवाद—मानवाद, पु०

अथवा—वा, अ०

तू माह्यावरोधरीचा आदेश—त्व

म अग्रदत्ति,

जैय्ये—यय, अ०

तरोत्तर—एतो, अ०

मुलाचें लग्न—जावाह, पु०

मुलाचें लग्न—विवाह, पु०

तेय्ये—तय, अ०

ने कोणी—ये केचि,

माढणें—विनवद, १ ग० विषदत्ति,

साक्षात्कार होईल—सन्धिकिरिया

मविस्सति,

दरिद्री—दरिद्र, पु०

रोगी—व्याधित, गिलान, पु०

मूर्ख—मूळद, पु०

प्रवासी- पवासी, पु०

सेवक-किङ्कर पु०

पाच-पञ्च,

लोक-जन, लो० पु०

जिवत अमून सुद्धा-जीवन्ताऽपि,

जीवन्ता+अपि,

मेलेला ली-लै-मतो-ता त ' मर '

धातूचें क भू, धा वि०

कूपण-कदरिय, पु०

मिळविलेला-ली-ले-कडो लडा-

लड,

द्रव्य-धन, न०

योडेसे-किञ्चि अ०

थापण-अत्त, पु०

नातेवाईक-सालोहित, आतक, पु०

गरीय-दुग्गत, वि०

देम-दा, ३ ग०

मरणानतर-परमरणा

चोर-चोर, पु०

किंवा-वा अ०

राजा-भूप, राज, पु०

नेणे-नी-नय १ ग०

पालीत भाषांतर करा —

(अ) गौतम म्हणाला "हे अयहा, धेष्ट विद्या व आचरण यामध्ये जातीचा वाद, गोत्राचा वाद, मानाचा वाद, अथवा तू माझ्या खरोखरीचा आहेस, तू माझ्या खरोखरीचा नाहीस असा वाद उत्पन्न होत नाही जेथे खरोखर मुलाचें लग्न किंवा भुलीचें लग्न असते तेथे हे वाद उद्भवतात. जे कोणी जातीचा वाद, गोत्राचा वाद, मानाचा वाद, किंवा तू माझ्या खरोखरीचा आहेस, तू माझ्या खरोखरीचा नाहीस या वादांनीं भाडतात, ते धेष्ट विद्या व आचरण मिळविण्यास योग्य ठरत नाहीत (लड्डु न भरहन्ति). जेव्हा ते हे वाद सोडतील तेव्हा त्यांना अंध विद्या व आचरण याचा साक्षात्कार होईल, " (दीपनिकाय)

(ब) १. दखिदी, रोगी, मूर्ख, प्रवासी, सेवक, हे पाच लोक जिवत असून मेलेले होत. २ कूपण लोक मिळविलेल्या द्रव्यापैकी योडेसे द्रव्यमुद्धा आपल्या नातेवाईकांना किंवा गरिजांना देत नाहीत त्याच्या मरणानंतर चोर किंवा राजा द्रव्य नेतो.

प्रश्नसंग्रह

१. मस्कृतात् स्पातर कस — (१) कस्सका पुत्तेहि सेत मच्छन्ति ।
(२) सीहा च व्यम्भा च सिंगाला च पसून मस स्यादन्ति ।

२. तुमन्त व त्वान्त या दोन अव्याचने प्रत्यय व त्याचा उपयोग
कसा,

१. हपे ओळखा — उपसक्रमित्वा, पितर, मन्ते, मम, इत्यो,

अट्टारसमो पाठो

पूर्वतयाती — पुम व सख्यावाचक शब्द पाठ करणे

अकारन्तो पुल्लिङ्गो पुम (पुमन्) सहो ।

पुमा	पुमा, पुमानो	पठमा
पुमान, पुम	पुमा, पुमानो	द्वितीया
पुमाना, पुमुना, पुमेन	{ पुमानेहि, पुमानेभि, पुमेहि, पुमेभि	तृतीया
पुमस्स, पुमुनो	पुमान	चतुर्थी
पुमा, पुमस्मा, पुमम्हा,	{ पुमानेहि, पुमानेभि, पुमेहि, पुमेभि	पञ्चमी
पुमाना, पुमुना		
पुमस्स, पुमुनो	पुमान	छट्ठी
पुमे, पुमस्मि पुमम्हि,	{ पुमेसु, पुमासु, पुमानेषु	सप्तमी
पुमाने		
पुम	पुमा, पुमानो	आलपन

पुल्लिङ्गो एक (सख्यावाचको ' एक ' सहो निन्च एकवचने) सहो ।

एको	एको	पठमा
एक	एके	द्वितीया

एकेन	एकेहि, एकेभि	ततिया
एकस्स	एकेसं, एकेसानं	चतुथी
एवस्मा, एकम्हा	एकेहि, एकेभि	पञ्चमी
एकस्स	एकेसं, एकेसानं	छट्ठी
एकस्मि, एकम्हि	एकेसु	सत्तमी
इत्थिलिङ्गो एक सदो ।		
एका	एका, एकायो	पठमा
एकं	एका, एकायो	दुतिया
एकाय	एकाहि, एकाभि	ततिया
एकिस्सा, एकस्सा	एकास्सं, एकासानं	चतुथी
एकाय	एकाहि, एकाभि	पञ्चमी
एकिस्सा, एक्कस्सा, एकाय	एकास्सं, एकासानं	छट्ठी
एकिस्सं, एकस्सं, एकाय,	एकासु	सत्तमी
नपुंसकलिङ्गो एक सदो ।		
एकं	एके, एकानि	पठमा
एकं	एके, एकानि	दुतिया

सेसं पुल्लिङ्गसमो ।

संख्यावाचकं सदो ।

लिङ्गत्तये समो द्वि सदो

द्वे, दुवे	पठमा
द्वे, दुवे	दुतिया
द्वीहि, द्वीभि,	ततिया
दुवेहि, दुवेहि	
द्वित्रं, दुवित्रं	चतुथी
द्वीहि, द्वीभि,	पञ्चमी
दुवेहि, दुवेभि	
द्वित्रं, दुवित्रं	छट्ठी
द्वीसु, द्वेसु, दुवेसु	सत्तमी

पुलिङ्गो ति (त्रि) सहो (निचं बहुवचने)

पुलिङ्गे	इत्थिलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे	
तयो	तिस्सो	तीणि	पडमा
तयो	तिस्सो	तीणि	दुतिया
तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	ततिया
तिण्णं, तिण्णन्नं	तिस्सन्नं	तिण्णं, तिण्णन्नं	चतुथी
तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	पञ्चमी
तिण्णं, तिण्णन्नं	तिस्सन्नं	तिण्णं, तिण्णन्नं	छडी
तीसु	तीसु	तीसु	सत्तमी

चतु (चतुर) सहो निचं (बहुवचने) ।

पुलिङ्गे	इत्थिलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे	
चत्तारो	चतस्सो	चत्तारि	पडमा
चत्तारो	चतस्सो	चत्तारि	दुतिया
चतूहि चतूभि,			
चतुभि	चतूहि-भि	चतूहि, चतूभि	ततिया
चतुन्नं	चतस्सन्नं	चतुन्नं	चतुथी
चतूहि, चतूभि	चतूहि-चतूभि	चतूहि, भि	पञ्चमी
चतुन्नं	चतस्सन्नं	चतुन्नं	छडी
चतूसु	चतूसु	चतूसु	सत्तमी

• लिङ्गत्तये समा पञ्च, छ (पद्), सत्त (सप्त)

सहा (बहुवचनीया)

पञ्च (पञ्चन्) छ (पद्) सत्त (सप्त)

पञ्च	छ	सत्त	पडमा
पञ्च	छ	सत्त	दुतिया
पञ्चहि-भि	छहि-भि	सत्तहि-भि	ततिया
पञ्चन्नं	छन्नं	सत्तन्नं	चतुथी

पञ्चहि-भि	छहि-भि	सत्तभि	पञ्चमा
पञ्चत्रे	छत्रे	सत्तत्रे	छट्ठी
पञ्चसु	छसु	सत्तसु	सत्तमी

लिङ्गत्वे अट्ट (अष्टन्), नव (नवन्), दस (दशन्)
सहा (बहुवचनन्ता) ।

अट्ट	नव	दस	पठमा
अट्ट	नव	दस	दुतिया
अट्टहि-भि	नवहि-भि	दसहि-भि	ततिया
अट्टत्रे	नवत्रे	दसत्रे	चतुर्थी
अट्टहि-भि	नवहि-भि	दसहि-भि	पञ्चमी
अट्टत्रे	नवत्रे	दसत्रे	छट्ठी
अट्टसु	नवसु	दससु	सत्तमी

एष एकादस, द्वादस, त्रेस, चतुस्स, पञ्चदस, सोळस,

सत्तदस, अट्ठादस एतेषं रूपानि होन्ति ।

इकारन्ता एकूनवीसति, वीसति, सहा (एकवचनन्ता)

एकूनवीसति	वीसति (विंशति)	
एकूनवीसति	वीसति	पठमा
एकूनवीसति	वीसति	दुतिया
एकूनवीसतिया	वीसतिया	ततिया
एकूनवीसतीया	वीसतिया	चतुर्थी
एकूनवीसतिया	वीसतिया	पञ्चमी
एकूनवीसतिया	वीसतिया,	छट्ठी
एकूनवीसतिया	वीसतिया, वीसतियं	सत्तमी
एकूनवीसतिथं		

एवं 'एकवीसति' सहतो पष्ठाय 'नवनवुडि' परिवन्तानं

- 'इकारन्तानं इत्थिलिङ्गानं सदानं रूपानि होन्ति ।

अथ संख्यावाचकसदा

- १ एक
२ द्वि
३ त्रि
४ चतु
५ पञ्च
६ छ (छत्र)
७ सप्त
८ अष्ट
९ नव
१० दश
११ एकादश
१२ द्वादश, बारस
१३ त्रैलोक्य
१४ चतुदश, चतुदश, चौदस
१५ पञ्चदश, पण्णरस
१६ सोडस
१७ सप्तदश, सत्तरस
१८ अष्टादश, अट्टारस
१९ एकून् वीसति, एकून् वीसा
२० वसति, वीसा
२१ एकवीसति, एकवीसा
२२ द्वावीसति, द्वावीसा,
यात्रीसति, बायीसा,
दुयीसति
२३ त्रेवीसति, त्रेवीसा
२४ चतुर्वीसति, चतुर्वीसा
२५ पञ्चवीसति, पञ्चवीसा
२६ छवीसति, छवीसा
२७ सप्तवीसति, सप्तवीसा
२८ अष्टवीसति, अष्टवीसा
२९ एकून् तिसति
एकून् तिसा
३० तिसति, तिसा
३१ एकतिसति, एकतिसा
३२ द्वतिसति, द्वतिसा,
वसिसति, वसिसा
३३ त्रेतिसति, त्रेतिमा
३४ चतुर्तिसति, चतुर्तिसा
३५ पञ्चतिसति, पञ्चतिसा
३६ छतिसति, छतिसा
३७ सप्ततिसति, सप्ततिसा
३८ अष्टतिसति, अष्टतिसा
३९ एकून् चत्ताळीसति,
एकून् चत्ताळीसा
४० चत्ताळीसति,
चत्ताळीसा
४१ एकचत्ताळीसति,
एकचत्ताळीसा
४२ द्विचत्ताळीसति,
द्विचत्ताळीसा
४३ त्रेचत्ताळीसति,
त्रेचत्ताळीसा
४४ चतुचत्ताळीसति,
चतुचत्ताळीसा

- ४५ पञ्चचत्तालीसति,
 पञ्चचत्तालीसा
 ४६ छचत्तालीसति,
 छचत्तालीसा
 ४७ सत्तचत्तालीसति,
 सत्तचत्तालीसा
 ४८ अट्ठचत्तालीसति,
 अट्ठचत्तालीसा
 ४९ एकूनपञ्चासति,
 एकूनपञ्चासा
 ५० पञ्चासति, पञ्चासा
 ५१ एकपञ्चासति,
 एकपञ्चासा
 ५२ द्विपञ्चासति, द्विपञ्चासा
 द्वेपञ्चासा
 ५३ तिपञ्चासति, तेपञ्चासति
 तिपञ्चासा
 ५४ चतुपञ्चासति,
 चतुपञ्चासा
 ५५ पञ्चपञ्चासति,
 पञ्चपञ्चासा
 ५६ छपञ्चासति
 छपञ्चासा
 ५७ सत्तपञ्चासति,
 सत्तपञ्चासा
 ५८ अट्ठपञ्चासति,
 अट्ठपञ्चासा
 ५९ एकून(ण)सट्ठि
 ६० सट्ठि
 ६१ एकसट्ठि
 ६२ द्वासट्ठि
 ६३ तेसट्ठि, तिसट्ठि
 ६४ चतुसट्ठि
 ६५ पञ्चसट्ठि
 ६६ छसट्ठि
 ६७ सत्तसट्ठि
 ६८ अट्ठसट्ठि
 ६९ एकूनसत्तति
 ७० सत्तति
 ७१ एकसत्तति
 ७२ द्विसत्तति
 ७३ तिसत्तति
 ७४ चतुसत्तति
 ७५ पञ्चसत्तति
 ७६ छसत्तति
 ७७ सत्तसत्तति
 ७८ अट्ठमत्तति
 ७९ एकूनासीति
 ८० असीति
 ८१ एकासीति
 ८२ द्वासीति
 ८३ तिसीति
 ८४ चतुरसीति
 ८५ पञ्चामीति
 ८६ छसीति
 ८७ सत्तासीति

८८ अट्टासीति	९८ अट्टनवुति
८९ ण्णूननवुति	९९ नवववुति
९० नवुति	ण्णूनसत
९१ ण्णनवुति	१०० सतं
९२ द्विनवुति	१००० सहसं (दससत)
९३ तिनवुति	१०,००० नहुतं
९४ चतुनवुति	१००,००० लखं
९५ पञ्चनवुति	कोटी
९६ छनवुति	पकोटि
९७ सत्तनवुति	अट्ट

द्वियु ११. अट्टतिथ २१. अट्टद्वादस २११. अट्टसत ९९१.

१. उपयोगः—(अ) ' एक ' ण्णून ' चतु ' पर्यंतचे सख्यावाचक शब्द विशेषणं ण्णून विशेष्याचें लिंग, वचन व विभक्ति धेतात. जैसेः—
१. एको पुरिसो गाम गच्छति । २. वाणिजो तिण्ण भिक्खून चीवरानि व्वगति । ३. चतस्सो इत्थियो पानीयत्थ धापी गच्छन्ति । ४. चतस्सन्न व्वतान एत्ता व्वता पुग्गिना अत्थि ।

(आ) ' एकवीसति ' शब्दापासून ' नवनवुति ' पर्यंतचे शब्द वीसति शब्दाप्रमाणे चालतात. या शब्दाचा प्रयोग तिन्ही लिंगातील साम्येयवाचक शब्दाशी (स्त्रीलिंगी) एकवचनी होतो. जैसे — १ वीसति माणवका सिण्ण सिक्किम्मु । २. मज्झिमनिकाये चतुच्चत्तालीसतिष्ठा मुत्तान अत्थ अह माणवकान ऋथेहि । ३. अट्टाव गामे अट्टमगुत्तमत्तानि विहरन्ति, तेस सत गह्हा, गह्पतानियो च होन्ति, तेषु गह्हेसु सत्तवीसति गह्हा व्वसिक्कम्मेन जीविक कप्पेन्ति, तिसति गह्हा व्वत्थानि सिच्चन्ति, चतुर्वीसति गह्हा आचरिया होन्ति, सत्तेसु गह्पतानीसु तेवीगति गह्पतानियो अट्टापान व्वरोन्ति, अट्टवीसति गह्पतानियो वेज्जन्नम्मेन जीविक कप्पेन्ति ।

२. क्रमवाचक संख्याविशेषणे (अ) :— ' एक ' ण्णून पठमो, पठमा, पठम, धादिमो, आदिमा, आदिम. ' द्वि ' ण्णून दुत्तियो, दुत्तिया, दुत्थिय,

‘ति (त्रि)’ पासून सतियो, सतिया, सतिय, ‘चतु (चतुर)’ पासून चतुथो, चतुथी, चतुथ्य अशी अनियमित तीन्ही लिङ्गार्ची नमवाचक सख्याविशेषणें बनतात.

(आ) पञ्च, छट्, सत्त, अट्, नव, दस, या शब्दांना ‘मो’, ‘मी’, ‘मं’ हे प्रत्यय लागून पञ्चमो, पञ्चमी, पञ्चम, छट्ठो (छट्ठमो), छट्ठी (छट्ठमी), छट्ठ (छट्ठम), सत्तमो, सत्तमी, सत्तम, अट्ठमो, अट्ठमी, अट्ठम, नवमो, नवमी, नवम, दसमो, दसमी, दसम, एकादसमो, एकादसी, एकादसम, अशीं पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी, क्रमवाचक सख्या-विशेषणें बनतात. (सख्यापूरणे मो । ६० व्या० ३० सू०)

३. (अ) सख्यावाचक शब्दाना करण्तु (कृत्वस्), सो (शत्) हे प्रत्यय लागून सख्यावाचक क्रियाविशेषणें बनतात. जैसे—ति+करण्तु, तिकलण्तु—तीगदां, पञ्च+करण्तु=पञ्चकरण्तु—पाचदा. पञ्चवीसति+कलण्तु =पञ्चवीसतिकरण्तु (पञ्चविंशतिकृत्व)—पचवीसदा. सत+करण्तु=सत-करण्तु (शतकृत्व)—शमरदा.

(आ) ‘एक’ ह्या शब्दापासून सकदा किंवा सकि, सकिदेव अशें रूप होतें.

टीप —संस्कृतात एक, द्वि, त्रि, चतु, या शब्दांना ‘कृत्वस्’ प्रत्यय लागत नाही, परंतु पालीत ‘कलण्तु’ हा प्रत्यय ‘एक’ शब्दापेरीज सर्व सख्यावाचक शब्दाना लागतो.

उपयोग —वर्ष, महिना, दिवस, इत्यादि कालवाचक शब्दातून ‘अमुक वेळा’ असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास कालवाचक शब्दाची पणी विभक्ति योजतात. जैसे—१. सबन्धस्स सत्तकलण्तुं वेग्गो सध्धे छोक्के वीमसति । २. मासस्स अट्ठकलण्तु मय सेत्त गच्छाम । ३. सत्ताहस्स पञ्चस्सण्तुं माणवका साल गच्छन्ति । ४. सत्ताहस्स तिकरण्तुं नहापितो मम मत्सु करोति । ५. दिवसस्स तिस्रण्तुं ओसघाय अह वेग्गस्स घर गच्छामि । ६. निदाघे दिवसस्स तिस्रण्तुं एकन्ने न्हायन्ति ।

(इ) ‘घा’ प्रत्ययाचा उपयोग.—‘अमुक इतक्या प्रकारांनी’ असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास सख्यावाचक शब्दापुढें ‘घा’ प्रत्यय

लावावा. (विभागे धा च । क० व्या० नामकृष्. तद्धितकृष्. ५४ सू०)
जसं:--एक+धा=एकधा. द्वि+धा=द्विधा-दोन प्रकारानीं. सत्त+धा=
सत्तधा-सात प्रकारानीं. अष्टधा-आठ प्रकारानीं.

(ई) ' सो ' प्रत्ययाचा उपयोग:--एक एक, दोन दोन, तीन तीन,
शेकडोनीं, असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास सख्यावाचक शब्दाला
' सो ' प्रत्यय लावावा. जसं:--एक+सो=एकसो-एक एक, द्वि+सो=
द्विसो-दोनदोन; सत्त+सो=सत्तसो-शमर शमर. राजपुरिसा द्विसो वा
चतुसो वा मघोन गळुन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

दक्षिणायन (दक्षिणायन)-वि०
दक्षिणायन, सूर्य व चंद्र यांचें
दक्षिण दिशेकडे जाणें.

उत्तरायन (उत्तरायण)-वि० उत्त-
रायण, सूर्य व चंद्र यांचें उत्तर
दिशेकडे जाणें

अयन-वि० अयन.

इर-पु० ऋग्वेद.

यजु-पु० यजुर्वेद

साम-पु० सामवेद.

वेद-पु० वेद.

पिटक-हिंदूंचे जसे वेद, मुसल-
मानांचे जसे पुराण, ख्रिश्चनांचे
जसे बायबल, त्याप्रमाणे बौद्ध
लोकांचे त्रिपिटक (त्रिपिटक)
आहे. याचे १ सुत्तपिटक,
२ विनयपिटक, ३ अभिधम्म-
पिटक असे तीन भेद आहेत.

(१) सुत्तपिटक-यात भगवान्
बुद्धाने निरनिराळ्या वेळीं
केलेल्या उपदेशाचा संग्रह
आहे. याचे १ दीपनिकाय,
२ मज्झिमनिकाय, ३ सुयुत्त-
निकाय, ४ अंगुत्तरनिकाय,
५ खुदरुनिकाय असे पाच भाग
आहेत. (२) विनयपिटक-यात
भिक्षू व भिक्षुणी यांच्या स्थापने
कसे वागावे यासंदर्भी नियम
दिखले आहेत. (३) अभिधम्म-
पिटक-यात बौद्धांचे तत्त्वज्ञान
आहे.

हत्थी (हस्तिन)-पु० हत्ती.

अस्स (जथ)-पु० घोडा.

पत्ती-पु० स्त्री० पायदळ.

चतुरङ्गिणी-स्त्री० चार जसे जा
सेनेत आहेत अशी.

रीर (क्षीर)-न० दूध.
 दधि-न० दही.
 घत (शृत)-न० तूप.
 तक्क (तक्क)-न० ताक.
 नोनीत (नवनीत)-न० लोणी.
 गौरस-पु० गोरस.
 कसाव (कपाय)-वि० कुरट
 तित्त-वि० तिरिट
 मपुर-वि० गोड.
 लवण-वि० खारट.
 अभिरह-वि० आबट.
 रुदुक-वि० कड़.
 रस-पु० रस.
 वसन्त-पु० वसन्त ऋतु.
 गिम्ह (ग्रीष्म)-पु० ग्रीष्म ऋतु.
 वसन्त-पु० वर्षा ऋतु. पावसाळा
 सरद (शरद्)-पु० शरद् ऋतु.
 हेमन्त-पु० हेमन्त ऋतु.

हिंवाळा.

सिसिर (शिशिर)-पु० शिशिर ऋतु.
 उतु (ऋतु)-पु० ऋतु.
 चार्मा (स्वामिन्)-पु०
 अमच्च (उपाय)-पु० प्रधान.
 सत्ता-पु० भित्त.
 कोस (कोप)-पु० राजिना.
 दुग्गा (दुर्ग)-पु० किल्ला.
 विजित-न० राज्य.

बल-न० सैन्य.
 रज्जझ (राज्याद्ध)-न० राज्याचें
 अग.

संगीतांतील स्वरांची नांवे

उसम (ऋषभ)-पु० ऋषभ,
 गायनातील एक स्वर.
 धेवत (धैवत)-पु० धैवत.
 छज्ज (पङ्क)-पु० पङ्क,
 गन्धार (गान्धार)-पु० गान्धार.
 मव्हित्तम (मध्यम)-पु० मध्यम.
 पञ्चम-पु० पञ्चम.
 निपाद (निपाद)-पु० निपाद.
 गदित-सांगितलेला-छी-छे, ' गद '

सांगणें, या धातूचें क. भू.
 धा. वि.

सर (स्वर)-पु० स्वर.
 मुरिय (सूर्य)-पु० सूर्य.
 चन्द (चन्द्र)-पु० चन्द्र.
 अङ्गार-पु० मगळ.
 बुध-पु० बुध.
 जीव-पु० गुरु.
 मुक्क (शुक्र)-पु० शुक्र.
 असित-पु० शनि.
 राहु-पु० राहु.
 केतु-पु० केतु.
 नवग्गाह (नवग्रह)-पु० नऊ ग्रह

सिंगार (शृंगार) - पु० शृंगार रस.

रुक्म - पु० रुक्म रस.

वीर - पु० वीर रस.

अद्भुत (अद्भुत) - पु० अद्भुत रस.

हस्त (हास्य) - पु० हास्य रस

भयानक - पु० भयानक रस.

रामचन्द्र (श्रीमत्स) - पु० श्रीमत्स
रस.

रत्न (रौद्र) - पु० रौद्र रस.

चित्त - पु० चित्र.

वैशाख (वैशाख) - पु० वैशाख.

ज्येष्ठ (ज्येष्ठ) - पु० ज्येष्ठ

जासाब्द (जासाब्द) - पु०

आपाद.

माघण (धावण) - पु० धावण.

पौष्टपाद - पु० भाद्रपद.

जम्बुपुत्र - पु० अश्विन

कृत्तिक (कार्तिक) - पु० कार्तिक

मार्गसिर - पु० मार्गशीर्ष

पुम्ब - पु० पौष.

माघ - पु० माघ.

पङ्गुन - पु० फाल्गुन.

मास - पु० महिना

नक्षत्रांची नावे

जम्बुपुत्र - पु० अश्विनी.

भरणि - स्त्री० भरणि

कृत्तिका (कृत्तिका) - स्त्री०

कृत्तिका.

रोहिणी - स्त्री० रोहिणी

ममसिर - न० मृग

अर्द्रा (आर्द्रा) - स्त्री० आर्द्रा.

पुनर्वसु (पुनर्वसु) - पुनर्वसु.

पुम्ब - पुष्य.

आश्लेषा (आश्लेषा) - स्त्री० आश्लेषा.

मघा - स्त्री० मघा

पुष्यापङ्गुनी - स्त्री० पूर्वा.

उत्तरापङ्गुनी - स्त्री० उत्तरा

हस्त - पु० हस्त.

चित्रा (चित्रा) - स्त्री० चित्रा

स्वाति (स्वाति) - स्वाति.

विशाखा (विशाखा) - स्त्री०

विशाखा.

अनुराधा - स्त्री० अनुराधा.

ज्येष्ठा (ज्येष्ठा) - स्त्री० ज्येष्ठा.

मूला - स्त्री० मूल.

पुष्यापङ्गु (पूर्वापादा) -

पूर्वापादा.

उत्तरापङ्गु (उत्तरापादा) -

उत्तरापादा.

श्रवण (श्रवण) - न० श्रवण.

घनिष्ठा (घनिष्ठा) - स्त्री० घनिष्ठा.

शततारका - पु० शततारका.

पुण्यभद्रपदा (पूर्वामाद्रपदा)-स्त्री०
पूर्वामाद्रपदा.

उत्तरभद्रपदा (उत्तरामाद्रपदा)-
स्त्री० उत्तरामाद्रपदा.

रेवती-स्त्री० रेवती.

नक्षत्र (नक्षत्र)- न० नक्षत्र.

तिथी-स्त्री० तिथी.

पटिपदा (प्रतिपदा)-स्त्री०

प्रतिपदा.

द्वितीया (द्वितीया)-स्त्री० द्वितीया.

तृतीया (तृतीया)-स्त्री० तृतीया.

चतुर्थी (चतुर्थी)-स्त्री० चतुर्थी.

पञ्चमी-स्त्री० पञ्चमी.

छट्ठी (षष्ठी)-स्त्री० षष्ठी.

सप्तमी (सप्तमी)-स्त्री० सप्तमी.

अष्टमी (अष्टमी)-स्त्री० अष्टमी.

नवमी-स्त्री० नवमी.

दशमी (दशमी)-स्त्री० दशमी.

एकादशी, एकादशी (एकादशी)-

स्त्री० एकादशी

द्वादशी, द्वादशी (द्वादशी)-स्त्री०

द्वादशी.

त्रयोदशी (त्रयोदशी)-स्त्री० त्रयोदशी.

चतुर्दशी (चतुर्दशी)-स्त्री०

चतुर्दशी

पुण्यरसी, पंचदशी, }
पुण्यमासी, पुण्यमा } -पौर्णिमा.

अमावसी, अमावासी- स्त्री०
अमावास्या.

मुद्रक पाठ-शौद्र सप्रदायात्
नवीन प्रवेश केलेल्या लोकांच्या
करिता असलेले प्राथमिक लहान
पुस्तक.

धम्मपद-हिंदूंची जशी 'भग
वद्गीता' त्याप्रमाणे बौद्धांचे
'धम्मपद' आहे. यात धर्म, नीति
वगैरे विषय आहेत २६ वर्ग
व ४२३ गाथा आहेत.

उद्दान-भगवान गौतमबुद्धाने
ठिकठिकारणीं जे उद्धार काढले
त्या उद्दाराचा समूह या पुस्त
कात आहे

इतिवृत्तक-या पुस्तकात क्रोध,
मोह, मान अतृप्ति, दान, सध,
शील, विद्या, धर्म, वगैरे विषय
प्रथम गद्यात मांडून नंतर तेच
विषय थोड्या निराळ्या परकाने
पद्यात मांडलेले आहेत. यात
१२ सूत्रे आहेत

सुत्तनिपात- यात माणसाने
नेहमीं कसे वागले पाहिजे,
माणसाचा व्यवहारात कोणत्या
कारणांनी पराभव होतो, जाती-
वर माणसाचा उच्च नीच भाव

आहे किंवा नाही इत्यादि गोष्टींचा विचार या पुस्तकात केला आहे हे पुस्तक पचमय आहे

विभासयत्यु-विमान-राजवाडा, घर, वधु-गोष्ट, या पुस्तकात देव योगेश्वरा बाळ्याचे वर्णन पद्यातून आहे, यात ८५ विमाने ८ वर्गात विभागलेली आहेत.

पेतवत्यु-प्रेतासखी गोष्टींचा संग्रह. ५० पेतवधु आहेत.

थेरगाथा, थेरीगाथा-बौद्ध काळात इर्लीच्या हरिजनाप्रमाणे बरण्या लोकांच्या आसने जाळो प्रति व बहुजनसमाजोन्नति करून घेण्यास वाचन मिळालेल्या लोकांनी आपण बुद्धाच्या सघात का शिरले त्याची वैद्य-स्तिक फारणें पुरवानी 'थेर गाथा' नावाच्या पुस्तकात दिली आहेत. त्याचप्रमाणे ख्रिस्तींनी 'थेरीगाथा' नावाच्या पुस्तकात बुद्धसघात शिरण्याची कारणे दिली आहेत. ही दोन्ही पुस्तके पचमय आहेत.

जातक-बुद्धाच्या जन्माच्या गोष्टी. जातकाचे पाच विभाग आहेत. १. पञ्चुप्पन्नवत्यु-व्या

प्रसंगामुळे बुद्धाने वर्तमानकालीन गोष्ट सांगितली तो प्रसंग.

२. अतीतवत्यु-व्या प्रसंगामुळे बुद्धाने भूतकालाची कथा सांगितली तो प्रसंग. हा जातकाचा मुख्य भाग होय.

३. गाथा-या जातकाच्या मध्ये किंवा शेवटी येतात व त्यास अनुसरूनच मार्गील कथा सांगितलेली असते ४. वेद्याकरण-गाथातील शब्दावर टीका (ज्यांच्या स्पष्टीकरणाकरिता)

५. समोधान-समोधान म्हणजे उपसंहार यात भूतकालीन कथेतील व वर्तमानकालीन प्रसंगातील माणस किंवा प्राणी याचा संग्रह दाखविलेला असतो. प्रथम जातके पद्याच्या स्वरूपात होती, नंतर त्याचे गद्यात रूपांतर झाले. जातकातील विषय-अद्भुत कथा, नीतिकथा, आध्यात्मिक कथा, विनोदी कथा, विनोदी प्रहसन, म्हणी, मुमापिते जातकांतील विषयावरून बौद्धकालीन सामाजिक परिस्थिती कळते एकदर ५५० जातके आहेत.

निदेश-मुत्तनिपातावरील एका टांकेचें नाव.

पटिसंभिदामग्ग-अभिघम्मपिट-
कातील एक ग्रंथ.

अपदान-अपदान, उद्देश. यात बुद्धाच्या शिष्यांच्या व शिष्य-
णींच्या गोष्टींच्या पद्यमय संग्रह आहे.

बुद्धवंस - गौतमबुद्धाच्या पूर्वी होऊन गेलेल्या चोवीस बुद्धा-
पैकी प्रत्येकाचें वर्णन यात पद्य मय आहे.

चरियापिटक-—यात ३५ पद्य-
मय जातकाचा संग्रह आहे
व्यक्ति, प्राणी यांच्या
विकाणीं सर्व पारमिता-
कथा होत्या तें यात
पद्यात सांगितलें आहे. प्रत्येक
पारमितेला एक एक प्रकरण
दिलें आहे.

शीलवा-शीलवान्.

मराठीत भाषांतर करत —

सयम-पु० इद्विपनिग्रह.

अभि+गम-गच्छ-मिळविणे.

दुस्सील (दु शील)-पु० वाईट

शीलाचा, वाईट वर्तनाचा.

वस (वस)-१ ग० नाश पावणें.

आवर-आचरणारा, करणारा.

‘ आ+वर ’ घातूचें व. का. धा.

सा. पु. प्र. पु ए. व.

अवण्ण-पु० दोष, निंदा.

अकिति (अकीर्ति)-स्त्री० अकीर्ति,

अपयश.

वण्ण-पु० गुण, रूप.

किति-(कीर्ति)-स्त्री० कीर्ति, यश.

पमसा (प्रशसा)-स्त्री० प्रशसा,

स्तुति.

अप्पदिम (अप्रतिम)-वि०

आयुध (आयुध)-न० आयुध.

उत्तम-वि० उत्तम.

सील (शील)-न० स्वभाव, शील

आभरण-न० दागिना.

कवच-न० पु० कवच, चिल्लपत.

अब्भुत (अद्भुत)-वि० आश्चर्य.

१. काळपक्खो, मुक्कपक्खो, इति द्वे पक्खा । २. दक्खिणायन, उत्तरा-
यनइति द्वे अयनानि । ३. (अ) इह, यजु, साम, इति त्रयो
वेदा । (आ) मुत्तपिटक, विनयपिटक, अभिघम्मपिटक इति त्रीणि
पिटकानि होन्ति । ४. हत्थीउत्थो, रथो, पत्ती, इति चतुराहिसनी

सेना अस्थि । ५. (अ) अरवीर, दधि, घृत, तर्क, नोनीत, इति षड्व मोरसा. (जा) दीपनिकायो, मज्जिमनिकायो, सयुत्तनिकायो, दगुत्तरनिकायो, पुद्गलनिकायो, इति पञ्चनिकाया होन्ति । ६. कसावो, तित्तो, मजुरो, एवणो, अभिप्लो, कट्ठको, इति छ रसा होन्ति । ७. वस्सतो, गिम्हो, वस्सानो, सरदो, हेमन्तो, सिसिरो, इति छ उतवो होन्ति । ८. सामी, अमच्चो, सत्ता, कोसो, हुमा, बिजित, रल, इति सत्ता रज्जगानि ।

९ उउमो धेवतो चैव छज्ज- गवार मज्झिमा ।

पञ्चमो च-निमादोऽति सत्तोऽते गदिता सरा ॥

१०. सूरियो, चन्दो, अङ्गारो, बुधो, जीवो, शुक्रो, अशितो, राहु, केतु, पत सूरदधो नवमाहा सन्ति । ११ सिंगारो, करणो, वीरो, अभुतो, इत्तो, भयानको, सन्तो, गीमच्छो, खो इति इमे नवरसा होति । १२. चित्तो, वेसात्तो, जेहो, आसाब्बो, सावणो, पोहपादो, अस्सयुज्जो, कत्तिको, मागसिरो, फुस्सो, माघो, पग्गुनो, इति द्वादस मासा । १३. अस्सयुज्जो, भरणी, कत्तिका, रोहिणि मग्गसिर, अद्दा, पुनब्बसु, फुत्स, आसिलेसा, मघापुम्भा, पग्गुनी, उत्तरपग्गुनी, इत्थो, चित्ता, साति, विसात्ता, अनुराधा, जेह्वा, मूला, पुम्भासाब्बहा, उत्तरासाब्बहा, सवनो, धनिद्धा, सतभिसज्जो, पुब्बभद्दपा, उत्तरमद्दपा, रेवती इति सत्ताविसति नक्षत्रा । १४. पाटिपदा, हुतिया, ततिया, चतुत्थी, पञ्चमी, छट्ठी, सत्तमी, अहमी नवमी, दसमी, एकादसी, द्वादसी, तेरसी, चतुदसी, पुण्णमासी, अमावासी इति तिथियो । (मोग्गल्लानथोरविरचिता, अभिधानपदीपिका) १५. खुदक्काट, धम्मपद, उदान, इतिउत्तक, सुत्तनिपाठ, विमानवत्थु, पेतवत्थु, धेरगाथा, येरीगाथा, जातक, निद्देस, पटिसाभिदामग्ग, अपदान, बुद्धवत्थ, चरियापिटक, इति खुदकनिकायस्स पण्णरस पोत्थकानि सन्ति (होन्ति) ।

गाथा

सीएवा हि बहू भित्ते सग्गेनाभिगच्छन्ति ।

हुस्सीलो पन भित्तेहि भस्से पापमाचर ॥ ६१ ॥

अवण्ण च अकित्तिं च दुस्सोलो लमवे नरो ।
 वण्ण, कित्तिं, पसस च सदा लमति सीलवा ॥ ६२ ॥
 साल वल अप्पटिम सील आवुधमुत्तम ।
 सील आमरणं सेट्ट सील फवचमन्मुत्त ॥ ६३ ॥

शब्दार्थसंग्रह

बुद्धवस-बुद्धवस. पु०	तिस्स (तिप्प)-तिस्स. पु०
नाव-नाम.	पुस्स-पुस्स. पु०
पुस्तक-पोथक न०	विपस्स (विपस्य)-विपस्स. पु०
दीपङ्कर-दीपङ्कर. पु०	सिरि (शिरि, शिरिन्)-सिर्
कौण्डिन्य (कौण्डिन्य)-कौण्डिन्य पु०	(ली). पु०
मङ्गल-मङ्गल. पु०	वेस्सभू-वेस्सभू. पु०
सुमन-सुमन. पु०	ककुत्तन्ध-ककुत्तन्ध. पु०
रेवत-रेवत. पु०	कोणागमन-कोणागमन. पु०
साभित (शोभित)-सोभित. पु०	कस्सप (काश्यप)-कस्सप. पु०
अनोमदस्सि-अनोमदस्सि. पु०	गोतम (गौतम)-गातम. पु०
पटुम (पट्ट)-पटुम. पु०	पच्चवीस-पच्चवीसति. ली०
नारद-नारद. पु०	बुद्ध-बुद्ध. पु०
पटुमुत्तर (पटोत्तर)-पटुमुत्तर. पु०	वण्ण-वण्णना. ली०
सुमेध-सुमेध. पु०	निदानकथा-निदानकथा. ली०
सुजात-सुजात. पु०	पारमी-पारमी. ली०
पियदस्सि (प्रियदर्शिन)-पियदस्सी.	दहा-दस
अत्थदस्सि (अर्थदर्शिन)-अत्थदस्सि	जथी-यथा. अ०
(स्सी), पु०	वनगाय-चमरो. स्त्री० गवा, मृग
धम्मदस्सि (धर्मदर्शिन)-धम्मदस्सि	विशेष.
(स्सी). पु०	आपण-अत्त. पु० आपल्या-अत्तनो,
सिद्ध ध (सिद्धार्थ)-सिद्धत्थ. पु०	प्राण-पाण. पु० जीवित. न०
	शेपूट-वाल. पु० न० बालधि. पु० न०

जपणें-रक्त, १ ग०
 त्याप्रमाणें-तथा, अ०
 शील-सील, न०
 महावस-महावस, पु०
 तिसरा-ततिय, पु०
 परिच्छेद-परिच्छेद, पु०
 पहिली-पठमा, स्त्री०
 सद्गति-सद्गति, स्त्री०
 चौथा-चतुर्थ,
 धम्मपद (धर्मपद)-धम्मपद, न०
 चारशे-तेवीस-गाथा-तेवीसति
 गाथा चतुस्र (४२३)
 सवीस वर्ग-सवीसति वर्ग, पु०
 पालीत भाषांतर करा —

दर महिन्यांत-पट्टिमास, पट्टिमासहिंम,
 पाठ करण-पठ, १ ग०
 काल-दिव्यो, अ०
 शेतनरी-कस्तूर, पु०
 वाप-व्यव, पु०
 प्रत्येक-एकेक, पंचेक, पु०
 नारणें-वहापण,
 बेल-गोण, पु०
 शेत-गंत, न०
 नागरणे-कस, १, ६ ग०
 आजपासून-अजततो,
 कोल्हो-कोल्हवगर, न०

१. 'बुद्धवस' नावाच्या पुस्तकात दीपकर, कौंड्य, मगल, सुमन, रेवत, सौमिल, अनोमदस्सि, पटुम, नारद, पटुमुत्तर, मुमेध, मुजात, पिय-दस्सि, अत्थदस्सि, धम्मदस्सि, सिद्धत्थ, तिस्स, फुस्स, विपस्स, सिग्गि, वेस्सभू, कटुसन्ध, कोणागमन, कस्तप, गोतम अशा पंचवीस बुद्धांचें वर्णन आहे. २. 'निदानकथा' नावाच्या पुस्तकात दानपारमी, सीलपारमी, नेकजग्गपारमी, पञ्ञापारमी, विरियपारमी, सत्तिपारमी, सच्चपारमी, अधि-दानपारमी, मेत्तापारमी, उपेक्खापारमी अशा दहा पारम्यांचें वर्णन केलें आहे. या दहा पारम्यांच्यामुळे बोधिसत्त बुद्ध झाला. ३. जशी वनगाय आपल्या प्राणाची पर्वा न करता आपल्या शेपटीला जपते त्याप्रमाणें जो मनुष्य आपल्या प्राणाची पर्वा न करिता शीलाने रक्षण करील तर तो बुद्ध होईल. हें निदान कथेंतील सीलपारम्यांचें वर्णन आहे. ४. 'महावस' नावाच्या पुस्तकांतल्या तिसऱ्या परिच्छेदात पहिल्या सर्गीतीचें वर्णन आहे. चौथ्या

परिच्छेदात् दुसऱ्या सगीतीचें वर्णन आहे. पाचव्या परिच्छेदात् तिसऱ्या सगीतीचें वर्णन आहे. ५. 'धम्मपद' नावाच्या पुस्तकात चारशें लेवीस गाथा आहेत, आणि सव्वीस वर्ग आहेत. त्या सव्वीस वर्गांपैकीं दर महिन्यात शुद्धी दोन वर्ग पाठ करा. ६. या उरण्यांत काल सत्तावीस शेतकऱ्यानीं पाच वाघ मारले, म्हणून राजा त्यांना प्रत्येकीं सत्तर नाणीं देणार आहे. ७. बीस शेतकरी दहा बैलांनीं पाच शेते नांगरतात. ८. आग्ही आज-पामून नऊ दिवसांनीं कोल्होला जाणार आहेत.

प्रश्नसंग्रह १८

१. रूपे ओळखाः—पुमुनो, एकेस, चत्तारो, तिण्ण द्विज.
२. पालींत रूपांतर करा.—
१. पालिभाषाया ओणि द्विद्धानि वचनानि सन्ति नवथ पुरुषाः ।
२. चतस्र कन्या शालां गच्छति ।
३. उद्याने पञ्चविंशति वृक्षाः इदानीं सन्ति ।

एकूनवीसतिमो पाठो

पूर्वतयारीः—सा (श्वन), अत्त, युव हे शब्द पाठ करणें.

अकारन्तो पुल्लिङ्गो अत्त (आत्मन्) सद्यो ।

अत्ता	अत्ता,	अत्तानो	पदमा
अत्तान्, अत्त	अत्तानो,	अत्ते	दुतिया
अत्तना, अत्तेन	अत्तनेहि, अत्तनेभि		ततिया
अत्तनो	अत्तान		चतुत्थी
अत्तना	अत्तनेहि, अत्तनेभि		पञ्चमी
अत्तनो	अत्तानं		छद्दी
अत्तनि	अत्तनेसु		सत्तमी
अत्त	अत्ता, अत्तानो		आत्पन

अकारन्तो पुलिङ्गो युव (युवन्) सहो ।

युवा	युवानो, युवाना	पठमा
युवं, युवानं	युवे, युवाने	दुतिया
युवाना, युवानेन, युवेन	{ युवेहि, युवेभि, युवानेहि, युवानेभि	ततिया
युवस्स, युवानस्स	युवानं, युवानानं	चतुथी
युवा, युवस्मा, युवद्वा,	{ युवेहि, युवेभि, युवानेहि, युवानेभि	पञ्चमी
युवाना, युवानस्मा,		
युवानम्हा		
युवस्स, युवानस्स	युवानं, युवानानं	छडी
युवे, युवस्मि, युवम्हि	{ युवासु, युवेसु, युवानेसु	सत्तमी
युवाने, युवानस्मि,		
युवानम्हि		
युव, युवान	युवानो, युवान	आल्पन

अकारन्तो पुलिङ्गो 'सा' (श्वन्) सहो ।

सा	सा, सानो	पठमा
स, सानं	साने	दुतिया
सेन	साहि, सामि	ततिया
सस्स, साय	सानं	चतुथी
सा, सस्मा, सम्हा	साहि, सामि	पञ्चमी
सस्स	सान	छडी
से, सस्मि, सम्हि	सासु	सत्तमी
स	सा सानो	आल्पन

प्रयोजक (Causel)

घातूला ए, अय, आपे, आपय, ह्या प्रत्ययापैकी कोणताहि एक प्रत्यय लाविला म्हणजे प्रयोजक घातूचें रूप बनतें. (घातूहि जे गय-जाणेपाया कारितानि हेत्वत्थे । कच्चायन व्याकरण. आख्यातकूप दुतिय कण्ड)

प्रयोजकाचा उपयोग - मूळ धातूने जी क्रिया दागविली जाते किंवा ज्या स्थितीचे शान होते ती क्रिया करण्यास दुसऱ्याला प्रवृत्त करणे किंवा त्या स्थितीचा अनुभव घेण्यास लावणे असा प्रयोजकाचा उपयोग करतात.

बरील सूत्राचा अर्थ - यो फोचि करोति ■ कुञ्चन्ते अन्तो करोहि इत्येव ब्रवीति अथवा करोन्ते पयोजयति-करोति, कारयति, कारापेति, कारापयति । ये केचि करोन्ति ते कुञ्चन्ते अङ्गे (पुरिषा) करोम, इत्येव ब्रुवन्ति-करोन्ति, कारयन्ति, कारापेन्ति, कारापयन्ति ।

भक्तकारको ओदन पचति । जाचारी भात शिजवितो, प्रयोजक -- देवदत्तो भक्तकारक (भक्तकारकेन) ओदन पाचेति (पाचयति, पाचापेति, पाचापयति) । देवदत्त आचान्याला (आचान्याकडून) भात शिजविण्यास लाविसो.

उदाहरणे

गण, धातू,

१ कीळ-कीळेति,	कीळयति,	कीळापेति,	कीळायपति.
६ रिप-रिपेति,	रिपयति,	रिपापेति,	रिपापयति
९ गह-गहेति,	गहयति,	गहापेति,	गहापयति
गाहेति,	गाहयति,	गाहापेति,	गाहापयति.
हन-घातेति,	घातयति,	घातापेति,	घातापयति,
हनति,	हनयति,	हनापेति,	हनापयति.

■ छिद् (छिन्द) - छिन्देति, छिन्दयति, छिन्दापेति, छिन्दापयति

३ हा-	हायति,	हापेति,	हापयति.
१ ठा-		ठापापेति,	ठापापयति.
३ दा-	दायति,	दापेति,	दापयति
१, १० दूस्- दूसेति,	दूसयति,	दूसापेति,	दूसापयति.
१ नस- नासेति,	नासयति,	नासापेति,	नासापयति.
१ पत- पातेति,	पातयति,	पातापेति,	पातापयति,

१ प+आप	पापेति,	पापयति,	पापापेति,	पापापयति.
७ जुज	भोजेति,	भोजयति,	भोजापेति,	भोजापयति.
६ मर	मारेति,	मारयति,	मारापेति,	मारापयति.

प्रयोजकामुळे धातूच्या मूळ अर्थात बदल.

धातु व त्याचा मूळ अर्थ

प्रयोजकामुळे अर्थबदल

प+आ-जाणणे

पञ्जापेति, पञ्जापयति-व्यवस्था करणे

बद-बोलणे

बादापेति, बादापयति-धाजविणे.

सा-जाणे

यापेति, यापयति-मदत करणे,

प+इस-बोलावणे

पक्वोसापेति, पक्वोसापयति पाठविणे.

प्रयोजकाचा कर्मणि

प्रयोजक कर्तृदि प्रयोगः—१. देवदत्तो भक्तकारकं (भक्तकारकेन) ओदन पाचापेति । २. माता पुंत्तेन पितर दायाद याचापेति ।

प्रयोजक कर्मणि प्रयोगः—१. देवदत्तेन भक्तकारकेन ओदन पाचापी-यति । २. मातरा पुंत्तेन पिता दायाद याचापीयति ।

नामधातु

१. नामातुडे 'आय' प्रत्यय जोडला म्हणजे नामधातु बनतो. नंतर नेहमीच्या धातूप्रमाणे प्रत्यय जोडून रूपे बनवतात. नामानें दर्शविलेल्या अशाप्रमाणे आचरण करणे किंवा होणे असा नामधातूच्या नियापकाचा अर्थ होतो, जसे—पन्वत+आय+ति=पन्वतायति पण्डित+आय+ति=पण्डितायति, एसां मनुसो पन्वतायति—हा मनुष्य पर्वताप्रमाणे स्थिर आहे, मम किङ्करो पण्डितायति—माझा नोकर पण्डिताप्रमाणे वागतो. ('आय' नामता ऋग्वेदादाचरे । क० व्या० सू० ४.)

उपमान व आचारायां नामाला 'ईय' प्रत्यय लागतो. पुत+ईय+ति=पुतीयति, छत+ईय+ति=छतीयति. जसे.—जाचरियो माणवक पुतीयति, शिक्षक विद्यार्थ्याला पुत्राप्रमाणे वागवितो. इदानी बहवो जना क्रीयति—माता पुढील लोक कवि होण्याची इच्छा करतात. (ईयुपमानाच । क० व्या० सू. ५)

इच्छार्थक

कोणत्याहि धातूला 'स' प्रत्यय जोडून नंतर त्रियापदाचे प्रत्यय जोडल्यास 'इच्छार्थक त्रियापद' तयार होते. पा-पिपा+स+ति=पिपासति, भुज-बुभुक्षति, हर-मोहति.

तर, तम

१. विशेषणाला तर, तम, इस्मिन्, इय, इद्, या प्रत्ययांपैकी एक प्रत्यय जोडला असता त्या विशेषणाचा गुणातिशय दिसतो. 'तर' हा प्रत्यय दोहोंपैकी एकाचा व 'तम' हा पुष्कळापैकी एकाचा गुणातिशय दर्शवितो. जसे —

१. गोविन्दस्मा नारायणो पटुतरो । २. सन्नेसु मनुस्सेसु अय मनुस्सो पापतरो (पापतमो, पापिस्सको, पापियो, पापिहो)

२. तर, तम, इस्मिन्, इय, इद्, हे प्रत्यय लागलेल्या विशेषणाचे 'आ' लावून स्त्रीलिंगी रूप बनते. जसे:—१. कनिह्हा कज्जा जीवितस्माऽपि पियतरा (पियतमा, पियिस्सिका, पिया, पियिह्हा). २. सव्वासु दासीसु अय दासी सुचितमा (सुचितरा, सुचिस्सिका, सुचिया, सुचिह्हा, सुचिह्हा). (विसेसे तर तमि'स्सका कियिह्हा । क० व्या० । सू० २०.)

अपत्यार्थक

१. 'त्याचें अपत्य' या अर्थी 'अ' प्रत्यय लागतो. जसे:—वासिहो-वसिहस्स अपच्च पुत्तो=वासिहो. वसिहस्स अपच्च इत्थी वासिह्ही. गोतमो-गोतमस्स अपच्च पुत्तो=गोतमो. गोतमी० गोतमस्स अपच्च गोतमी. (बाणपच्चे । क० व्या० सू. १.)

२. 'एखाद्या गोत्रात उत्पन्न झालेले अपत्य' या अर्थी आयन, आन, असे प्रत्यय लागतात. जसे—वच्छायनो-वच्छस्स अपच्च पुत्तो-वच्छायनो किंवा वच्छानो. स्त्रीलिंगी रूप-वच्छायनी, वच्छानी. याप्रमाणे साकटायनो, साकटानो, कच्चायनो, कच्चानो, मोग्गहायनो, मोग्गहानो. (नायन-णानवच्छादितो क० व्या० सू० २.)

समूहवाचक

१. समूहार्थी क किंवा ऊ प्रत्यय लागतात. जसे:—राजपुत्तान् ।

समूहो=राजपुत्रको (राजपुत्रो) । मनुस्त्रान समूहो=मानुस्त्रको (मानुस्त्रो) ।
महिसान समूहो=महिसको (माहिषो) । (समूहस्ये कणा क० व्या० ११
सू०) गामान समूहो=गामता । जनान समूहो=जनता । वन्धून् समूहो=
वन्धुता ।

(१) ज्यामुल्ले उपजीविका करणे, (२) जी कला येणे, (३) ज्या विद्येचा
अभ्यास करणे, (४) ज्यामुल्ले जे घडणे—या अर्थी 'इक' प्रत्यय लागतो.
जसे:—(१) उरम्भे हन्त्वा जीवति इति ओरन्मिको । मागविको, साकुणिको ।
(२) वीणा अस्स सिप्प इति वेणिको । मोदगिको, पाषिविको । (३) विनय
अधीते इति वेनपिको । अमिघम्मिको, सोत्तन्तिको । (त अधीते तेनक-
तादि । क. व्या.) (४) कायेन कत इति कायिक । वाचिक (वाचत्तिक),
मानसिक.

जि ज्याप्याजबल आहे' त्याअर्थी इक, इ. प्रत्यय होतात. दण्डो-
यस्स अत्थि सो दण्डिको दण्डी वा ।

जि ज्यामुल्ले वनल्ले' या अर्थी 'मय' प्रत्यय होतो. जसे:—अयोमय,
शुक्लमय, जलमय, रत्नमय, मत्तिकाय, कडयय. (अयसा पकत्त=
अयोमय.)

शब्दार्थसंग्रह

पुत्रे—पुत्री.

(अनु+धास्) धातूचें क. सू.

सम्बोध—पु० ज्ञान होणे.

धा. वि०

अनामिषमुद—पु० ज्ञान प्राप्त न
शालेला.

तत्त्व (तर)—अ० सेधे,
वीतिनामेसि—धारविता झाला.
कृतम—कोणता—ठी—सं. स०

सतो—असा, अशाचें.

अह (अह)—आठ.

आचरिय (आचार्य)—पु० गुरु,
शिक्षक.

जातमत्त (जातमान)—वि०
जन्मल्यासरोर.

अनुसिह (अनुशिष्ट)—शिकविलेला.
शिक्षण दिलेला. 'अनु+धास्'

लक्षण (लक्षण)—न० चिन्ह,
लक्षण.

परि+गद्- ९ ग० परीक्षा करणे,
शोधणे.

सेव्यधीद (सेव्यधा+इद) त्याप्रमाणे हे.

धज-पु० धज.

लक्ष्मण (लक्ष्मण)-पु० 'लक्ष्मण'

नावाचा मनुष्य.

मन्ती- 'मन्ती' नावाचा मनुष्य.

यज्ज (यज)- पु० 'यज्ज'

नावाचा मनुष्य.

मुयाम-पु० मुयाम.

मुभोज-पु० मुभोज.

मुदत्त-पु० मुदत्त.

सोधि (स्वस्ति)-कल्याण, शुभ.

पवेदयित्वा-सागून. प + विद

धातूचे त्वात अ०

रक्षारुम (रक्षार्कर्म)- न० रक्ष-

क्षणार्थे काम.

पगम-उच्च.

अभिजात-वि. पिढीजात कुलीन.

उदिच्च-(औदीच्य) वि० उत्तरे

कटवा.

जातिवन्त-पु० चागल्या जातीत

जन्मलेला.

पदक-पु० वेदातल्या सहितेंतील

'पद' जाणणारा, निकलेला.

वेय्याकरण-पु० व्याकरण जाणणारा

छळ्ळवन्त (छळ्ळवान्)- पु०

शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त,

छन्द, ज्योतिष, या सहा वेदा-
गाचा अभ्यास वेलेला.

सज्जमित्त (सर्वमित्त)- पु०

'सज्जमित्त' नावाचा मनुष्य.

उपनेत्ता-जवळ नेऊन, 'उप+नी-

नय' धातूचे त्वात अ०

सोवण (सावण)-वि० सोन्याने

वनविलेला-लीळें.

भिडार-पु० शारी.

ओणोजेत्ता-देऊन. ओ + णिज

(निश्) ३, १० ग० देणे.

सिक्क (सिक्क)-१ ग० शिक्कविणे.

सवेजेत्ति-बीट आणणे, घासणे, म+

विज. १, ६ ग०

सविग्ग (सविग्ग)-वि० हु री.

दुब्धिग्ग-वि० राट्ट.

ग्ग (क्षण)-पु० क्षण

निकसमिवा-निघून 'नि+कम'

धातूचे त्वात अ०

प+धज-सुन्यास घेणे. १ ग०

जय-हा, ही, 'अय' हे रूप सरङ्गतात

'इदम' शब्दाचे प्रथमेच ए. व.

आहे. परंतु पार्श्वीत 'इम' शब्दाचे

पुल्लिभी व खल्लिगी प्रथमा-

द्वितीया ए. व. आहे.

टोकुत्तर (लोकोत्तर)-वि० विशेष.

सर्वज्जुता (सर्वजता)-ज्जी० सर्वजता,

सर्वजपणा.

जाण (जान)-ज० जान.

पटिवेध (प्रतिवेध)-प्रवेश, प्राप्ति.

तथागत-पु० बुद्ध.

अनुत्तर-वि० विशेष, उत्तम.

अनुत्तर-पु० गुरु, उपदेशर.

सयम्भू-वि० (स्थयम्भू)-स्वतः उत्पन्न
होणारा-जी रें.

अनाचारिक (अनाचारिक)-पु०
ज्याला गुह्य नाही असा.

जायस्मा (जायमान)-पु० दीर्घा
बुपी.

आनन्द-पु० आनन्द. गीतमबुद्धाचा
शिष्य.

अभिवादेत्वा-ब्रह्म वरुन 'अभि-
वद' धातूचे त्यांत अ०

एकमन्त-एका यानला.

निगुह्य सोढ-१ ग० वरुण.

निगुह्य (निगुह्य)-सुसंलक्षणी रें.

'निगुह्य-सीद.' धातूचे व. भू.

धा. वि.

महापतापती-स्त्री० गातमबुद्धाची
मायशी

मुन- (मून)-वि० सुजलेला-
ही रें.

पाद-पु० पाद

रत्नाकिष्ण (रत्न कीर्ण)-वि० पु-
छानि मारलेला हा-रें

गत (गान)-न० जलयव.

दुग्धना-स्त्री० दु.सी, जिचे मन

दुग्ध जाहे असी.

अस्मृगुणी (सुगुणी)-स्त्री० रक्षणारी.

रुदमाना-स्त्री० रक्षणारी 'रुद'

धातूचे वर्तमानकालाचाच धा.

स्त्री० वि०

बहि (रहिस्)-अ० बाहेर.

द्वारकोट (द्वारकोट्ट)-वरयाना,
(भाग)

मातुगाम-पु० स्त्री.

तथागत-पु० बुद्ध.

पथेदित-नामितलेले.

धम्मविनय-पु० धर्म व आचार.

अगार-न० घर.

अनगारिय(व)-न० घर नाही अशी
भियति

प प्रवृत्ता (प्रवृत्ता)-स्त्री० स.यास.

अनुज्ञा-परवानगी देणे.

साधु-होय, ठीक.

मन्ते-महागद.

लभ-१ ग० मिळणे, मिळविणे.

जल-१० तुरे.

विस्मय-अ० तीन वेळा.

उद्दिश्य-न० उद्देशून.

मातुगाम-स्त्री० मायशी.

आपादिमा-नर्स, बाढवपारी.

पोसिका-स्त्री० पोषण करणारी.

सीर(क्षीर)-न० दूध.

दायिका-स्त्री० देणारी.

जनोत्ति (ज)-स्त्री० जन्म देणारी,

आई.

कालंकता-स्त्री० मेलेली.

यज्ज(स्तन्य)-न० स्तनातील दूध.

पायेसि-पाजती झाली, पाजिले

उपसपदा-स्त्री० दीक्षा.

सचे-अ० जर.

चिरडितिक (चिरस्थितिक) -वि०

चिरकाल टिकणारा री-रें,

ब्रह्मचरिय (ब्रह्मचर्य)-न० ब्रह्मचर्य.

वस्ससइस्स (वर्षसहस्र)-इत्वार वर्ष.

सद्धम्म (सद्धर्म)-पु० धर्म.

इरियक-ज्यास स्त्रिया आहेत असे.

अप्प (अल्प)-थोडें.

पुरिसक-ज्यात पुरुष आहेत असे.

मुप्पघसि (मुप्पघसिन्)-पु० नाश

पावणार.

सम्पन्न-वि० पूर्ण.

सालि (शालि)-साळीचे भाव.

सेत्त (क्षेत्र)-न० शेत.

सेतडितिका-स्त्री० धान्यावरील

एका रोगाचें नाव.

सेल-(सैल) पु० पर्वत.

एरुधन-पु० भरीव, छिद्र नसलेला.

वात-पु० वारा.

न समीरति-इत्त नाही. समीरति-

‘सं+ईर’ धातूचे व नृ. पु.

ए. व.

पससा (प्रशसा)-स्त्री० स्तुति.

न समिज्जन्ति-चलचिचल होत

नाहींत

आरोग्य-न० चांगली प्रवृत्ति

असणें. रोग नसणें.

राम-वि० पायदा.

सन्नुट्ठि (सन्नुट्ठि)-स्त्री० सलोप

विस्वास (विश्वास)-पु० (आत्म)-

विश्वास.

जाति (जाति)-स्त्री० नातेवाईक.

निग्वाण (निर्वाण)-पु० मोक्ष.

परदुक्खपदान-न० दुःखाना दुःख

देणें. (पर+दुक्ख+उपदान)

वेरससग्गससट्ठ (वेरससग्गससट्ठ)-वि०

वैरभावानें युक्त.

वेर (वैर)-न० वैर, शत्रुत्व.

मराठीत भाषांतर करा ---

(ज) नागशेनो मिलिन्द आह-पन्च इमे महाराज, पुन्नेऽव एभ्योधा अनभिषम्पुदस्य रोधिसत्तस्य सतो आचारिया, येदि अनुसिद्धो रोधिसत्तो, तथ तथ दिवस वीतिनामेति, मिलिन्दो-कतमे पन्च रोधिसत्तस्य आचारिया ।

नागशेनो-ये ते महाराज अह ब्राह्मणा जातमते रोधिसते एकत्रणानि परिशद्वित्तु मेव्यधीद-रामो, धजो, एकत्रणो, मग्ती, वन्ने, सुयामो, मुभोजो, मुदतो, ते तस्य रोधि पवेदमित्वा रक्तरक्म अकनु, ते च परम आचारिया । पुन च परम महाराज रोधिसत्तस्य पिता मुद्धोदनो राजा य तेन समयेन अभिजात उदिभव, जातिवन्त, पदक, वेय्याकरण, छलद्वयान्त मरमिसं नाम ब्राह्मण उपनेत्वा सोवण्णेन भिद्दारेन उदक शोणोमेत्वा-इम दुमार गिक्कावेदि इति भदामि । अय पुतियो आचरियो । पुन च परम महाराज, या या देवता रोधिसत्त सवेजेति, यत्ता वचन मुत्वा रोधिसत्तो सविगो, दुम्बिगो, तग्मि येव गणे निरत्तमित्वा पञ्चजि, अय कतिवो आचरियो । पुन च परम महाराज, आठारोवाठामो अय चवुत्तो आचरियो । पुन च परम महाराज, उदकोरामपुत्तो अय पन्चमो आचरियो । इमे गो महाराज, पुन्ने व मग्तीधा अनभिषम्पुदस्य रोधिसत्तस्य पन्च आचारिया, ते च वन आचारिया लोकिये धामे । इमस्मि च वन महाराज लोडुनरे धामे मय्यज्युतज्जाणपटिवेषाव नत्थि तथगतस्य अनुत्तरो अनुत्ता-एको । मयम्पु महाराज तथगतो जनाचरियको । (मिलिन्दपण्ड. ६ वमा) (आ) अथ गो आवरमा आनन्दो येन भगवा तेनुपसद्धमि, उपसद्धमित्वा मगइत्त भगिवादेत्वा एहमन्त नित्तीदि, एकमन्त नित्तिरो गो आवरमा आनन्दो भगवन्त पत्तदवोच-एमा मन्ते, महापजापती गोतमी मुनेदि पादेदि रज्जोकिण्णेन गतेन दुर्गिग, दुग्गम, अस्सुमुरा, रुदमान इदि द्वारोदे किठा, भगवा मातुगामस्य तथगतपवेदिते धम्मविनये अगाररमा जनगारिय पय्यज्ज न अनुजानाति । तासु, भन्तो एभेय्य मातुगामो तथगतपवेदिते धम्मविनये अगाररमा अनगारिय पय्यज्जइति । मयया-अहं आनन्द, मा ते यच्च मातुगामस्य पय्यज्जइति । अय आनन्दो तिसग्गु भगवन्त मातुगा

मस्य पञ्चज उद्दिश्य (मन्धाय) अनुजिह्वा । भगवन्तोऽपि तिक्रान्तु 'अहं मानुषा-
मस्य पञ्चज न अनुजानामाऽमि जाह । आनन्दो-भन्ते, ग्रहपकारा महा
पञ्चापत्ती गोतमी भागवतो मानुष्या, आपादिका, पोमिरा, रीरस दायिका
भगवन्त जनेसिया कालरताय थन्त्र पायेसि । भगवा-सचे आनन्द, महा-
पञ्चापत्ती गोतमी धमे पटिगद्दाति होतु अस्सा उपसम्पदा । सचे नाल-
भिरस मानुषामां तथागतपवेदिते धम्मविनये अगारस्मा अनगारिय पञ्चज,
चिरदितिक ब्रह्मचरिय अभविम्य, वस्ससहस्र सट्ठम्पो तिहंथ । सैयथापि
आनन्द, यानि कानिचि कुमानि बहु इत्थिमानि, अप्परिस्सकानि तानि
सुप्पधसियानि होन्ति, चारेहि कुम्भत्थेनकेहि एवमेव एते आनन्द
यहिंम धम्मविनये लभति मानुषामो अगारस्मा अनगारिय पञ्चज, न त
ब्रह्मचरिय चिरदितिक होति । सैयथापि आनन्द सम्पत्ते सालिक्केते
सोसिदितिका नाम रेगताति निपतति, एव त सालिक्केतेन न
न चिरदितिक होति एवमेव ओ आनन्द यस्मिं धम्मविनये लभति मानु-
गामो अगारस्मा अनगारिय पञ्चज न त ब्रह्मचरिय चिरदितिक होति ।
(विनयपिटक. चुल्लवग्ग)

साध्या

सेलो यथा एकपनो वातेन न समारति ।
एव निन्दापससामु न समिज्जन्ति पण्डिता ॥ ६४ ॥
आरोग्य परमा लाभो सन्तुष्टा परम धन ।
विरसास परमा प्राप्ति निश्वाण परम मुर । ॥ ६५ ॥
परदुःखपदानेन यो अत्तनो मुखमिच्छति ।
वेरसम्भाससट्ठो वेरो सो न पमुच्चति ॥ ६६ ॥

शब्दार्थसंग्रह

सिलोन- सीहलदेस, पु० सीहलदीप सयाम-सियाम, (म्याम) सयामरट्ट. न०
पु० स्त्री० लङ्का. स्त्री० काम्पोडिया-कम्पोज्जदेस. पु०
ब्रह्मदेश-भरतदेश. बुद्धधर्मानुयायो-बुद्धधर्मानुयायी.

हीनयान-हीनयान.

महायान-महायान.

तिबेट-मोट.

मगोलिया-मगोलिया.

चीन-चीनदेस. पु०

जपान-जपान देस. निपोन, पु०

येष-एष.

राहणारा-विहरन्त. पु०

आई-मातु. पु०

मूल-माल. पु०

दासी- दासी. स्त्री०

स्नान घालावयास लावणें-

न्हापेस्सति, न्हापयिस्सति. 'न्हा'

धातूचें प्रयोजक. म. का०

जेऊ घालणें-भोजापेस्सति, भोजा-

ययिस्सति. 'भुज' चे प्रयोजक.

म० का०

नोकर-किङ्कर. पु०

पार्लोत भाषांतर कराः--

१. सीलोन, ब्रह्मदेश, सुयाम, काम्बोडिया या ठिकाणच्या बुद्धधर्मातु-यायी लोकाना 'हीनयानी बुद्ध' असे म्हणतात. आणि तिबेट, मगोलिया, चीन, जपान, या ठिकाणी राहणाऱ्या बुद्धाना "महायानी बुद्ध" असे म्हणतात. २. आई दासीकडून मुलाला स्नान घालील व जेऊ घालील. ३. तुम्ही नोकराकडून आज या (श्मश्रु) अरण्यातील लाकडे तोडवा. ४. आम्ही परटारूडून कपडे धुऊन घेतों, न्हाव्याकडून दाढी करवितों, आचार्याकडून भात, भाजी, आमटी, शिजवून घेतों.

आज-अज्ज. अ०

अरण्या-अरञ्ज. न०

तोडविणें-छिन्दापेय, छिन्दापय.

परीट-रजरु. पु०

कपडा-वत्थ. न०

धुऊन घेवविणे-धोवाप, धोवापय.

'धोव' चे प्रयोजक.

न्हावी-नहापित. पु०

दाढी-मस्तु. न०

करविणे-कारापय, कारय, कारापे.

'कर' चे प्रयोजक.

आचारी-भक्तकारक. पु०

भात-भत्त. पु०

भाजी-साक. पु०

आमटी-सूप. पु०

शिजवून घेणे-पचापय, पचापे.

'पच' चे प्रयोजक.

पार्लित भाषांतर करा:-

वाराणसीमध्ये बोधिसत्त्व प्रसिद्ध शिक्षक होता. तो पाचवे विद्यार्थ्यांना शास्त्र, कला शिकवत असे. विद्यार्थ्यांच्यामध्ये सज्ज नावाचा विद्यार्थी होता. बोधिसत्त्वाने त्याला मेळेव्याला जिवत करण्याचा मंत्र दिला. नंतर एके दिवशी सजीव विद्यार्थ्यांच्याबरोबर लाकडाकरिता अरण्यात (अरञ्ज) गेला आणि तेथे एका मेळेव्या बाघाला पाहून विद्यार्थ्यांना म्हणाला-अरे, ह्या मेळेव्या बाघाला मी उडवितो, विद्यार्थी म्हणाले “शक्य नाही,” नंतर सजीव मेळेव्या बाघाला मगाने उडवितो, विद्यार्थी शाळावर (स्कूल) चढतात, बाघ उडून सजीवाच्या गळ्याला किंचित् छसतो, तावडतोच सजीव त्याला मगाने मारतो, नंतर विद्यार्थी लाकडे घेऊन परत येतात आणि गुह्या ती यातमी सज्जतात, गुरू म्हणतो, “याबानो, अयोग्य ठिकाणी स्तंभार करणारा असे दुःख मिळवितो.”

प्रभसंमह १९

१. प्रयोजकाचा उपयोग समूह दोन उदाहरणे या.

२. हवे ओळखा:- सा, साने, अत्तान, मुषान.

वीसतिमो पाठो

पूर्वतयारी:- अरहन्त, अह हे शब्द पाठ करणे.

अकारन्तो पुडिङ्गो अरहन्त सवो ।

अरहा, अरहं	अरहन्ता, अरहन्ता	पठमा
अरहन्तं, अरहं	अरहन्ते	द्वितीया
अरहन्तेन, अरहता	अरहन्तेहि, अरहन्तेभि	तृतीया
अरहन्ता, अरहन्तस्मा	अरहन्तेहि, अरहन्तेभि	चतुर्थी
अरहन्तम्हा, अरहता		
अरहन्तस्म, अरहतो	अरहन्तानं, अरहतं	छंदी

अरहन्ते, अरहन्तस्मि, } अरहन्तस्मि, अरहति }	अरहन्तेसु	सप्तमी
अरहन्त, अरहन्ता, अरहन्ता, अरहन्तो		आलपन
अपरान्तो पुलिङ्गो अद्भ (अध्वन्-मार्ग) सद्दो ।		
अद्भा	अद्भा, अद्धानो	पञ्चमा
अद्धानं	अद्धाने	द्वितीया
अद्धाना, अत्तुना	अद्धानेहि, अद्धानेभि	तृतीया
अत्तुनो	अद्धानं	चतुर्थी
अद्धाना, अद्भुना	अद्धानेहि, अद्धानेभि	पञ्चमी
अद्भुनो	अद्धानं	छट्ठी
अद्भनि, अद्धाने	अद्धानेसु	सप्तमी
अद्भ	अद्भा, अद्धानो	आलपन

एक सुद्ध (मूर्धन्), अस्म (अश्मन्) इत्यादयो सद्दो ।

समास

समासव्याख्या:- अर्थाच्या दृष्टीने एकमेकांच्या एकमेकाशी संबध असलेले दोन किंवा अधिक शब्द जोडून जो एक शब्द बनवितात त्यास 'समास' असे म्हणतात. समासासुद्धे अर्थ थोडक्यात दाखविता येतो. (नामान समासो युक्तयो । तेस नामान पशुन्वमानपदस्थान यो युक्तयो सो समासश्चो होति क० व्या०)

समासांचे प्रकार-द्वंद्व, तत्पुरुष, बहुव्रीहि, अव्ययीभाव, असे समासाचे मुख्य चार प्रकार आहेत.

१. शब्दांच्या समास होतांना पूर्वपदाच्या विभक्तिप्रत्ययाचा लोप होतो. (हा नियम अलुक् समासाला लागत नाही.) विभक्तिप्रत्ययाचा लोप झालेले पूर्वपद व उत्तरपद याचा नित्य संधि होतो. (तेस विभक्तियो

लोपा च । तेस युक्तस्थान समासान विभक्तियो लोपा होति । क० व्या २
मु० पठति चरस सरन्तस । हुत्तासु विभक्तीसु अस्र सरन्तस लिङ्गस्य
प्रकृतिस्थानि होन्ति ।)

निप्रह्वयारूपा - समासाच्या अर्थाचें स्पष्टीकरण करणाऱ्या वाक्यास
विग्रह असें म्हणतात

तत्पुरुष

या समासात उत्तरपदाला (अर्थाला) प्राधान्य (मुख्यत्व) असतें,
तत्पुरुषाचे भेद — १ विभक्तितत्पुरुष, २ कर्मधारय, ३ द्विगु,
४ जलच् तत्पुरुष, ५ उपपद तत्पुरुष, (अमादयो परपदेहि । हा अमादयो
विभक्तियो नामेहि परपदेहि यदा समस्तन्ते तदा सो समासो तत्पुरुषसम्भो
होति । क० व्या० १२ सू०)

विभक्तितत्पुरुष

तत्पुरुष समासातील पूर्वपदाची जी विभक्ति असेल तस त्या समासाला
नाव पडतें (प्रथमेचा तत्पुरुष होत नाहीं) द्वितीयेपामून सप्तमी-
पर्यंत विभक्तितत्पुरुष समास होतात

१. द्वितीया तत्पुरुष — गामगतो-गाम गतो (गावाला गेलेला), निरय
पतितो-निरय पतिनी (नरकात पडलेला) देशगतो-देश गता (देशाला
वर गेलेला)

२. तृतीया तत्पुरुष — इत्सरकत-इत्सरेन कत (ईश्वराने केलेलें,
ईश्वरकृत) बुद्धभासित-बुद्धेन भासित.

३ (अ) चतुर्थी तत्पुरुष — एताया पदार्थवाचक शब्दाचा त्याच्या
करिता तो पदार्थ उपयोगात आणवयाचा त्या अर्थाच्या चतुर्थेत पदार्थी
चतुर्थी तत्पुरुष समास होतो जसे — सपभक्त-सधाव मत्ता (सधाकरिता
मात) निवापतिण, (आ) या समासात 'करिता' या अर्थो नामाला
'अर्थ' हा शब्द जोडला म्हणजे विशेषण होतो. 'जसें — मृत्पाय अर्थो-
अत्पा-अर्थ (ई) विकृतिवाचक (बनलेला-बनवावयाचा पदार्थ)
चतुर्थेत नामाचा मूलद्रव्यवाचक नामार्थी समास होतो 'जसें — कुट्टाप
मुवण्ण=कुट्टलमुवण्ण

४. पञ्चमी तत्पुरुष — चोरभय-चोरस्मा भय, नगरनिगगतो-नगरस्मा निगगतो, पापमुक्तो-पापस्मा मुक्तो,

५. षष्ठी तत्पुरुष — धञ्जरासि-धञ्जान रासि राजपुत्तो-रञ्जो पुत्तो, राजपुरिसो-रञ्जो पुरिसो, नदीतीर-नदिया तीर (रे)

६. सप्तमी तत्पुरुष — ससारदुक्ख-ससारे दुक्ख जलकीळा-जले कीळा,

कर्मधारय

यथा तत्पुरुष समासात् दोन्ही पदानि एकच अधिकरण असतें त्याला कर्मधारय समास म्हणतात, (द्विपदे तुल्याधिकरणे कर्मधारयो । असौ — द्वे पदानि तुल्याधिकरणानि यदा समरुन्ते तदा सो समासो कर्मधारय सञ्जो होति क० व्या० उभे तत्पुरिसा । उभे दिगुक्कर्मधारयसमासा तत्पुरिससञ्जा होति । क० व्या० ११ सू०)

विशेषणपूर्वपद कर्मधारय — महापुरिसो-महन्तो पुरिसो, कण्हसप्पो-कण्हो सप्पो, नीलुप्पल (नीलोत्पलम्-निळें कमळ) नील उप्पल,

विशेषणोत्तरपदकर्मधारय — नराधमो-अधमो नरो

विशेषणोभयपदकर्मधारय — सीतुण्ह (नीलोष्णम्)-सीत च उण्ह च, अन्धराधरो-अन्धो च राधरो च,

उपमानपूर्वपद कर्मधारय — हिम इव सीत=हिमसीत,

उपमानोत्तरपदकर्मधारय — मुग्धच्छन्दो-मुग्ध चन्दो विम पञ्जामुग्धो-पञ्जा मुरियो विम (बुद्धि स्याप्रमाणे तेजस्वी)

अवधारणापूर्वपद कर्मधारय — यांत प्रथमपदाच्या अर्थावर द्वितीयपदाच्या अर्थाचा आरोव केला जातो, जसें - विन्नापन (विजा हेंच धन), विन्ना एव धन

विशेष वाचकाच्या सामान्य वाचकाची होणारा कर्मधारय - गगधरद-मगध नाम रत्न,

तद्विध (अनियमित कर्मधारय) - देशतर (देशान्तरम्) - अज्जो देशो, भाषान्तर (भाषान्तरम्) - अज्जा मासा, गुणान्तर (गुणान्तरम्) अज्जो गुणो,

द्विगु

यथा कर्मधारय समासान् परिहरे पद समवाकाशक भवून त्या पदाच्यामुळे समासाराचा (समुदायाचा) अर्थ उत्पन्न होतो त्यास द्विगु समास म्हणतात, ।

(सख्यापुद्गो दिगु । सख्यापुद्गो कम्मधार्यमुमासो दिगुमुज्जो होति. ॠ०
म्या० १० सू०) दससीलानि-दस-सीलानि मुमाहारदिगुः— पचनं
अगान समाहारो-पचनं, दसस सीलानि समाहारो-दससील.

नञ् तत्पुरुष

‘न’ ह्ये अव्यय पूर्वपद असून उत्तरपद व्यजनादि असल्यास ‘न’ चा अ
होतो व उत्तरपद भ्वादि असल्यास ‘न’ चा अन् होतो, (काहीं ठिकाणी
‘न’ कायम राहतो.) जसे:-न पण्डितो (पण्डित नव्हे तो) अपण्डितो.
न बसलो (बाळाळ नव्हे तो) अबसलो. न ब्राह्मणो (ब्राह्मण नव्हे तो)
अब्राह्मणो.

नञ् तत्पुरुषाचे सहा अर्थ आहेत. सादस्य, अभाव, अपत्य, अस्वता,
अप्राशस्त्य, विरोध, १. अनस्तो-अस्त्येन सदितो (सादस्य वगैरे) सादस्य,
२. अगस्यो-सस्यस्त अभावो-अभावर. ३. अनाभिन्नु-अभिन्नुम्मा
अज्जो-अन्यत्वं, ४. अनुरा (कज्जा) निज्जि उदर-अल्पता. ५. अकारिय
-अयुक्त कारिय-अप्राशस्त्य, ६. अधम्मो-धम्मस्य विरुद्धो-विरोध.

विशेष:-मगधराजा-मगधानं राजा-मगधराजो.

अलृक् तत्पुरुष

ज्या समासात पूर्वपदाच्या विभक्तिप्रत्ययाचा लोप होत नाही त्यास
‘अलृक् तत्पुरुष’ असे म्हणतात. जसे:-अन्तेवासी-अन्ते वसति. परस्परद
परस्त पद. पभंकरो-पभ करोति.

उपपद तत्पुरुष

जेव्हा तत्पुरुष समासातील दुसऱ्या पदाचा वास्त्यात स्वतंत्रने उतरणे
होत नाही आणि जे धातुसाधित असते, तेव्हा त्यात उतरद तत्पुरुष असे
म्हणतात. जसे:-पुम्भकारो-पुम्भ करोति इति. ब्रह्मचारी-ब्रह्म चाति
इति. धनदो-धन ददाति इति. धम्मज्जू-धम्म जानाति.

बहुव्रीहि

ज्या समासातील कोणतेहि पद प्रधान नसून त्या सर्व सामासिक
शब्दापासून त्यात असणाऱ्या पदांच्या शिवाय निराख्याय शब्दांचा अनु-
व्याप्त होत होतो व तो सामासिक शब्द निराख्या पदांचे विदेश

असतो त्या समासास बहुव्रीहि समास म्हणतात. (अञ्जपदत्येसु बहुव्रीहि । अर्थोः—अञ्जेस नामान अत्तेसु नामानि यदा समसन्ते तदा सो समासो बहुव्रीहि सञ्जो होति । क० व्या० १३.)

जित्तिन्द्रियो (समणो)—वितानि इन्द्रियानि येन (जनेन) सो, (जिह्वो आहेत इन्द्रिये ज्यानीं असा भ्रमण,) निम्गतजनो (गामो)—निम्गता जना यस्मा सो, (निघून गेले आहेत लोक ज्यामधून असा गाव,) छित्तहत्थो (पुरिसो)—छिन्नो हत्थो यस्स सो, (तुटला आहे हात ज्याचा असा दुष्प,)

(अ) व्यक्तिकरण (मिश्रअधिकरण) बहुव्रीहि—दडो हाथे यस्स सो दडहत्थो (मनुस्सो) उप्पल हाथे यस्सा सा—उप्पलहत्था (इत्थी)

(आ) ह्या समासात ' तु ' पुढें काम शब्द आल्यास ' तु ' वरील अनुस्वाराचा लोप होतो, जसें—खादितुकामो—खादितु कामो यस्स सो,

मध्यमपदलोपी समास

ज्या समासात (कर्मधारय) पहिल्या पदाचा दुसऱ्या पदार्था सनध दाल-विणारा शब्द छुत असतो आणि विग्रहाचे येळी छत्त झालेला शब्द अर्ध्या हत ध्यावा लागतो त्यास मध्यमपदलोपी समास म्हणतात. गन्धतेल-गन्धेन मिस्सित तेल, पिडिपासाणो—पिडिया उगगतो पासाणो

द्वन्द्व

च (आणि) ह्या अव्ययाच्या अर्थानें युक्त असलेल्या शब्दांचा जो समास होतो त्यास द्वन्द्व समास म्हणतात. (नामान समुच्चयो द्वन्द्वो । अर्थोः—नामान एकविभक्तिकान यो समुच्चयो स द्वन्द्वसञ्जो होति । क० व्या०)

१. ज्या द्वन्द्व समासात दोन्ही पदांना शारद्वेच प्राधान्य असतें त्यास इतरेतर द्वन्द्व असें म्हणतात. जैसें—दासी च दासा च इति दार्शदासा, नरा च नरियो च इति नरनारियो.

२. ज्या द्वन्द्व समासात पदांनीं दारुखिलेल्या वस्तूच्या समुदायाला मुख्यत्व असतें त्यास 'समाहार द्वन्द्व' असें म्हणतात, जैसें—व्यग्धा च गीहा च एतेस समाहारो इति व्यग्धगीह, दासी च दासा च एतेस समाहारो इति दासीदास.

द्वन्द्व समासाच्या शेवटच्या शब्दाचें जें लिंग तें समासाचें लिंग असतें व वचन एकदर शब्दांनीं दाखविलेल्या सव्येवरून ठरतें. 'समाहार द्वन्द्व' हा नेहमीं नपुंसकलिंगी व एकवचनी असतो.

प्राण्याचे अवयव, सेनेचीं अंगें (पायदळ, घोडदळ, हत्तिदळ, रथदळ), बाघें वाजविणारे, प्राणिवर्ज जातिवाचक शब्द (सामान्यनाम), शुद्र जनु-वाचक शब्द, नित्यविरोधि प्राणिवाचक शब्द याचा समाहार द्वन्द्व होतो. (तथा द्वन्द्वे प्राणितुरिय योग्यसेनङ्ग सुहजन्तुक विविधविहृडबिसमागत्या-दीनञ्च । क० व्या०)

१. प्राण्याचे अवयव.—चक्षु च सोढ च एतेस समाहारो—चक्षुसोढ, मुत च नासिका च एतेस समाहारो—मुतनासिक.

२. सेनाग*—हत्थी च अस्तो च रथो च पतिको च—हत्थ्यम्तरथपतिक, धनु च कलाप च धनुकलाप.

३. बाघ वाजविणें—गीत च वादित च—गीतवादित, दहरि च दिण्डिम च—दहरिदिण्डिम.

४. योगग*—पाल च पाचन च—पालपाचन युग च नगल च—युगनगल.

५. शुद्र जनुवाचक शब्द —डस च मसक च—डसमसक. कुन्ध च किपिलिक च—कुन्धकिपिलिक. कीट च सिरिं च सण्पो च—कीटसिरिसण्प.

६. नित्यविरोधि प्राणिवाचक शब्द —अहि च नमुलो च—अहिनमुल, त्रिळारो च मूसिको च—त्रिळारमूसिक. काको च उदको च काकोदक.

अव्ययीभाव

जो समास अव्यय बनतो त्यास अव्ययीभाव अर्थे म्हणतात. याचें पूर्वंपद अव्यय असतें.

जसे —कम्म अनतिकम्म—ययाकम्म. जीव अनतिकम्म—यावजीव अहे अहे पच्चइ. गगाय समपि उपगग. वस्से वस्से अनुवस्स,

ममासाचा नमुनाः—

मत्तभमरगणचुम्बितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितकन्दरोः—मत्ता
भमरा—मत्तभमरा, क. धा. मत्तभमरान गणो—मत्तभमरगणो, प. त. मत्त-
भमरगणेहि चुम्बितानि—मत्तभमरगणचुम्बितानि, तृ. त. विकसितानि
पुष्पानि—विकसितपुष्पानि, क. धा. मत्तभमरगणचुम्बितानि च विकसित-
पुष्पानि च—मत्तभमरगणचुम्बितविकसितपुष्पानि, क. धा. वह्नी च नाग-
रुक्खो च वह्निनागरुक्खा, क. धा. मत्तभमरगणचुम्बितविकसितपुष्पा च
वह्निनागरुक्खा च—मत्तभमरगणचुम्बितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खा, क.
धा. मत्तभमरगणचुम्बितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खेहि उपसोभितानि—मत्त-
भमरगणचुम्बितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितानि, तृ. त. मत्तभमर-
गणचुरितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितानि कन्दरानि यस्य सो—मत्त-
भमरगणचुम्बितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितकन्दरो (पथ्यतो)—
यहुत्रीहि.

शब्दार्थसंग्रह

दिशा—स्त्री० दिशा.
राजगृह—(राजगृह)—न० मगध
देशाची राजधानी,
वि०हर—९ ग० राहणें.
कलन्दकनिवाप—पु० मगध देशाच्या
राजधानीतलें एक ठिकाण.
तेन री पतसमयेन—त्या वेळी.
(सप्तमीच्या अर्धी तृतीया.)
सिनाल—पु० मुलाचें नाव.
गृहपतिपुत्र (गृहपतिपुत्र)—पु०
गृहस्थाचा मुलगा.
कालसेव—सकाळींच.

अह (आर्द्र)—वि० ओलें.
अहवत्थो—ओलें आहे वज्र ज्याचें
असा.
अहकेसो—ओले आहेत केस ज्याचे
असा
पञ्चभिक—दोन्ही हात जोडलेला,
पुथु—प्रत्येक.
पुरयिमा—स्त्री० पूर्व.
दक्खिणा—स्त्री० दक्षिण.
पच्छिमा—स्त्री० पश्चिम.
उत्तरा—स्त्री० उत्तर.
हेट्ठिमा—स्त्री० सालाची दिशा.

उपरिमा-स्त्री० ऊर्ध्व दिशा.
 पुण्यण्ड (पूर्वाण्ड)-पु० सकाळ,
 दिवसाचे पहिले २ प्रहर.
 समय-पु० वेळ,
 निवासेत्या-पोधार करून. 'नि+
 वस' १ ग० धातूचे प्रयोज-
 काचें त्यान्त अ०
 पत्त (पात्र)-न० भांडें, भिक्षा-
 पात्र,
 चीवर-न० वस्त्र,
 पिण्ड-पु० भिक्षा, अन्न.
 अदसा-पाहता झाला.
 काल करोन्तो-मरताना.
 सक्करोन्तो-स्वागत किंवा मान
 देणारा 'सक्कर' ८ ग. घ. धा.वि.
 अरिय (आर्य)-पु० आर्य.
 विनय-पु० आचार.
 कामकर-पु० कामकरी.
 समण (धम्मण)-पु० बुद्धभिक्खु
 नैस-त्याचें. 'त' शब्द पु० प. व. व.
 दाय-ज-न० वढिलोपार्जित संप
 तीचा वाटा (हिस्सा).
 पेत (प्रेत)-वि० मृतलोक.
 दक्खिणा- (दक्षिणा)-स्त्री०
 द्रव्यदान.
 अनुपदस्सामि-मी देतो. अनु+पदा.

पञ्चुपद्धित-वि० सेवा केलेला-ही-लें.
 अनु+कम्प-१ ग० दया करणें.
 पृतिरूप (प्रतिरूप)-वि० योग्य,
 अनुरूप.
 स+युज-१ ग० लग्न लावणें.
 समय-पु० योग्य वेळ.
 निम्यादेन्ति-ताभ्यात देतात.
 (निर्यातय्)
 अन्तेवासी-पु० विन्यायी.
 आचरिय (आचार्य)-पु० गुरु
 पञ्चुपद्धातव्या-सेवा करण्यास योग्य.
 उपहान (उत्थान)-न० उभें राहणें,
 उद्धान-न० सेवा.
 सुस्मूसा (शुश्रूषा)-स्त्री० सेवा.
 पारिचरिया-स्त्री० सेवा, आदर.
 सक्कच्च-वि० आदर.
 सिण (शिल्प)-न० कला.
 उग्गाहण-न० शिकणें.
 सुविनीत-वि० शिष्टाचार, पद्धति.
 समसत्तायी-वि० माहिती करून
 देणारा, भाषणारा.
 परित्ताण(परित्राण)-न० सरभुग.
 खेमा-स्त्री० मुग्ध.
 अप्पट्ठिभया (अप्रतिभया)-स्त्री०
 निर्भय.
 सामिक-पु० नवरा.

सम्मानना-(स+मानना)-स्त्री०

अत्यंत आदर, भ्रष्टा.

अनवमानना-स्त्री० अपमान न
करणे.

अनतिचरिया-स्त्री० व्यभिचार न
करणे.

इत्सरिय-न० ऐश्वर्य, संपत्ति

औसग्ग-तात्प्रात देणे.

अनुत्पदान-न० देणे.

मुसविदितकम्मन्ता-स्त्री० चांगले

काम करणारी.

सगदितपरिजना-नातेवार्द्धक, गडी
बगैरेशी चांगली बागणारी.

अनतिचारिनी-स्त्री० व्यभिचार न
करणारी (परपुरुषादीं अनेतिक
संरंध न ठेयणारी).

दक्खा (दक्षा)-स्त्री० हुपार

अनलसा-स्त्री० आळशी नसलेली.

सब्बकिच्च (सर्व कृत्य)-न० सर्व
कृत्य

मित्त (मित्र)-पु० न० मित्र

अमच्च (अमात्य)-पु० प्रधान.

अत्यचरिया-स्त्री० सरळ वर्तन,
चांगले वर्तन

समानत्ता-स्त्री० शांत वृत्ति,

नि पक्षपाती वृत्ति, न्याय्य वृत्ति.

अविसवादनता-स्त्री० प्रामाणिक.

पमत्त (प्रमत्त)-पु० उन्मत्त.

सापत्तेय्य (स्वापत्तेय)-न० द्रव्य,
संपत्ति.

आपदा-स्त्री० आपत्ति, संकट.

अपरपजा-स्त्री० भावी पिढी, नाते

वार्द्धक, मित्र बगैरे लोक.

यथाइल-सामर्थ्याप्रमाणे.

कम्मन्तसविधान-कामाची आगाऊ
सयारी करून ठेवणे.

भत्तवेतनानुत्पदान (भत्तवेतना
नुप्रदान)-न० निर्वाह चालण्या
इतकें वेतन देणे.

मिलानुपहान-न० आज्ञा-याची
सेवा करण

अच्छरिय-(आश्रय) आश्रय
रस-पु० रस.

सविभाग-पु० विभागणी, वाटणी

वोत्सग्ग-पु० देणे

अयिरक-पु० आर्थ, भेट

पुब्बुदायिनो-पूर्वा उठणारे (स-
काळीं मालकापूर्वी उठणारे).

पच्छानिपाती-पु० नंतर शोषणारा.

दित्रादायी-पु० दिलेलें घेणारा

कित्तिवण्णहर-वि० कीर्ति व गुण,

रूप याचें वर्णन करणारा-री रं.

अनावटद्वारता-घराचा दरवाजा
नेदधीं उघडा असणे.

आमिस-पु० न० नजराणा, दान.

अस्सुत (अधुत)-न ऐकलेले.

सावेगित-ऐकवितात.

'सु' ५ ग० प्रयोजकाचे वर्तमान-

काळ तृ. पु. व. व.

सर्ग (स्वर्ग)-पु० स्वर्ग.

पाप-न० पापें तीन प्रकारचीं

आहेत, १. काविरु-प्राणघात

करणे, चोरी करणे, परस्त्रीगमन

करणे, २. वाचिक-खोट बोलणे,

चहाडी करणे, कटोर खोले.

३. मानसिक--मनाने पाप

कर्म करणे.

अकरण-न० न आचरणे, न करणे.

बुसल-न० पुण्यकर्म, कर्तव्य.

उपसपदा-स्त्री० मिळविणे, सचप

करणे, सांडा.

सचित्तपरिपोदपन-मनशुद्धि, मनावर

ताबा असणे.

सासन-न० उपदेश.

मराठीत भाषांतर करा -

नमस्सितव्या* छ दिमा

एव मे सुत । एकं समय भगवा राजगहे विहरति वेदुवनं कन्दकनि-
वापे । तेन यो पन समयेन सिगाखो गदपतिवृत्तो कालस्मेव उद्याय

* नमस्सितव्या-स्त्री० नमस्कार (पूजा) करण्यास येव.
'नमस्स' नामवाचूचें विध्यर्थक वि०

मत्ता (मात्रा)-स्त्री० अल्प.

परिच्चाग (परित्याग)-पु०

टाकणे, त्याग

पसो- (पश्येन्)-पादील. ' दिस-

पसु ' वाचूचें विध्यर्थ तृ. पु.

ए. व.

विपुल-न० पुढळ.

धिरःपु-विशार असो. या प्रहरपाला

द्वितीया विभक्ति लागते.

यसु-न० यश.

वृत्ति (वृत्ति)-स्त्री० उपजीविका,

जीवन.

विनिपात-पु० कमीपणा, अपमान.

अधम्मचरण-न० अधर्माचें आचरण

वड (वृद्ध)-पु० वृद्ध, म्हातारा.

अपचायति-पूजा करतो, आदर

करतो.

कोविद-पु० निष्णात, ज्ञाता.

दिह्वम्म-पु० इहलोक

वासु-पु० स्तुल.

सराय-पु० परलोक.

सुग्गवि-स्त्री० चांगली रिघति.

राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्चलिको, पुण्ड्रिदिसा नमस्सति, पुरत्थिम दिस्स, दक्खिण दिस्स, पच्छिम दिस्स, उत्तर दिस्स, हेडिम दिस्स, उपरिम दिस्स । अथ सो भगवा पुण्ड्रिदिसस्य निवासंत्वा पत्तचीवर आदाप राजगृह पिण्डाय प्रावेत्ति । अहसा सो सिगालिक गृहपतिपुत्त कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्चलिको, पुण्ड्रिदिसा नमस्सन्ता, पुरत्थिम... पे०.....उपरिम दिस्स । दिस्वा सिगालिक गृहपतिपुत्त एतदबोच्च-किं नु सो त्व गृहपतिपुत्त कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्चलिको, पुण्ड्रिदिसा नमस्सत्ति, पुरत्थिम... पे० . . . उपरिम दिस्सति । पिता म भन्ते काल करोन्तो (मरण्याया वेळी) एव अबच्च-दिसा सात नमस्सेय्यासीति । सो सो अह भन्ते पितु वचन सकरोन्तो, गव करोन्तो, मानेन्तो, पूजेन्तो, कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्चलिको, पुण्ड्रिदिसा नमस्सामि, पुरत्थिम... पे० . . . उपरिम दिस्सति । न सो गृहपतिपुत्त अरियस्स विनये एव छ दिसा नमस्सितव्याति । यथा कथ पन भन्ते अरियस्स विनये छ दिसा नमस्सितव्या । साधु मे भन्ते भगवा तथा धम्म देसेत्तु, यथा अरियस्स विनये छ दिसा नमस्सितव्याति । तेन हि गृहपतिपुत्त सुणाहि, साधुव मनसि करोहि, भागिस्सामीति ।

छ इमा गृहपतिपुत्त दिसा वेदितव्या । पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो वेदितव्या, दक्खिणा दिसा आचरिया वेदितव्या, पच्छिमा दिसा पुत्तदारा वेदितव्या, उत्तरा दिसा मिता, अमग्घा वेदितव्या, हेडिमा दिसा दास-कम्मकरा वेदितव्या, उपरिमा दिसा समणब्राह्मणा वेदितव्या ।

(१) पञ्चहि सो गृहपतिपुत्त ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो पञ्चुपट्ठाव्या, मतो नेस मरिस्सामि, किच्च नेस करिस्सामि, कुल-वत्थ सट्ठेस्सामि, दायज्ज पट्ठिपज्जामि, अथ वा पन पेतान कालकृतान दक्खिण अनुपदस्सामीति । इमेहि सो गृहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो पञ्चुपट्ठा पञ्चहि ठानेहि पुत्त अनुकपन्ति । पापा निवारयेन्ति, कल्याणे निवेसेन्ति, सिप्प सिक्खापेन्ति, पतिरूपेन दारेन सयोजेन्ति, समये दायज्ज निव्यादेन्ति । इमेहि सो गृहपतिपुत्त पञ्चहि

ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति । एवमस्स एसा उत्तरा दिसा पटिच्छन्
होति सेमा अप्पटिभया ।

(५) पञ्चहि खो गहपतिपुत्त ठानेहि जयिरिक्केन हेडिमा दिसा दासक
म्मकरा पञ्चुपट्ठातव्या, यथानल कम्मन्तसविधानेन, भत्तवेतनानुष्पदानेन
गिलानुपट्ठानेन, अञ्छरियान रसान सविभागेन, समये बोस्सग्गेन । इमेहि
गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि जयिरिक्केन हेडिमा दिसा दासकम्मकरा पञ्चु
पट्ठिता पञ्चहि ठानेहि जयिरिक्क अनुकपन्ति । पुब्बद्वायिनो होन्ति,
पञ्छानिपातिनो च, दिनादायिनो, मुक्कतकम्मकरा च, कित्तवण्णहरा च ।
इमेहि खो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि जयिरिक्केन हेडिमा दिसा दासकम्म
करा पञ्चुपट्ठिता इमेहि पञ्चहि ठानेहि अनुकपन्ति । एवमस्स एसा
हेडिमा दिसा पटिच्छन्ना होति सेमा अप्पटिभया ।

(६) पञ्चहि खो गहपतिपुत्त ठानेहि कुलपुत्तन उपरिमा दिसा समण-
ब्राह्मणा पञ्चुपट्ठातव्या, मेत्तेन कायकम्मेन, मेत्तेन वचीकम्मेन, मेत्तन
मनोरुम्मेन, अनावटद्धारताय, जामिसानुपदानेन । इमेहि खो गहपतिपुत्त
पञ्चहि ठानेहि कुलपुत्तेन उपरिमा दिसा समणब्राह्मणा पञ्चुपट्ठिता छदि
ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति । पापा निवारोन्ति, कल्याणे निवेशेन्ति, कल्या
णेन मनसा अनुकपन्ति, असुत सावेन्ति, सुत परियोदपेन्ति, सग्गस्स मग्ग
आचिक्खन्ति । इमेहि खो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि कुलपुत्तेन उपरिमा
दिसा समणब्राह्मणा पञ्चुपट्ठिता इमेहि छदि ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति ।
एवमस्स उपरिमा दिसा पटिच्छन्ना होति सेमा अप्पटिभयाऽति ।

गाथा

सङ्गपापस्स अकरण कुसलस्स उपसपदा ।

सचित्तपरियोदपन एत बुद्धान सामन ॥ ६७ ॥

मत्तासुरपरिच्चागा पस्से चे विपुल मुख ।

चजे मत्तासुर धीरो सपस्स विपुल मुख ॥ ६८ ॥

धिरत्थु त यसलाभ धनलाभ च प्राणण ।

या बुत्ति विनिपातेन अधम्मचरणेन वा ॥ ६९ ॥

ये वल्ल जपन्नायन्ति नरा धम्मसु कोविदा ।

दिट्ठेऽत्र धम्मे पाससा सपरये च सुमर्ति ॥ ७० ॥

यो सन्निसुत्रो वरयोधिमूले मार सत्तेन मर्हति विजित्वा ।

संयोधिमामच्छिन्नं जनन्तज्जाणो लोबुत्तमो त पणमामि बुद्ध ॥ ७१ ॥

कायकम्म तिषा उत वाचाकम्म चत्तुस्त्रिष ।

मनसा तिविधं चेति दस कम्मपया उमे ॥ ७२ ॥

पाणशात-धम्बज-परदारच कायतो ।

मुखा-वैसुडज-पल्लम सम्पत्पलायि वाचतो

अभिपत्ता वेव व्यापादो मिच्छादिद्विच मानसो ॥ ७३ ॥

पूर्वा-अतीते,

हिमालयाद्या प्रदेश-हिमवन्त पदेस,

पु०

मन्व वट-महानिग्रोध, पु०

तिष्ठितर-नित्तिर, पु०

पक्षी-सुतुण, पु०

वानर-वानर, मण्डो, पु०

इली-इली, पु०

राहणै-वि+द्वर, १ ग०

एकमंदादल-अञ्जमञ्ज, अ०

आदरभाव नसङ्गारे-अगारवा पु०

प्र. ७. व.

विचार करणै-चिन्ता १० ग०

चिन्तयति, चिन्तेति

राहण योग्य नार्ही-विद्वित् न वद्वति.

यस्मिन् न वद्वति.

बुद्ध-महेश्वर, पु०

उपदेश-ओवाद पु०

उपदेशात् राहणै-ओवादे टस्साम

नवर-अथ अ०

विचारणै-पुच्छ १ ग०

मित्रा-सम्म,

वटाचै शाड-निग्रोधरूप पु०

वेव्वापासून-कीर्वाणमाणाकालतो,

पञ्चम्यधी अ०

जोळराणै-आ जानाति,

एदमपण-पोतकाल, पु०

अङ्गुव-अङ्गुर, पु०

राणै-राद १ ग० अस ० ग०

राटति, अस्नाति,

वेय्यै-एत्थ, अ०

बुन-पोराण दि०

पळ-पल, न०

शौचविधि-वच्च, न०

त्यामुळे-ततो, अ०

उगवर्णे-उदभवत ४ ग०

उत्पज्जति,

तेव्हापामून-ततोपट्टाय,

असें-एवं, अ०

मट्टत्यावर-उत्ते,

आजपामून-अज्जतमो, अ०

पार्लोत भाषांतर करा:-

पूर्वी हिमालयाच्या प्रदेशात एका भग्न बडाच्या आश्रयाने (उपनिस्ताय) तित्तिर पक्षी, वानर व हत्ती राहत होते. ते एकमेकांमहल आदरभाव नसणारे असे होते. एवढा त्यानी असा विचार केला की, आम्हाला (आम्हाक) असे राहणे योग्य नाही. आपरयामध्ये जो बूढ असेल त्याच्या उपदेशात आपण राहावे. नंतर वानराने (वानरो) हत्तीला विचारले, "मित्रा तू ह्या बडाच्या झाडाला किती दिवसापामून ओळखतोस ?" हत्ती म्हणाला "मी लहानपणापामून हे झाड पाहतो, तुम्ही दोघे ह्या झाडाला तेव्हापामून पाहता !" वानर म्हणाला "मी जेव्हा लहान होतो तेव्हा ह्या बडाच्या झाडाचे अकुर खात होतो." तित्तिर म्हणाला "येथे जुने बडाचे झाड होतें त्याची पळे पाऊन मी ह्या ठिकाणी शौचविधि करित असें. त्यामुळे हे झाड येथे उगवले. तेव्हापामून मी ह्या झाडाला ओळखतो. म्हणून मी तुम्हापेक्षा बूढ आहे." असे मट्टत्यावर हत्ती व वानर तित्तिर पक्षाला असे म्हणाले- "मित्रा, तू आमच्यापेक्षा बूढ आहेस म्हणून आजपामून आम्ही तुझ्या उपदेशात राहू."

प्रश्नसंग्रह २०

१. समास व विग्रह यांची व्याख्या सांगा.

२. ह्ये ओळखा :- विजित्वा, इमे, विजहन्ति.

३. द्वितीय व सप्तमी या :- मुद्द, अद्द, अरहन्त.

४. समासाचे नाव सांगून समास सोडवा (Name and dissolve the following compounds):- अममुस्सो, रथकरो, मुराहुःभराति ब्राह्मण-गृहपतिः, महाज्जी.

संक्षेप व चिन्हें

अ०-अव्यय.

ए० व०-एकवचन.

तृ०-तृतीया.

द्वि०-द्वितीया.

न०-नपुंसकलिङ्ग.

पु०-पुलिङ्ग

स्त्री०-स्त्रीलिङ्ग.

य० व०-बहुवचन.

वि०-विशेषण.

ग०-गण.

मू. फा. तृ. पु. ए. व. -भूतकाल तृतीय पुरुष एकवचन.

तृ. पु. ए. व. -तृतीय पुरुष एकवचन.

स०-सर्वनाम.

क० व्या-व्याख्यान व्याकरण.

व्याकरणसंज्ञा, त्यांचे इंग्लिश पर्याय व त्यांचे उच्चार

विभक्ति Case (केस्)

प्रथमा Nominative (नॉमिनेटिव्ह)

द्वितीया Accusative (अक्युसेटिव्ह)

तृतीया Instrumental (इन्स्ट्रुमेंटल्)

चतुर्थी Dative (डेटिव्ह)

पचमी Ablative (अब्लेटिव्ह)

षष्ठी Genitive (जेनिटिव्ह)

सप्तमी Locative (लॉकेटिव्ह्)

सरोधन Votive (व्हॉकेटिव्ह्)

पुरुष Person (पर्सन्)

लिङ्ग Gender (जेंडर)

वचन Number (नम्बर)

एकवचन Singular number (सिंग्युलर नम्बर)

बहुवचन Plural number (प्ल्यूरल नम्बर)

पुल्लिङ्ग Masculine gender (मॅस्कुलाइन जेंडर)

स्त्रीलिङ्ग Feminine gender (फेमिनाइन जेंडर)

नपुंसकलिङ्ग Neuter gender (न्यूटर जेंडर)

काळ व अर्थ (Tenses and Moods)

वर्तमानकाळ Present tense (प्रेसेन्ट टेन्स)

भूतकाळ Past tense (पास्ट टेन्स)

भविष्यकाळ Future tense (फ्यूचर टेन्स)

आज्ञार्थ Imperative (इम्पेरेटिव्ह्)

विध्यर्थ Potential (पोटेन्शाल्)

संकेतार्थ Conditional (कण्डिशनल)

प्रक्रिया

नामधातु Denominative or Nominal verb

(डिनामिनेटिव्ह् ऑर नॉमिनल व्हर्ब)

इच्छादर्शक Desiderative (डेसिडरेटिव्ह्)

प्रयोजक Causal (कॉशल)

धातुसाधित विशेषण (Participial Adjectives)

वर्तमानकाळवाचक धातुसाधित Present Participle

(प्रेसेन्ट पार्टिसिपल)

भविष्यकालवाचक धातुसाधित वि० Future Participle

(भूचर पार्तिक्षिपल)

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित वि० Past Passive Participle

(पारट पॅसिव्ह पार्तिक्षिपल)

विषयर्थक कर्मणि धातुसाधित वि० Potential Passive Participle

(पोटेन्शल पॅसिव्ह पार्तिक्षिपल)

तुमात् Infinitive (इन्फिनिटिव्ह)

त्वात् Gerund (जीरण्ड)

प्रयोग

कर्तरि प्रयोग Active Voice (अनिटव्ह व्हाइस)

कर्मणि प्रयोग Passive Voice (पॅसिव्ह व्हाइस)

भावे प्रयोग Impersonal Construction (इम्पर्सनल कन्स्ट्रक्शन)

परिशिष्ट

१ ग० नम-नमस्कार करणे

वर्तमानकाळ		आज्ञार्थ	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
नमामि	नमाम	प्र. पु. . नमामि	नमाम
नमसि	नमथ	द्वि. पु. नम, नमाहि	नमथ
नमति	नमन्ति	तृ. पु. नमस्तु	नमस्तु

भूतकाळ		विध्यर्थ	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
अनमि	अनमिद्	प्र. पु. नमेय्यामि	नमेय्याम
अनमि	अनमित्थ	द्वि. पु. नमेय्यामि	नमेय्याथ
अनमि	अनमिषु, अनमुं	तृ. पु. नमे, नमेय्य	नमेय्यु

भविष्यकाळ		संकेतार्थ	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
नमिष्यामि	नमिष्याम	प्र. पु. अनमिष्य	अनमिष्यद्
नमिष्यमि	नमिष्यथ	द्वि. पु. अनमिष्य	अनमिष्यथ
नमिष्यति	नमिष्यन्ति	तृ. पु. अनमिष्य	अनमिष्यतु

२ ग० अथ व इ या धातून्त २३ यानांत वर्तमानकाळ पहा.

शुद्धिपत्र

पान	ओळ
४	८
३१	११
६२	२६
७६	२६
७७	२५
८९	६
९३	४
१००	९
१०५	२५
१०६	२७
११०	८
११८	२
१३७	१
१४५	५
१४५	१
१४६	११
१४६	११
१४७	२०
१४९	१५
१६७	९
१८०	१९
१८२	१७
१८३	२
१९९	१

-अशुद्ध
 ऐम्हल
 भिस्सके
 किवा (१) असे
 कुटा
 अज्जाथत्त
 कङ्का
 गहिस्स
 गणति, गणेमि
 घालणे
 अय व
 उद्देशून म्हणाला
 छम्मेध
 गच्छतरमा
 कोच
 पेतिक-

स्सति
 जानिस्स'ति
 विस्सजेति
 गमिस्स ती
 सम्भारिम
 एकूनवीसतीया
 छससति
 नववधुति
 अरीर

शुद्ध
 एवढल
 भिक्खवे
 किवा-' असे
 कुक्कुटा
 अज्जयत्त
 कररा
 गहिस्साम
 गणयति, गणेति
 घालतो
 अयसाव
 उद्देशून गीतम म्हणाल
 छम्मेध
 गच्छन्तस्मा
 कोच्च
 पेतिक (पैतृक)-पु०
 बडिलाच्यासारखा
 स्सति
 जानिस्सन्ति
 विस्सज्जेति
 गमिस्सन्ती
 सम्भारिम
 एकूनवीसतिंया
 छससति
 नववधुति
 खीर